

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 4 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 р.
КИЇВ

1 (55) ▶ 2024

ЗМІСТ

Теорія соціоекономіки

ВАЛЕРІЙ НОВІКОВ Етична економіка як методологічний виклик постмодернізму 3

Якість життя

ВІКТОРІЯ МИКИТЕНКО, ДМИТРО МИКИТЕНКО Якість життя: бюджетний баласт чи державотворча необхідність 22

В'ЯЧЕСЛАВ ЗАЯЦЬ Фінансова поведінка домогосподарств у контексті їх резилентного розвитку 41

ТЕТЯНА ЗАЯЦЬ, ГАЛИНА КРАЄВСЬКА Міжсекторальна співпраця в контексті соціального розвитку територіальних громад України 59

ЮРІЙ КОГАТЬКО, СВІТЛАНА ПОЛЯКОВА Вплив «сільських» поведінкових стратегій населення України на якість життя в умовах війни 78

Міграційні процеси

ОЛЕНА МАЛИНОВСЬКА Вірогідні наслідки євроінтеграції для розвитку міграційних процесів в Україні 94

ОЛЕКСІЙ ГАВРИЛЮК Соціально-економічні виклики інтеграції та просторового розподілу внутрішньо переміщених осіб унаслідок війни 114

Кількісні методи в соціально-демографічних дослідженнях

МИХАЙЛО РОЗБИЦЬКИЙ Використання великих даних для інформаційного забезпечення ринку праці 133

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ 148

GUIDELINES FOR AUTHORS 151

DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED 4 TIMES PER YEAR
FOUNDED IN NOVEMBER 2004
KYIV

1 (55) ▶ 2024

CONTENTS

Theory of socioeconomics

VALERII NOVIKOV Ethical Economy as a Methodological Challenge of Postmodernism 3

Quality of life

VICTORIA MYKYTENKO, DMYTRO MYKYTENKO Quality of Life: Budgetary Ballast or a Necessary Government Programme 22

VIACHESLAV ZAIATS Financial Behavior of Households in the Context of Their Resilient Development 41

TETIANA ZAIATS, HALYNA KRAIEVSKA Intersectoral Cooperation in the Context of Social Development of Territorial Communities of Ukraine 59

YURII KOHATKO, SVITLANA POLIAKOVA Impact of «Rural» Behavioral Strategies of the Population of Ukraine on Quality of Life in Times of War 78

Migration processes

OLENA MALYNOVSKA Probable Consequences of European Integration for the Development of Migration Processes in Ukraine 94

OLEKSII HAVRYLIUK Socio-Economic Challenges of Integration and Spatial Distribution of War-Induced Internally Displaced Persons 114

Quantitative methods in socio-demographic research

MYKHAILO ROZBYTSKYI Usage of Big Data for Information Support of the Labor Market 133

GUIDELINES FOR AUTHORS (Ukr.) 148

GUIDELINES FOR AUTHORS 151

Cite: Novikov, Valerii (2024). Etychna ekonomika yak metodolohichniy vyklyk postmodernizmu [Ethical Economy as a Methodological Challenge of Postmodernism]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 1 (55), 3-21. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.003>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.01.003>
УДК 33:1717]:146.78
JEL Classification: I 29, I 19B

ВАЛЕРІЙ НОВІКОВ, д-р екон. наук, проф.
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: valery.economy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5892-815X
Scopus ID: 57221437748

ЕТИЧНА ЕКОНОМІКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИКЛИК ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Стаття присвячена проблемі сумісності економічних та етичних основ підприємницької діяльності. В умовах постмодернізму цей зв'язок обмежений складною взаємодією економічних та етичних мотивів. Висновки дослідників, які порушують дану проблематику, часто протирічать реальній практиці. Більш того, у постмодерністській філософії етика у загальнотеоретичному значенні не тільки недооцінювалась, але й не була об'єктом спеціального аналізу. Тому наука не виробила комплекс інтелектуальних дій, які б мали загальнозначущий характер задля нейтралізації негативних наслідків постмодернізму.

У зв'язку із провідною роллю етичної проблематики в житті сучасного суспільства і нерозробленістю її в економічному середовищі доцільним є аналіз циклу робіт німецького економіста, філософа та соціолога Петера Козловскі, де зважено та об'єктивно висвітлюються питання подолання розриву між етикою і господарською раціональністю періоду постмодернізму, що характеризується низкою специфічних особливостей, критичних до появи і поглиблення соціально-економічних ризиків. У зв'язку з цим актуальним видається визначення проблематики теорії етичної економіки не ізольовано, а у взаємодії та у взаємовпливі з сучасними трансформаційними процесами постмодернізму. Плідну спробу розглянути ці питання розпочато П. Козловскі в його

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

фундаментальних працях: «Культура постмодерну», «Принципи етичної економії», «Етика банків». Метою статті з врахуванням концептуалізації методологічної позиції П. Козловскі є розгляд теоретичного змісту етичної економіки як потенційно важливого фактора подолання етичної нейтралізації господарчої системи в період постмодерну. Новизною є визначення «етичної економіки» як універсальної теорії раціональної діяльності, де враховуються взаємодія різноманітних факторів соціально-економічного порядку — етики, економіки і фінансів, права, соціології, історії, — що дозволяє трактувати її як поліпредметну наукову дисципліну, смислові контексти якої визначають поведінковий вибір суб'єктів господарювання, споживчі та гуманітарні очікування населення. Застосовано методи герменевтики, аналізу та синтезу, порівняння, абстрагування та узагальнення. Основні висновки статті характеризуються теоретичними інноваціями, що може викликати методологічні дискусії і у підсумку сприятиме поглибленому вивченню багатогранної проблематики «етичної економіки». Викладена розгорнута та логічно послідовна концепція етичної економіки як системи економічних поглядів на справедливий економічний порядок у період всесвітньо-історичної зміни епох, зміни модерну постмодерном. Нормативна сторона етичної економії невід'ємна від юридичного порядку зобов'язань, що належним чином можуть бути реалізовані в законах. У тріаді права, етики та економічної науки принцип ефективності і соціальної справедливості має застосовуватись до самого права та етики й використовуватись у процесі розробки адекватного законодавства.

Ключові слова: модерн, постмодернізм, глобалізація, етична економіка, ризики, соціальна ринкова економіка.

Постановка проблеми та її актуальність. Базисні тенденції постмодерного розвитку економіки на початку XXI ст. призводять до поширення і навіть переважання фінансово-спекулятивних операцій у відтвореному процесі, наслідком чого є редукція людських якостей підприємців до матеріальних вимог, що стимулює їх прагнення до збагачення будь-якими різноманітними фіктивними фінансовими інструментами. Природно, зростання кризових умов у сучасному суспільстві викликає інтерес до етики як об'єкта економічного аналізу і до застосування етичних принципів в економіці.

У зв'язку із щораз вагомішою роллю етичної проблематики в житті сучасного суспільства актуальним є цілісний аналіз робіт відомого соціолога, філософа і економіста, дослідника етичної економіки у багатоплановому контексті Петера Козловскі. У працях цього німецького вченого загальнолюдські етичні норми і принципи конкретизуються і наповнюються сучасним змістом з врахуванням особливостей життєдіяльності в умовах постмодерну. Серед його робіт необхідно виділити чотири: «Die postmoderne Kultur» [1], «Prinzipien der Ethischen Ökonomie» [2], «Ethik der Banken. Folgerungen aus der Finanzkr» [3], «The theory of ethical economy as cultural, moral and historical aspects of economics: economic ethics and historical challenge» [4].

Аналіз останніх досліджень. Наукові дослідження, які торкаються тем постмодерну, етики в соціоекономічному сенсі, представлені низкою публікацій. Широке коло етичних питань висвітлено в циклі матеріалів

«Соціальна відповідальність суб'єктів господарства. Моральний статус корпорації як колективного суб'єкта» [5]. А. А. Погребняк (A. A. Pogrebnyk) у своїй науковій праці «Postmodern economics: scientific paradigm and economic style» («Економіка постмодерну: наукова парадигма та господарський стиль») зазначає, що ті чи інші пов'язані з постмодерном проблеми стають легітимною темою економічного аналізу [6]. О. В. Сулим (O. V. Sulim) у роботі «Культурно-етичні імперативи: історія і сучасність» ставить питання подолання розриву між етикою і економічною раціональністю [7]. О. І. Панасенко (O. I. Panasenko), Є. Г. Книш (E. G. Knesh), В. В. Парченко (V. V. Parchenko) та ін. у роботі «Питання етики та аспекти її історичного розвитку» вважають, що сьогодні одним з найактуальніших завдань є узгодження проблем, що постають на перетині принципово різних за своєю специфікою і призначенням природничих, суспільних, економічних наук з одного боку та етики — з іншого [8]. А. Ковач-Петрушенко (A. Kovach-Petrushenko) у своїх дослідженнях приділяє увагу регіональним особливостям процесів формування та змістовним аспектам у постмодернізмі провідних країн Європи [9]. Переважно епоха постмодерну розглядається як перехідна і ризикована стадія соціально-економічної еволюції, в умовах якої можлива поява та взаємодія кількох теоретичних альтернатив політичного та соціологічного характеру, натомість спеціально етико-економічні питання не досліджуються.

Метою дослідження є розгляд теоретичної концепції «етичної економіки» як потенційно важливого фактора подолання етичної нейтралізації господарчої системи в період постмодерну.

Новизною є визначення «етичної економіки» як універсальної теорії раціональної діяльності, де враховується взаємодія різноманітних факторів соціально-економічного порядку: етики, економіки і фінансів, права, соціології, історії. Це дає змогу трактувати її як поліпредметну наукову дисципліну, смислові контексти якої визначають поведінковий вибір суб'єктів господарювання, споживчі та гуманітарні очікування населення. Застосовано **методи** герменевтики, аналізу та синтезу, порівняння, абстрагування та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ століття почали виявлятися інституціональні, антропологічні та макроекономічні деформації глобальної економіки, пов'язані з дефіцитом етичних стратегій, однією з головних системних умов її поступального розвитку. В економічній літературі цей теоретичний поворот у мисленні мав вияв у термінах руху від «модерну» до «постмодерну». Широка проблематика етики і економіки, яка почала обговорюватись наприкінці ХХ ст. вченими різних країн, знайшла визнання у широких кіл громадськості і не знижує своєї актуальності в наш час, посилюючи зацікавленість у пошуку принципово нових можливостей соціально-економічного розвитку.

Розумінням важливості і необхідності теоретичних досліджень етичної складової економіки просякнуті праці ряду вчених, зокрема фундаментальні роботи А. Сена [10].

Усвідомлення проблематики стимулювало науковців до оцінок перспектив розвитку ринкової економіки. Так, німецький економіст Петер Козловські звернувся до аналізу етичних проблем підприємницької діяльності, та присвятив цьому дві відомі монографії: «Принципи етичної економіки» та «Етика банків. Уроки фінансової кризи» [2, 3]. Праці П. Козловські недостатньо відомі в пострадянських країнах через критичне ставлення дослідника до сучасних протиріч капіталізму. Прихильність до християнських етичних цінностей викликала у нього увагу до етики взагалі і особливо до етики приватнопідприємницької діяльності. Робота «Етика капіталізму», що побачила світ 1982 р., серед перших у Німеччині виділила етику підприємництва як окрему галузь знань. Козловські стверджував, що відродження поняття «етика» є результатом кризи 1970-х рр. та реакцією постмодерного суспільства на усвідомлення висловленої публічно думки про кінець світу та обмеженість ресурсів [11].

Розвиваючи теорію «етичної економіки», П. Козловські спирався на солідний фундамент теоретико-методологічних напрацювань європейської економічної думки. Можна вважати, що його авторська позиція некомплементарна т.з. неокласичному мейнстриму. Прямо П. Козловські не констатує своєї приналежності до будь-якої теоретичної школи. Проте логіка його досліджень та цілі, які переслідуються, відповідають концептуальним поглядам нової (молодої) історичної школи Німеччини, чие становлення ознаменовано працями Густава Шмоллера та іншими авторами. Г. Шмоллер дотримувався думки, що актуальні проблеми праці можуть бути вирішені тільки в соціально-етичному контексті. Тому-то й називав наукову школу історико-етичною.

Розуміння важливості і необхідності теоретичних досліджень етичної складової сфери господарювання, її осмислення базується на етичних, психологічних та суспільно-культурних цінностях, які виступають як принципи і фактори, що сприяють ефективності господарчої діяльності. Не випадково, що в «Принципах етичної економіки» увага зосереджена на аналізі етичних умов ефективного функціонування економіки. Ціллю роботи є розгляд можливості об'єднання етичних і економічних критеріїв у процесі аналізу поведінки суб'єктів економічної діяльності. У цьому своєму принципіальному підході до предмета дослідження П. Козловські протистоїть позиції Дж. М. Кейнса, що можливість синтезу етики та економічної теорії можливо тільки за сприятливих умов економічного розвитку. Безперечно, високий рівень економічного розвитку додає стимулів до запровадження етичних факторів. Умови постіндустріальної економіки в епоху постмодерну сприятливі для інтеграції «етики, теорії культури і економічної науки».

Економічний розвиток, стверджує П. Козловські, потребує нового обґрунтування економічної етики та теорії етичної економії [2, с. 6].

Якщо економічна теорія аналізує та конструює соціальні інститути і порядки діяльності, засновані на власному інтересі, то етична теорія обґрунтовує інститути та норми, які мають можливість розкрити найкращі мотивації людини [2, с. 7]. Відповідно етична економія (як і політична економія) комплементарна теорії «раціональної діяльності» (вибору) у тому контексті, в якому її розробляє макроекономічна теорія. Аналітичний інструментарій теорії етичної економії, якщо він відповідає принципу раціональності, поєднується з фундаментальними напрямками етики: кантівською етикою та утилітаризмом. Принцип раціональності, що вводиться у нове поняття етичної економіки, створює «політичні і етичні передумови чистої економічної теорії ринку та системи цін» [2, с. 9]. Інші принципи, застосовувані для визначення етичної економії, мають загальний характер і визначені як загальність, функціональність, координація.

Роблячи проміжній висновок щодо функціональності етики, П. Козловські стверджує, що етика має бути безумовною і визнавати людську свободу як самоціль. Говорячи мовою І. Канта, людина не повинна ніколи розглядати ані себе, ані іншу людину як засіб, але обов'язково тільки як ціль. У господарчій етиці це означає, що етика підприємства може і повинна бути корисною для господарчих цілей, але вона ніколи не повинна бути обґрунтована тільки цими цілями і її ніколи не можна перетворювати на інструмент збагачення. «Як й загальна етика, господарча етика є вчення про обов'язок, вчення про добродієність і вчення про блага» [2, с. 51].

У подальшому розвиваючи цю тезу П. Козловські показує, що господарська етика та етика підприємства переслідують ціль не тільки досягнення «етичного мінімуму», який забезпечує ефективність та виживання, але й правильне і цілеспрямоване господарювання. Підприємницька етика поряд з інституційним аналізом підприємницьких стратегій галузей економіки включає соціальну або інституційну етику фінансової сфери, а також дослідження індивідуальних дій окремих менеджерів, їх власного позиціонування, міжособистісних комунікацій [3, с. 6].

Проблематика, що досліджується П. Козловські, орієнтована на вивчення реальних економічних умов, створених науково-технічною цивілізацією, що й визначило її солідний теоретико-методологічний багаж. Усі суспільні ознаки свідчать, що людство живе «...в момент всесвітньо історичної зміни епох — модерна постмодерном, на межі Нового і пост-Нового часу» [1, с. 1]. Таке бачення сучасності зумовило дослідження філософських підстав та ключових соціально-економічних характеристик економіки «суспільства постмодерну». Теорія постмодерну визнає, що нова епоха характеризується перенесенням акцентів із спільного на окреме, із відносин між речами — на людські взаємини. За якісною сутністю модерна і постмо-

дери різняться. У своїх основоположних принципах перший є техноморфним суспільством, тоді як другий — антропоморфним. Постмодерністське мислення спрямоване на особистість і дедалі більше орієнтується на контекст, де етика переважає над каузально-аналітичним універсальним науковим методом дослідження. Наука постмодерну виходить з множинності методів, з розпізнавання і коплементарності методів пояснення та розуміння життєвої дійсності. За словами П. Козловські, постсучасність є епохою, де особистість сприймається по-новому після того, як трансцендентність людської особистості майже зникла в теоріях модерну. Своє кредо «антропоморфності» автор монографії «Культура постмодерну» висловлює докладно та конкретно: «Лівогегельянська та марксистська теорія захищала тезу, відповідно до якої конфлікт особи з суспільством — історичний і минулий феномен відчуження, який може бути усунений простою реорганізацією виробничих відносин, а саме: через відміну приватної власності на засоби виробництва. Фактично, що теорія, що пропонувала для вирішення такої фундаментальної антропологічної проблеми, якою є розкол самості¹ і суспільства, є не що інше, як узагальнення засобів виробництва, могла привести в рух весь світ. На кінці епохи модерну... в змозі пізнати, що даний економічний засіб був невідповідним величі проблеми. Конфлікт людини з суспільством, її надмірна зрілість у плані відносин з суспільством не є проблемою економічною або соціологічною, а антропологічною і метафізичною проблемою» [1, с. 71]. Слідуючи своїй логіці філософського гностицизму² (можливості пізнання), П. Козловські доводить, що економіка є частиною загальної «культури постмодерну» і має культурно змістовні та релевантно значущі складові людської практики. Теза культурфілософії господарства розвивається в термінології теорії систем. Економіка в її соціально-філософському вимірі є суспільною підсистемою. З одного боку, це предмет теорії суспільства, що намагається визначити фундаментальні закономірності всіх соціальних дій і всіх інституціональних утворень. З іншого боку, на відміну від усіх предметних сфер культури, економіка має бути найбільш автономною і керуватись власними законами, і тому повинна стати предметом власної науки, національної економіки, яка у своєму самопізнанні коливається між наукою про природу і соціальною наукою. А ще економіка — частина культури, регламентована

¹ Самість (або самость) — поняття самосвідомості, ідентичності та відчуття себе як індивіда. Включає усвідомлення своїх думок, почуттів, мотивів і цінностей, а також визнання власного існування і унікальності. Розвиток самості відбувається упродовж життя і залежить від соціальної та психологічної взаємодії з навколишнім середовищем. Психологічна енциклопедія. URL: <https://www.psykholoh.com/post/%D1%81%D0%B0%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%86%D0%B5>

² Гностицизм — не тільки вчення про віру в буття Бога, але і про шлях, за допомогою якого досягається безпосереднє пізнання («гносис») Бога.

культурними нормами та цінностями. Відповідно національна економіка як наука про господарство одночасно є найрозвиненішою гілкою «розуміючої соціології» та вченням про поведінку. Тому «Економічна наука, як і її предмет, поширюється на сферу впевненого господарчого існування — від... матерії, сировини до символічного та естетичного змісту, від природи до сфери духу» [1, с. 131]. З двох згаданих точок зору можна зробити висновок, що етика бізнесу прояснює питання про зв'язок максимізації прибутку з ціннісними орієнтаціями етичного і соціального плану. Сьогодні це помітна потреба, пов'язана з етикою підприємництва, а отже, з етичною орієнтацією його керівників. Економіка не звільнюється від моралі і не знаходиться поза культурою. Вона регулюється не тільки економічними законами, але й діяльністю людей, яка характеризується комплексом очікувань, норм, установок, культурних і моральних уявлень. Поведінка людини тяжіє до надто комплексних станів, серед яких лише частину складає націленість на рентабельність, економічність, ощадливість [1, с. 132, 135].

У сучасних умовах експансивної ринкової політики суб'єктивність і економічна раціональність ведення господарства, на думку П. Козловські, розходяться у процесі розвитку. Тому концепція посилення етики і бізнесу є спробою створити «єдність економіки і культури, миру праці і життєвого миру» всупереч негативним проявам у сфері суспільної інституціоналізації. В постіндустріальній економіці все більше зростає увага до людського фактора, що прямо констатується в роботі «Культура постмодерну» [1, с. 137—138].

Важливість цього напряму детально простежується у ході аналізу діяльності банківської сфери. Фінансові інститути перестали виконувати функції надання послуг. Пріоритет віддано максимізації доходів і вартості акцій. В монографії «Етика банків», на думку П. Козловські, «невидима рука ринку» промахнулася, класична економія фінансового господарства вичерпує себе та підлягає заміні етичною економією. Врахування власного інтересу за «невидимої руки ринку» лише тоді призводить до ефективного рішення, коли воно не повною мірою втрачає з уваги і інтерес інших учасників [3, с. 60].

Безпосередня мета фінансового підприємства полягає не в отриманні прибутку, а виробництві якісних банківських продуктів. Для компаній «Daimler-Benz AG», «Siemens», «Microsoft» характерно те, що вони становлять собою значно більше ніж вільне об'єднання людей, котрі максимізують свою вигоду, як стверджує фінансова теорія фірми. Всі великі компанії концентрують свою увагу на продукті, тому «ринкова вартість» є лише умовою, що доповнює цю мету. Метою акціонерів є отримання хороших дивідендів на свої вкладення, а метою співробітників компанії — отримання хорошої зарплати. Компанія має генерувати, але не максимізувати прибуток. Ринкова вартість як кінцева мета є оманною [3, с. 60]. Кризи фінансових

ринків показують, що «...очевидною помилкою було прагнення отримання протягом трьох років 20 % прибутку на рік замість того, щоб протягом 30 років отримувати прибуток у розмірі від 5 до 10 % річних» [3, с. 60].

Оцінюючи процес радикального дерегулювання і порятунок фінансової системи США, що послідував згодом, П. Козловські негативно ставиться до правил гри банків. «Надана гігантська допомога, викликана вибуховим дерегулюванням фінансової системи з 1980-х рр., ставить під сумнів основи гуманного економічного порядку, оскільки цим не підтверджується взаємозв'язок між ефективністю та оплатою праці, а також між ефективністю та відповідальністю... Якщо невдача при використанні державної допомоги всіяко ховається, а погані фінансові послуги заохочуються високими заробітками та бонусами, то за цих умов руйнується основний принцип капіталізму, згідно з яким виробничі фактори оплачуються відповідно до їхнього внеску у створення вартості» [3, с. 68]. Втрати вартості американських акцій, які котирувалися на біржі, разом із втратами американських банків у розмірі 2 трильйонів сягнули 8 трильйонів (тобто 8000 млрд) дол. США (або, як американці кажуть, 8 більйонів). Неспроможність економічного управління показало нездатність розпізнати і застерегти фінансову кризу. Недалекоглядність «професійних менеджерів» ринку змусила вчених переосмислити принципи гуманного та вільного економічного порядку. Складовою цього нового осмислення має бути об'єктивне сприйняття загальних та різних принципів англо-американської та континентально-європейської концепції ринкової економіки. Загальним підходом до вдосконалення фінансової сфери стає новий синтез економічних заходів, відповідним чином пристосованого до них економічного законодавства і застосування господарської етики. Окремі кроки з часткового регулювання та адміністративного контролю не можна розглядати як інновації фінансової системи.

Фінансова криза 2007—2009 рр. була, можливо, найбільшою банківською та фінансовою кризою з часів банківських крахів та фінансової паніки Великої депресії 1930-х років. Серед аргументації недооцінки фінансового ризику панувала самовпевненість, що ринок не може помилятися, оскільки саме він забезпечує отримання вичерпної інформації. Банки не демонстрували у своїй виробничій діяльності принципів соціальної орієнтації. Неетична поведінка спостерігається й у сучасних банків. Порушення етичних принципів свідчать про доцільність підвищення соціальної ролі банків як суспільних інститутів, що у своїй діяльності виходять не тільки з цілей господарської ефективності, але й етичних норм.

Базельський комітет з банківського нагляду як провідний світовий комітет (що складається з центральних банків більш ніж 25 країн) опублікував угоду «Базель III: Завершення посткризових реформ». Ця нова Базельська угода є останнім етапом у процесі, розпочатому більше 30 років

тому, спрямованому на гармонізацію стандартів банківського капіталу та ліквідності для банків, що діють на міжнародному рівні [12]. Головною метою угоди «Базель III» є підвищення якості управління ризиками у банківській справі, що так само має зміцнити стабільність фінансової системи загалом і позитивно впливатиме на людський розвиток. На основі міжнародного банківського досвіду запропоновано метод, ефективність якого забезпечується шляхом ув'язування суми капіталу з рівнем ризиків активних операцій банку. Цей зв'язок вимірюється відношенням величини власного капіталу до сумарного обсягу активів, зважених за рівнями ризику. Світова банківська політика узгоджується з концептуальними поглядами П. Козловскі і його баченням перспективи банківської етики. З високою достовірністю сприймається логічний висновок, що найбільша у світовій історії акція щодо порятунку банків ставить під сумнів колишню систему повністю дерегульованого фінансового ринку і змушує держави по-новому осмислити принципи соціальної і гуманної ринкової економіки. Серед проблем, яка поки не знайшла свого рішення у базельській моделі управління фінансовим капіталом, є визначення соціальних ризиків і їх врахування у діяльності банків. Особливо це стосується споживчого та іпотечного кредитування.

Фінансова політика в епоху постмодерну викликає численні дискусії і вважається досить зваженою, оскільки спрямована на обговорення питань довготривалого стійкого фінансового забезпечення економіки, особливо в умовах після чи під час кризової ситуації.

Так, наприклад, генеральний директор Асоціації італійських акціонерних товариств (*ASSONIME*), член ради директорів Центру європейських політичних досліджень (*CEPS*), голова правління промислового холдингу *CIR Group* Стефано Мікоссі зазначав, що Базельські угоди, які призначені для захисту вкладників у період кризи навпаки посилили економічний спад, спричинений фінансовою кризою 2008 року. Не вирішує проблеми залежності міжнародних пруденційних правил від банківських моделей управління ризиками й нова угода — Базель III. На думку Стефано Мікоссі, урядові та парламентські структури повинні активізувати свою діяльність у напрямі ефективної реалізації базельських правил та забезпечення прозорості показників фінансового капіталу [13].

Критичне ставлення до переосмислення принципів функціонування банків у ринковій економіці англо-американських та континентально-європейських країн зводиться до регулювання окремо взятих фінансових інструментів та контролю за банківськими процесами. Між тим як за концепцію етичної економіки нове реформування банківської системи повинно бути більш змістовним і поєднувати оновлення фінансових інструментів з вимогами господарської етики. Це стосується як розвинених країн, так і країн з трансформаційною економікою, наприклад, українською.

Національний банк України (НБУ) у 2020 р. оприлюднив етапи запровадження оновлених регуляторних вимог до банків на 2021—2024 рр.³ Перед введенням усіх запланованих вимог до капіталу НБУ має ретельно проаналізувати післякризовий стан банківської системи, зокрема шляхом оцінки якості активів. За його результатами передбачено визначення готовності банківського сектору до запровадження нових вимог до капіталу та встановлена відповідна тривалість перехідних періодів. Проте в епоху постмодерну, як відмічають дослідники, прагнення України до гармонізації законодавства у сфері банківської діяльності в рамках Базельських угод, викладених у Базелі II та Базелі III, не призвело до відчутного ефекту підвищення захисту банків, їх вкладників і кредиторів [14]. Політичні події в Україні після 2014 р. продемонстрували неефективність основних концепцій Базельських угод стосовно України. Цей період характеризується збільшенням кількості банків, що опинилися в стані банкрутства та перебувають у процесі ліквідації. Причиною такого незадовільного результату, можливо, є частковий перехід України на вимоги Базеля III, що пов'язано з їх поетапним набранням чинності до 2019 р., планомірною імплементацією норм, закріплених Базелем III, в українське законодавство, недостатньою капіталізацією банків та відсутністю окремих елементів концепцій Базеля II та Базеля III у нормативно-правових актах органів державного управління [14]. Основною причиною неефективності імплементації стандартів Базельських угод в Україні є невступ більшої частини заявлених норм та концепцій у законну силу. На фінансовому ринку з'явилися ознаки похвалення. Попри те, що відбулося чищення банківської системи і пішло 90 банків, установи, що вижили, знаходять свої моделі і починають кредитувати [15]. Тому відкриваються перспективи для створення в Україні сприятливих правових умов підвищення капіталізації банків та закріплення на законодавчому рівні необхідних коефіцієнтів стабільного фінансування економіки.

Масштабна програма щодо порятунку банків допомагає їм у майбутньому відновитися без втручання держави завдяки вбудованим кон'юнктурним стабілізаторам. Це сприятиме укріпленню фінансової системи, мінімізації інфляції, що посилить крен банків у бік естетизації. Проте посилення на реформу банківської сфери не означає відсутність критичного ставлення до неможливості висування етичних пріоритетів у банківській діяльності навіть в умовах очікування прибутковості інвестицій на капітал в економіці постмодерну, хоча цьому протистоять об'єктивні тенденції. Справа в тому, що на світовому глобалізованому ринку співвідношення між доходами від капіталу та від праці змінилося. Доходи від

³ «План впровадження нових регуляторних вимог». URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/onovleno-plan-uprovadzhennya-regulyatsiy-dlya-bankiv-u-2021-2024-rokah>

капіталу загалом зростають сильніше ніж доходи від праці. В Україні, наприклад, обсяг доданої вартості у сфері фінансової та страхової діяльності зріс з 2016 по 2020 р. у 6,0 раз, тоді як у промисловості — в 1,4, у сільському, лісовому та рибному господарстві — 1,42 раза. Така світова тенденція посилюється у зв'язку з поглибленням глобалізації і підвищенням мобільності капіталу. Це відбувається незалежно від ситуації на ринку. Інститут праці сильніше інтегрований у суспільство і міцніше прив'язаний до певного місця, ніж інститут капіталу. Завдяки цьому капітал може вільно переміщатися по країнам світу і доходи від нього менш прив'язані до певного місця, ніж доходи від праці.

Переосмислення принципів економічного порядку, вкоріненого у посткризову економічну реальність, значною мірою залежить від критичного ставлення вчених до фінансових інститутів. Однак розвиток економічних наук призводить до постійно зростаючої залежності університетів і наукових установ від коштів спонсорів та посередників. Це, як підкреслює П. Козловські, позначається на постійному звуженні «публічного» характеру науки і на критичній дистанції вчених від об'єкта досліджень, що постійно скорочується [3, с. 70]. Ще більше суворо сприймаються висловлювання П. Козловські на адресу «бізнес-шкіл», які ще значніше, ніж класичні університети, залежать від компаній та оплати навчання [3, с. 70]. Подібне формування цільової установки наукових установ є короткозорим. Економіка потребує від науки не стільки постачання знань щодо удосконалених інструментів бізнес-менеджменту, скільки вигідних консультаційних пропозицій критичного характеру або позитивної позиції «спаринг-партнера».

Основи рекомендацій відносно неетичної поведінки учасників фінансового ринку базуються на тому, що фінансова сфера є не лише інструментом для ігор «фінансових геніїв» та спекулянтів, а має виконувати функцію надання послуг банками, біржами та фінансовими консультантами. Вона повинна підтримувати реальну економіку, підвищуючи ступінь розподілу капіталу, що також необхідно для забезпечення ефективності всієї економіки [3, с. 75].

Проте уроки економічної кризи свідчать, що фінансова сфера припустилася величезної помилки, допустивши надмірне здешевлення кредитів. Ця політика розширила можливості для масштабних інвестицій великих компаній, житлового будівництва, дорогих інвестиційних програм. Також держава використовувала ситуацію для рестрикції збалансованого бюджету понад державний борг на фінансовому ринку. Негативний вплив на доходи бюджету мало й ризикове підвищення ціни на нафту, що привело до скорочення його доходної бази.

Подібний стан речей виник тому, що в економіці постмодерну було втрачено ідею самообмеження та самоконтролю фінансового сектору, що суперечило ідеології ефективного ринку, який завдяки конкуренції робив

самообмеження учасників ринку зайвим. Контроль за допомогою ефективних ринків був обґрунтований науковими школами ліберального напрямку, рекомендаціями яких мали керуватись усі країни та весь світовий фінансовий ринок. Цю проблематику критично проаналізував П. Козловські у роботі «Етика банків»: «Теорія соціального ринкового господарства Фрайбурзької Школи національної економіки, Фрайбурзький консенсус підкріплювалася такою догмою непогрішності ринку, що постійно виключалася з раціональної дискусії» [3, с. 76]. Сенс атрибуту «соціальний» у соціальному ринковому господарстві слід, на думку П. Козловські, розуміти не як «розподільчий» або «нівелюючий», а такий, «що згладжує нестабільність». Соціальне ринкове господарство потребує створення мінімальних обов'язкових резервів фінансових інститутів не лише від банківських установ, а й усій фінансовій системі... Етично також вимагати, щоб кількість деривативних контрактів не провокувала інфляцію, не скасовувала функцію хеджування та арбітражу та не вела до спекуляції, що завдає шкоди економіці [3, с. 75—77].

Своєму теоретичному висновку П. Козловські надає оптимістичного характеру. Будучи релігійною людиною, він доводить етичний принцип до духовної усвідомленості, морального імперативу, стійких рис практичної діяльності членів суспільства. «Релігія не тільки підвищує готовність до моральних дій, але й посилює ймовірність того, що моральна діяльність буде мати характер загальної поведінки ... етика, що коригує неспроможність економіки, релігія, що коригує неспроможність етики, — доводять тісний зв'язок економічної, індивідуально-етичної та релігійної орієнтації діяльності» [2, с. 47]. Цим самим проводиться історична паралель між романтикою Просвітництва і епохою модерну та потенціалом гуманних цінностей у поведінці сучасних приватнопідприємницьких структур як цілком реальних величин. Нова епоха повинна характеризуватись взаємопроникненням сфери духу і сфери практики. Ці міркування про закріплення гуманних цінностей у суспільній свідомості і впровадження етики у сферу політики та економіки мотивуються розширеним уявленням про сутність епохи постмодерну, розуміючи під цим новий етап еволюції історії, що йде на зміну епохи модерну. В авторському трактуванні у ході еволюційного процесу безумовно матиме місце синергія етики і економіки.

Проте прогноз на відродження релігійно-етичних засад господарювання відбувається у таких специфічних умовах, що потребує розгляду соціально-економічних характеристик економіки «суспільства Постмодерну». Вони, на наш погляд, вказують на обставини, які пояснюють тяжіння до емансипації господарства від етичних обмежень. Це стосується негативних оцінок загальних тенденцій початку ХХІ ст., що відображають суть відцентрованої радикальної метаморфози суспільно-економічної системи: економіки і політики, виробництва і споживання, культури і повсякден-

ного життя, які стають сукупністю локальних мимовільних та слабо скоординованих між собою процесів. Жан Бодрійяр — французький соціолог, культуролог і філософ-постмодерніст, усвідомлюючи кризове світовідчуття, писав: «Глобалізація означає, крім усього іншого, величезний потік інформації, який наростає. Чим більше інформації, тим цікавішим є процес обміну нею — начебто ми рухаємося до абсолютного прогресу. Але в якийсь момент стає ясно, що чим більше інформації, тим її насправді менше: коли її дуже багато, вона перестає сприйматись. У цьому феномен глобалізації: передозування інформації призводить до дезінформації, породжуючи ентропію. ... ентропія — це фізична форма нівелювання, знеособлення системи»⁴.

Акцентуючи увагу на тому, що «світ рухається до маячного стану речей»,⁵ Жан Бодрійяр на протигагу панівному науковому підходу відмічав доцільність, позитивну роль і необхідність застосовування нетрадиційних заходів і теоретичних підходів до досліджень в ініційованні антикризових інститутів політики, здатних відповідно забезпечити перехід до принципово нових можливостей соціально-економічного розвитку. Натомість стагнацію наявного стану у нехтуванні новими інтелектуальними інформаційними продуктами (технологіями), що не зводяться до прибутку, трактовано як гру за довільними правилами, як катастрофічну гру: «Сьогодні... політична економія закінчується на наших очах, перетворюючись на трансеконіміку спекуляції, яка бавиться своєю власною логікою — закон вартості, закони ринку, виробництво, додаткова вартість, класична логіка капіталу ... не несе в собі нічого економічного чи політичного»⁶.

Постмодернізм спотворює вартісний підхід до порівняння витрат і результатів, що було провідним принципом еквівалентності в класичній ринковій економіці. У постмодерний період основний процес отримання прибутку з основного капіталу існує поряд зі спекулятивними короткостроковими операціями, обсяг яких у різні кризові періоди домінує на ринку. Бюджетне регулювання під час кризи зводиться до перерозподілу фінансових коштів з національного бюджету держави до банківського сектору та викупу частки активів промислових корпорацій. В умовах постеконіміки цей крок означає незаконне привласнення доходів населення, які утворюються через механізм податків для використання в інтересах всього суспільства, і разом з цим свідчить про неприховану соціалізацію збитків банківських та підприємницьких структур. Можливість легкого та швидкого отримання грошей провокує користолюбство і зажерливість, припускає нехтування нетіньовими засобами до збагачення. Нестійкість,

⁴ Цитати з книг Жана Бодрійяра: URL: <https://www.livelib.ru/author/27778/quotes/~36>

⁵ Цитати з книг Жана Бодрійяра: URL: <https://www.livelib.ru/author/27778/quotes/~4>

⁶ Жан Бодрійяр. Прозорість зла. 4. Трансеконіміка. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3413/3417>

структурна непорядкованість і багатозначність процесів, що розвиваються, розглядаються як умови життєздатності суспільства, але насправді це прояв його патології. Цей характер процесів простежується на прикладі найбільших американських рейтингових агенцій «Moody's», «Fitch», «Standard & Poor's», які занижували оцінку іпотечних ризиків, що підштовхнуло банки та корпорації США та інших країн світу до безконтрольної видачі кредитів і побудові іпотечної піраміди, що відіграло негативну роль у реалізації інвестиційної політики. Ускладнюється вирішення соціально-демографічних проблем та протистояння новим викликам у соціальній інфраструктурі.

Постмодернізм як глобальний процес безпосередньо спрямований на пригнічення онтологічної методології вивчення господарської системи, фундаментальних принципів економічного устрою. Економічна теорія загалом має соціальну спрямованість і тому умовою отримання повноцінних результатів є розуміння етичних взаємин людей. Це розуміли не тільки класики політичної економіки далекого минулого, наприклад, Адам Сміт, який у 1759 р. видав свою першу книгу «Теорія моральних почуттів», присвячену філософським проблемам етики, але й представники концепції регульованої ринкової економіки ХІХ ст., що сформувалась після неокласичної теорії. Одним з них був англійський вчений Джон Мейнард Кейнс, котрий вважав інтеграцію етики і економічної науки та практики не тільки можливою, але й необхідною: «Я передбачаю, — писав Кейнс, — що ми матимемо можливість повернутися до деяких найбільш беззаперечних і непорушних принципів релігії та традиційної чесноти, які стверджують, що скупість — це порок, що лихварство не гідне людини... Ми знову цінуватимемо цілі вище засобів і віддаватимемо перевагу добру понад користю...» [2, с. 6]. Кейнс вважав, що умовою інтеграції етики і економіки є високий рівень економічного розвитку, але його якість віднесено ним на далеку перспективу. П. Козловські на відміну від Кейнса стверджував, що умови індустріальної економіки в епоху постмодернізму сприятливі для об'єднання економіки і етики. Етична теоретична модель економіки має виходити з нових принципів господарювання, заснованих на упорядкованій системі етико-економічних поглядів. Етичний підхід обґрунтовує конструкцію інститутів для забезпечення реалізації людської діяльності, що впливають з вимог соціального порядку та гуманітарної природи людської діяльності. Етичні критерії оцінки діяльності людини становлять собою геобіологічну проблему. Складність її вирішення дає привід дослідникам — економістам і соціологам розцінити етичну економічну теорію П. Козловські як «фантомну» за характером. Опоненти виходили з того, що етична позиція П. Козловські є перебільшеним ставленням до прояву таких людських властивостей як довіра, моральність, чеснота. Однак методологічна позиція П. Козловські не здається еклектичною з огляду на про-

дуктивність наукових ідей на основі принципів кантіанства, герменевтики, деонтології (теорії моралі), персоналізму (течії в сучасній філософії, що розглядає особу як первинну реальність і найвищу духовну цінність та рушійну силу суспільного розвитку). Повернення громадського престижу теорії П. Козловскі залежить також від етично орієнтованої практики, що вже зараз, як стверджує автор, починає доводити свою доцільність в умовах негативних проявів постмодернізму.

Позиціонування концепції П. Козловскі для розуміння альтернатив панівним підходам до реалізації програм розвитку необхідно доповнити оцінкою теоретичного фундаменту сучасної підприємницької і банківської практики. Модель українських економічних процесів, що базуються на домінуванні неокласики, не дає можливості обрати раціональні шляхи вирішення завдань національного розвитку. Відповідь на виклики, які стоять перед країною в умовах кількісних і якісних змін в економіці та суспільстві, обумовлює необхідність включити до кола аналізу концепції гетеродоксального напрямку економічної теорії. Зараз стає очевидним і виглядати-ме цілком обґрунтованим, що сучасна економічна теорія розділилась на ортодоксальну та гетеродоксальну течії. Д. Уейд Хендс, професор Університету Пьюджет-Саунд (м. Вашингтон), зазначав: «Останні двадцять... років стали свідками значного зростання зміни традиційних відносин між "ортодоксальними" та "гетеродоксальними" школами думки в економіці. Протягом більшої частини другої половини 20-го століття економічний мейнстрім, ортодоксальність, складався з неокласичної мікроекономіки в поєднанні з певною версією макроекономіки (це була кейнсіанська теорія, а також нова класична макроекономіка та реальна пізніше теорія бізнес-циклу» [16]. На зміну панівній неокласиці, на його думку, приходить новий, більш плюралістичний мейнстрім, відкритий до психології, менш індивідуалістичний, що бере до уваги різні типи залежностей і набагато ширший клас аналітичних інструментів.

Висновки. У трьох працях П. Козловскі, проаналізованих у статті, викладається розгорнута та логічно послідовна концепція етичної економіки як система економічних поглядів на справедливий економічний порядок у «період всесвітньо-історичної зміни епох, зміни модерну постмодерном». Автор концентрує увагу на синтезі економічних і етичних критеріїв у ході аналізу норм поведінки людей, що становить собою передумови ефективного розвитку економіки та соціальної сфери. Особливості постіндустріальної економіки в епоху постмодерну потребують нового обґрунтування економічної етики порівняно з епохою модерну, де етичні основи капіталізму орієнтувались на утилітарну підприємницьку мораль. Це питання і ряд суміжних з ним П. Козловскі розглядає в контексті теоретичного формування етичних цінностей та макроекономічної оцінки динаміки сучасних економічних процесів, які супроводжуються великими

соціальними і людськими витратами, кризовими ризиками та фінансовими диспропорціями.

Злиття двох дисциплін — етичної та економічної теорій — передбачає синергетичний ефект. Етична економія охоплює економічну теорію етики, а також етичну теорію економічної науки. Не обмежуючись етичною економічною теорією, П. Козловські включає у власний предмет дослідження економічну теорію етики. Очевидно, що розуміння людської діяльності не зводиться до економічних мотивів і стратегій максимізації прибутку та корисності. До уваги необхідно брати такі її смислові детермінанти, як мораль та культурні аспекти. У своєму дослідженні П. Козловські орієнтується на німецьку історичну школу. Цьому теоретичному напрямку притаманні цілісність та наступність розвитку. Економіка має виходити з традиційних законів та національних звичаїв країни, слугувати моральним цілям суспільства. Історична теоретична школа дотримувалась концепції етатизму і політики державної підтримки економіки і соціальної сфери шляхом погодження форм господарства та соціального захисту зі статичними уявленнями. Її позитивний вплив на економіку простежується на використанні національно-історичних умов після Другої світової війни в Німеччині, коли обґрунтовувалась теорія соціальної ринкової економіки Альфредом Мюллера-Армаком та Людвігом Ерхардом. Нормативна сторона етичної економії має юридичний порядок зобов'язань, які належним чином можуть бути реалізовані в законах. П. Козловські наполягав на необхідності тріади права, етики та економічної науки. У цій тріаді у рамках економічної теорії права принцип ефективності має застосовуватись до самого права й до етики, що використовуватиметься для розробки адекватного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Koslowski P. Die Postmoderne Kultur: Gesellschaft und Kulturelle Konsequenzen. D. Techn. Entwicklung. Munchen, Beck, 1987.
2. Koslowski P. Principles of Ethical Economy. Kluwer Academic. 2000.
3. Koslowski P. Ethik der Banken. Folgerungen aus der Finanzkrise. Wilhelm Fink Verlag, 2009.
4. Koslowski P. The Theory of Ethical Economy as a Cultural, Ethical, and Historical Economics: Economic Ethics and the Historist Challenge / In: Koslowski P. (eds). Contemporary Economic Ethics and Business Ethics. *Studies in Economic Ethics and Philosophy*. Springer, Berlin, Heidelberg, 2000. https://doi.org/10.1007/978-3-662-04072-0_1.
5. Соціальна відповідальність суб'єктів господарства. Моральний статус корпорації як колективного суб'єкта. URL: https://pidru4niki.com/19850623/etika_ta_estetika/sotsialna_vidpovidalnist_subyektiv_gospodarstva (дата звернення: 03.07.2023).
6. Погребняк А.А. Экономика постмодерна: научная парадигма и хозяйственный стиль. Санкт-Петербург, 2000. 175 с.
7. Сулим О. В. Культурно-етичні імперативи: історія і сучасність. *Філософські дослідження: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету*

- ім. Володимира Даля. Луганськ: СЛУ ім. В. Даля. 2011. Вип. № 13. С. 234—242. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1841> (дата звернення: 12.07.2023).
8. Питання етики та аспекти її історичного розвитку у фармації: навч.-метод. посіб. / О. І. Панасенко, Є. Г. Книш, В. В. Парченко та ін. Запоріжжя: [ЗДМУ], 2014. 85 с. URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/1361/1/Pytan_etykta_aspiist_rozufar.pdf (дата звернення: 05. 02. 2024).
 9. Ковач-Петрушенко А. Отличительные черты философского постмодернизма в странах Центральной и Западной Европы в 70—80-х годах 20-го века. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філос.-політич. студій*. 2017. Вип. 13. С. 65—72. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/13_2017/10.pdf (дата звернення: 02.02.2024).
 10. Sen A. On Ethics and Economics. 1991. 148 p.
 11. Козловский Петро (2021). URL: <https://www.bbvaopenmind.com/en/authors/peter-koslowski/> (дата звернення: 02.02.2024).
 12. Базельские соглашения о капитале. URL: <https://discovered.com.ua/glossary/bazelskie-soglasheniya-o-kapitale/> (дата звернення: 11.07.2023).
 13. Брюгге против Базеля. Банковские правила устарели. 2012. URL: <https://finance.liga.net/bank/article/bryugge-protiv-bazelya-bankovskie-pravila-ustareli> (дата звернення: 20.07.2023).
 14. Царикова Е. В. Гармонизация банковского законодательства Украины в рамках Базельских соглашений. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія: Право*. 2017. Вип. 43 (2). С. 94—97. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/494007.pdf> (дата звернення: 09.04.2023).
 15. Линник Е. Базельский приоритет. 2018. URL: <https://banksrating.com.ua/analytics/bazelskij-prioritet/> (дата звернення: 02.08.2023).
 16. Hands D.W. Orthodox and Heterodox Economics in Recent Economic Methodology. *Erasmus Journal of Philosophy and Economics*. 2015. № 8. P. 61—81. <https://doi.org/10.2139/SSRN.1937439>

REFERENCES

1. Koslowski, P. (1987). Die postmoderne kultur: gesellschaftlich-kulturelle konsequenzen der technischen entwicklung. C.H. Beck [in German].
2. Koslowski, P. (2000). Principles of Ethical Economy. Kluwer Academic [in German].
3. Koslowski, P. (2009). Ethik der Banken. Folgerungen aus der Finanzkrise. Wilhelm Fink Verlag [in German].
4. Koslowski, P. (2000). The Theory of Ethical Economy as a Cultural, Ethical, and Historical Economics: Economic Ethics and the Historist Challenge. In: Koslowski, P. (eds). Contemporary Economic Ethics and Business Ethics. *Studies in Economic Ethics and Philosophy*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-04072-0_1
5. Social responsibility of economic entities. The moral status of a corporation as a collective entity. (2023). https://pidru4niki.com/19850623/etika_ta_estetika/sotsialna_vidpovidalnist_subyektiv_gospodarstva [in Ukrainian].
6. Pogrebnyak, A. A. (2000). Postmodern economics: scientific paradigm and economic style. Saint Petersburg: St. Petersburg State University [in Russian].
7. Sulim, O. V. (2011). Cultural and ethical imperatives: history and reality. *Philosophical research: collection of scientific works of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*. <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1841> [in Ukrainian].
8. Panasenko, V.I., Knysh, E.G., & Parchenko, V.V. et al. (2014). Issues of ethics and aspects of its historical development in pharmacy. http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/1361/1/Pytan_etykta_aspiist_rozufar.pdf [in Ukrainian].

9. Kovach-Petryshenko, A. (2017). Distinctive features of philosophical postmodernism in the countries of Central and Western Europe in the 1970s and 1980s of the 20th centuries. *Visnyk of the Lviv University. Series of philos.-politician studio*, 13, 65—72. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/13_2017/10.pdf [in Russian].
10. Sen, A. (1991). On ethics and economics.
11. Koslowskj, P. (2021). <https://www.bbvaopenmind.com/en/authors/peter-koslowski/> [in Ukrainian].
12. Basel capital accords (2021). <https://discovered.com.ua/glossary/bazelskie-soglasheniya-o-kapitale/>
13. Brugge vs Basel. Banking rules are outdated. (2012). <https://finance.liga.net/bank/article/bryugge-protiv-bazelya-bankovskie-pravila-ustareli> [in Russian].
14. Tsarykova, E. V. (2017). The Harmonization of Ukrainian Banking Law. Under the Basel Accords. *Visnyk of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 2. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/494007.pdf> [in Russian].
15. Linnik, E. (2023). Basel priority. <https://banksrating.com.ua/analytics/bazelskij-prioritet/> [in Russian].
16. Hands, D. W. (2015). Orthodox and Heterodox Economics in Recent Economic Methodology. *Erasmus Journal of Philosophy and Economics*, 8, 61—81. <https://doi.org/10.2139/SSRN.1937439>

Стаття надійшла до редакції журналу 13.10.2023

Valerii Novikov, Dr. Sc. (Economics), Prof.

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: valery.economy@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5892-815X

Scopus ID: 57221437748

ETHICAL ECONOMY AS A METHODOLOGICAL CHALLENGE OF POSTMODERNISM

The article is devoted to the problem of the compatibility of the economic and ethical foundations of entrepreneurial activity. In the conditions of postmodernism, their connection is blurred by a complex interweaving of economic and ethical motives. The conclusions of researchers who study this issue often contradict actual practice. Moreover, in postmodern philosophy, ethics in the general theoretical sense was not only underestimated, but also not regarded as an acceptable phenomenon. That is why science has not developed a complex of intellectual actions that would have a universal character to neutralize the negative consequences of postmodernism.

Considering the growing role of ethical issues in the modern society and their lack of development in the economic environment, it is reasonable to analyze the series of works of the German economist, philosopher and sociologist Peter Koslowski. In his studies, the issues of bridging the gap between ethics and economic rationality associated with postmodernism as a special historical era, which is characterized by a number of specific features that are critical to the emergence and deepening of socio-economic risks, are discussed in a balanced and objective manner. Due to this it is relevant to define the problems of the theory of ethical economy not in isolation, but in interaction and mutual influence with modern transformation processes of postmodernism. The productive attempt to consider these issues was made by Peter Koslowski in his fundamental works: «Postmodern Culture», «Principles of Ethical Economy», «Ethics of Banking». The purpose of this article is to consider, based on the conceptualization of Peter Koslowski's methodological position, the

theoretical concept of ethical economy as a potentially important factor in overcoming the ethical neutralization of the economic system in the postmodern period. The novelty is the definition of ethical economy as a universal theory of rational activity, which takes into account the interaction of various socio-economic factors — ethics, economy and finance, law, sociology, history — which allows it to be interpreted as a multi-subject scientific discipline, the semantic contexts of which determine behavioral choice of economic entities, consumer and humanitarian expectations of the population. The methods of hermeneutics, analysis and synthesis, comparison, abstraction and generalization were used in the research. The main conclusions of the article are characterized by theoretical innovations that can provoke methodological discussions and ultimately contribute to an in-depth study of the multifaceted issues of ethical economy. The detailed and logically consistent concept of ethical economy as a system of economic views on a fair economic order during the period of change of world history eras, change from modernity to postmodernity is presented. The normative side of ethical economy includes legal obligations, which can be properly implemented in laws. In the triad of law, ethics and economics, the principle of efficiency and social justice applies to both law itself and ethics and should be used in the development of adequate legislation.

Keywords: modernity, postmodernity, globalization, ethical economy, risks, social market economy.

Cite: Mykytenko, Victoriia, & Mykytenko, Dmytro (2024). Yakist zhyttia: biudzhetniy balast chy derzhavotvorcha neobkhdnist [Quality of Life: Budgetary Ballast or a Necessary Government Programme]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (55), 22-40. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.022>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.01.022>

УДК 314.44—314.174

JEL Classification: J12, J17

ВІКТОРІЯ МИКИТЕНКО, д. е. н., проф., головний науковий співробітник
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Тараса Шевченка, 60
e-mail: vmikitenko@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8212-9777

ДМИТРО МИКИТЕНКО, д. м. н., проф., професор
Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая
02094, Україна, Київ, Херсонський провулок, 3
e-mail: mikitenko@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4277-4592

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ: БЮДЖЕТНИЙ БАЛАСТ ЧИ ДЕРЖАВОТВОРЧА НЕОБХІДНІСТЬ

Метою дослідження є визначення ризиків, викликів і загроз генетичного тягаря та умов довкілля і середовища життєдіяльності, встановлення вагомості їхнього впливу на якість життя в Україні, розроблення методичного підходу до оцінки та формування комплексу заходів у контексті просторової регенерації національної соціально-економічної системи в умовах збройної агресії РФ і у повоєнному періоді. Дослідження ґрунтується на інформації з відкритих джерел, експертних оцінках, даних Державної служби статистики України та бази даних Всесвітньої організації охорони здоров'я, на результатах, репрезентованих у медико-демографічних та економічних монографічних дослідженнях і матеріалах вибіркового обстежень. Використано методи системного підходу та аналізу, соціологічний, популяційно-генетичний, статистичний, порівняльного аналізу, узагальнення, експертних оцінок.

Визнано посилення вагомості впливу на якість життя населення України таких чинників як генетичний тягар та умови довкілля і середовища життєдіяльності, дія яких означила вимоги до соціетального, демографічного, організаційно-економічного, меди-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ко-соціального та суспільно-політичного реагування на загрозливі події. Усвідомлення демографічної детермінованості, загальних закономірностей та сучасних економічних тенденцій формування якості життя в країні в умовах воєнної агресії РФ уможливило: а) сформувати комплекс медико-генетичних, соціетальних, суспільних та державних механізмів і заходів її забезпечення; б) конкретизувати негативні чинники просторової еволюції соціально-економічної системи, що визначило потребу у врахуванні медико-генетичних резервів і можливостей та розробленні заходів із елімінування деструктивного впливу умов довкілля і середовища життєдіяльності в ході розв'язання демографічних та соціально-економічних проблем держави; в) запропонувати медико-генетичний концепт якості життя та середовища життєдіяльності, реалізація якого уможливить генерування здорової спадщини (фізичної та психологічної), дозволить сформувати потенціал і наростити резерви покращання якості життя. Заважаючи на ресурсні обмеження та навалу загроз і ризиків у внутрішньому середовищі, проведення медико-генетичного консультування та тестування, створення задовільних умов довкілля і середовища життєдіяльності — є необхідними важелями відновлення України. Актуалізовано склад і вагомість впливу чинників якості життя для України: спадковість (32,0 %); умови довкілля і середовище життєдіяльності (32,0); спосіб та стиль життя особистості (26,0); якість медичної допомоги та соціально-економічні фактори (10,0 %). Сформульовано системні умови регенерації демографічного та економічного стану, підвищення якості життя і благополуччя задля розбудови здорового суспільства. Розроблено модель оцінки якості життя, за якою удосконалено методичний підхід до оцінювання економічного еквіваленту вартості життя, що передбачає розрахунок економічного прибутку держави від збереженої працездатності особи внаслідок успішного лікування / профілактики генетичної аномалії. Зазначене стає основою для: обґрунтування економічної ефективності медико-генетичної допомоги та інших лікувально-профілактичних заходів хворих на генетичні патології; раціоналізації пенсійного забезпечення; розроблення нової соціальної політики. Практичне значення результатів є підставою для удосконалення: національної моделі медико-генетичного моніторингу; комплексу заходів профілактики серед населення; аналізу агресивності умов довкілля і середовища життєдіяльності; оцінок вартості життя; системи управління керованими чинниками ризику втрат.

Ключові слова: якість життя, вартість життя, генетичний тягар, умови довкілля і середовища життєдіяльності.

Постановка проблеми, актуальність. Звертаючись до змістовності та економіко-філософського статусу поняття «якість життя», слід визнати об'єктивним пряме чи опосередковане безпекове мислення людини, дослідників та соціальних груп і всієї нації. З одного боку, це стосується необхідності нагального елімінування проблем, пов'язаних із військовою агресією РФ, обороною, а також людськими, матеріальними, культурними та духовними втратами. З іншого — з вирішенням проблем зі здоров'ям, комфортом, зручністю, материнством та дитинством, доглядом за непрацездатними членами суспільства і, взагалі, із забезпеченням повноцінності існування особи, що так чи інакше оцінюється з позицій наявності чи відсутності загального стану захищеності як і людини, так і сім'ї, нації та країни. Тож рефреном до визначення якості життя має стати китайський вислів «Кращий момент, щоб посадити дерево, був двадцять років тому.

Наступний — сьогодні», як побажання нам і оточенню (набувши безпечного досвіду 2014—2023 рр.) — не зволікати з усвідомленням й втіленням системи забезпечення якості життя населення в Україні, інакше демографічні та соціально-економічні ознаки призведуть до трагічних наслідків для державності, включно з її втратою. Тому у наукових роботах з проблематики якості життя визнається, що ця комплексна характеристика задоволення матеріальних і нематеріальних потреб населення та умов його життєдіяльності має вимірюватися за трьома просторовими вимірами: глобальними, компонентними та вузькими [1]. Це зумовлює потребу у визначенні потенційно-факторної ієрархії та ранжуванні кількісного впливу найвагоміших чинників якості життя з урахуванням сучасних умов життєдіяльності населення і масштабів загроз, викликів та ризиків, які сьогодні мають місце в нашій державі.

Демографічні проблеми України, руйнація економічної системи, вимушена міграція українців, смертність та масштаби замінованих територій означили реальний ризик демографічної прірви, спустошення територій і злидні, які можуть мати місце за аналогією наслідків геноциду під час війни «Потрійного Альянсу» (13.12.1864—01.03.1870 рр.). Тож продуктивним стає дослідження якості життя та її просторових характеристик із урахуванням чинників «здоров'я»: генетичного тягаря та умов довкілля і середовища життєдіяльності, що є надактуальною й важливою складовою національної і глобальної стратегії забезпечення якості життя та благополуччя громадян світу. Оскільки саме ці чинники репродукують низку аспектів, що впливають на загальний стан здоров'я, задоволеності, самореалізації та самопочуття населення (отже, і на його соціально-економічну продуктивність) й потребують визначення пріоритетів для покращання якості життя в Україні. Авторська впевненість ґрунтується на тому, що: а) генетичний тягар є важливою складовою якості життя людини і нації; б) умови довкілля і середовища життєдіяльності означають фізичний та психологічний стан населення, а їх визначеність дозволяє ідентифікувати негативні впливи, розробивши стратегії їхнього уникнення; в) синхронне врахування обох медико-соціальних аспектів (генетичного тягаря й умов довкілля) є необхідним для: напрацювання ефективних програм соціального захисту і допомоги; формування стратегій превентивної медицини і громадського здоров'я; стабілізації внутрішнього середовища в державі. Реальністю сьогодення є посилення негативних потенційно-факторних детермінант генетичного тягаря та умов довкілля і середовища життєдіяльності на якість життя населення при виконанні Україною надактуального завдання — збереження внутрішньодержавної соціально-економічної й суспільно-політичної цільності та етнічного фундаменту державного утворення в умовах збройної агресії РФ. Нагальна необхідність синхронного соціетального, демографічного, організаційно-економічного, медико-

соціального та суспільно-політичного реагування України у просторі та часі на сучасні дееволюційні події, за результатами мобілізації наявних ресурсів і резервів, додатково підкреслює актуальність дослідження проблематики якості життя. Тому надважливою є потреба в усвідомленні демографічної детермінованості української нації, її генези, загальних закономірностей, соціально-економічних тенденцій, наслідків і особливостей формування якості життя у: а) визначенні комплексу медико-генетичних, соціетальних, організаційно-економічних, суспільно-політичних та державних механізмів і заходів її забезпечення; б) конкретизації негативних чинників просторової еволюції соціально-економічної системи, комплексна дія яких потребує: перманентного врахування потенціалу, можливостей, ресурсів та резервів медико-генетичного тестування і консультування; розроблення методичного підходу до оцінювання якості життя; формування комплексу заходів із елімінування деструктивного впливу сучасних умов довкілля і середовища життєдіяльності в ході розв'язання демографічних та соціально-економічних проблем держави задля перешкодження її занепаду.

Метою публікації є визначення ризиків, викликів і загроз накопиченого генетичного тягаря та умов довкілля і середовища життєдіяльності, встановлення вагомості їхнього впливу на якість життя населення України, розроблення методичного підходу до її оцінки та формування комплексу заходів у контексті просторової регенерації національної соціально-економічної системи в умовах збройної агресії РФ та у повоєнному періоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо взяти за основу еколого-економічні, демографічні, територіальні, культурні та інші втрати України останнім часом, то формується логічне запитання: *яка галузь знань, яка наука і який саме міждисциплінарний підхід може узагальнити масштаби втраченого та розробити складний, але об'єктивно необхідний інструментарій із їх елімінування?* Висновок очевидний — це теорія та практика якості життя як спосіб раціонального мислення, що дозволяє неупереджено оцінити ситуацію та побудувати перспективу її зміни на користь національного державотворення. Однак у науковій палітрі перемагає зазвичай економіко-статистичний та фінансовий концепт якості життя [1—4] — адже опора на фінансово-економічні основи і показники матеріального добробуту стали нормою розробки більшості державних і регіональних нормативно-правових актів міністерств, які мають принципове суспільно-політичне й соціально-економічне значення. Проте існує ряд національних розробок за проблематикою якості життя [5—8], за результатами їх впровадження доведено неодмінне врахування й залучення до розв'язання завдань низки «життєво-якісних» активів населення України та невід'ємних прав людини на генетичне здоров'я за паритетом соціально-економічної функції «видатки — результативність» із отриманням

прибутку для держави від трудової діяльності осіб, які пройшли лікування, реабілітацію та профілактику *вроджених вад розвитку* (ВВР) чи інших генетичних патологій. Не абсолютизуючи ролі медико-генетичних чинників у висвітленні специфіки якості життя на державному або регіональному рівні її організації, визнаємо стійку взаємозалежність медико-генетичних детермінант, умов довкілля і середовища життєдіяльності та національних інтересів, суспільно-політичних і соціально-економічних пріоритетів країни, рівня розвитку суспільства та характеру державного устрою [9].

Різке зростання смертності серед населення працездатного віку, екоцид і масштабність демографічної ями у нагромадженні спотвореного генетичного тягаря формують дееволюційні тенденції у відновленні чисельності та якості життя економічно активного населення. Тому медико-генетичний концепт якості життя і середовища життєдіяльності набуває першочергового значення для вирішення цих фатальних проблем, оскільки стає джерелом генерування здорової спадщини, формуючи потенціал і резерви покращання фізичного й психічного здоров'я нації. Зважаючи на ресурсні обмеження та навалу загроз і ризиків у внутрішньому середовищі держави, саме медико-генетичне консультування і тестування, створення задовільних умов довкілля і середовища життєдіяльності є необхідними важелями для відновлення економічно активного населення України, підвищення якості життя, забезпечення економічної й демографічної стійкості та позитивної динаміки розвитку суспільства. Акцентування авторів статті на доцільності використання напрацювань Інституту громадського здоров'я ім. О. М. Марзєєва НАМН України [5—8] у дослідженні чинників якості життя, що впливають на процес формування соціально-економічної і національної безпеки України — цілковито обґрунтований і науково виправданий крок. Хоча із певним застереженням щодо широкого використання оціночних суджень «вартості життя», оскільки має місце необхідність періодичного (щорічного) оновлення матеріалів та методологій її оцінювання з урахуванням швидкоплинності соціально-економічних, екологічних і суспільно-політичних процесів. Отже, відчувається гостра потреба у фундаментальних міжгалузевих розробках, присвячених як фундаментальним та міждисциплінарним, так і прикладним граням розвитку цієї значущої для соціально-економічного розвитку держави і забезпечення її демографічної стійкості проблематики в контексті відродження державотворчого процесу в Україні в умовах воєнної агресії РФ.

Наукова новизна полягає в актуалізації найвагоміших чинників якості життя населення України та їх кількісного впливу, розробці інструментарію оцінки вартості життя населення з урахуванням нових здобутків у сфері медичної генетики і соціальної медицини у контексті збереження внутрішньодержавної соціально-економічної й суспільно-політичної цільності та

етнічного фундаменту країни в умовах збройної агресії РФ та ресурсних обмеженнях.

Матеріали і методи дослідження. Дослідження ґрунтується на: а) інформації з відкритих джерел, експертних оцінках, даних Державної служби статистики України і бази даних Всесвітньої організації охорони здоров'я; б) результатах, репрезентованих у медико-демографічних та економічних дослідженнях і матеріалах вибіркового обстежень. Використано методи системного підходу, аналізу та моделювання, соціологічний, популяційно-генетичний, статистичний, порівняльного аналізу, узагальнення, експертних оцінок.

Виклад основного матеріалу. У наукових дослідженнях зазвичай використовують декілька класифікацій чинників якості життя, розроблених у різних галузях науки і практики, зокрема ВООЗ за урахування економічних показників, індексу якості життя, доповнених соціально-економічною класифікацією якості життя тощо. За їх використання враховують різні чинники впливу у визначенні соціального благополуччя для обґрунтування відповідної політики. Зважаючи, що існують відмінності у сприйнятті й оцінці якості життя в країнах, які пов'язані з культурними, соціальними, економічними та іншими факторами формування дослідницької думки (та за урахування індивідуальних принципів, досвіду, врівноваженості й особистої ситуації дослідників і суб'єктів управління), то, на авторське переконання, необхідно передбачати:

- *по-перше:* для дослідження й оцінювання якості життя населення України, яке потерпає від збройної агресії РФ при нарощенні масштабів демографічної, економічної та екологічної кризи, нестійкості функціонування національного господарства, надважливим є розроблення об'єктивного комплексу індикаторів та заходів, можливих для врахування і реалізації в ресурсних обмеженнях у воєнному та повоєнному періодах. Це є надактуальним для формування адекватного сприйняття рівня соціально-економічного благополуччя в країні;

- *по-друге:* для аналізу якості життя слід використати класифікацію чинників «здоров'я», пріоритетність якої визнає ВООЗ. Якість життя формують чотири ключові чинники: I) 10,0 % — якість медичної допомоги та соціально-економічні фактори (економічний статус, освіта, рівень зайнятості, доступ до житла); II) 40,0 % — спосіб і стиль життя особистості (дієта, фізична активність, вживання алкоголю та нікотину, а також інші особисті звички); III) 25,0 % — спадковість (генетичні чинники) і все, що пов'язане з фізіологією і генетикою особистості; IV) 25,0 % — умови довкілля і середовище життєдіяльності (якість повітря і води, життєвий простір, доступ до природних зон відпочинку, а також зовнішні та внутрішні умови виникнення / формування стресових реакцій тощо). Проте для України у кількісних вимірах вагомості впливу саме двох останніх чинників

на якість життя населення, відбулися суттєві зміни — вони значно зросли з 24.02.2024 р:

— «умови довкілля і середовище життєдіяльності»: вплив збільшився до 32,0 %, що обумовлено не лише зростанням масштабів забруднення *навколишнього природного середовища* (НПС) та екоцидом під час війни [10], а також і у зв'язку з поширенням епігенетичних захворювань (не внаслідок мутацій генетичного коду людини [9]), що спричинені: а) посттравматичними станами (за час збройної агресії понад 300 тис. українців отримали інвалідність, травмовані військовослужбовці та населення мають постійний біохімічний розлад, пов'язаний із агресивним впливом НПС і власне збройною агресією, що призводить до депресії та виникнення аутистичних станів); б) психосоматичними розладами (зважаючи на військові дії, специфічне сприйняття особою стресових ситуацій: загибель близьких, руйнація житла, втрата майна, безробіття тощо); в) вживанням ліків та депресантів та ін. Зазначене і призводить до аутистичних станів не лише у дітей, а й дорослих, що згодом стає найвагомим чинником виникнення у дітей, народжених від батьків із стабільним стресовим станом, *розладів аутистичного спектру* (РАС: аутизм; відмова від контактів, відсутність мовленнєвого розвитку, нервові реакції та жести, незвичайні сенсорні реакції тощо). Їх неможливо вилікувати, а лише з часом скоригувати і, певним чином, адаптувати до життя. Водночас реабілітація поведінкової та психосоматичної патології й відновлення адекватного самопочуття вимагає суттєвих зусиль і витрат на надання специфічних послуг особам із РАС та їх пристосування. Тож українське суспільство вимушене розглядати проблеми формування психічного здоров'я, які постійно зростають, і шукати нові шляхи для його корекції, що є можливим лише за міждисциплінарної активності усіх верств та охоплюватиме діяльність, спрямовану на створення якісних життєвих умов і НПС, які б підтримували психічне здоров'я нації. Оскільки вже зареєстровано 164 тис. дітей із інвалідністю, а Міжнародний центр розвитку дитини Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) у 2023 р. прогнозує їх понад 200 тис. (з них 80 тис. — з тяжкою інвалідністю), то понад мільйон дітей у повоєнному періоді потребуватиме постійного медико-педагогічного супроводу. Ця ситуація суттєво погіршується і через психотравмуючі фактори: внаслідок руйнувань, знищення умов для нормальної життєдіяльності мільйони українців стали біженцями і переселенцями. *Посттравматичні стресові розлади* (ПТСР), що виникають за таких умов, негативно позначаються на стані здоров'я населення, зокрема дітей, що вкрай ускладнює соціально-психологічну адаптацію усєї нації та якість життя;

— «спадковість (генетичні чинники)»: вагомість чинника щорічно зростає (з 2004 р. із середньорічним темпом 0,8 ‰). Нагальною є потреба в елімінаванні цього впливу і реалізації державної політики щодо покращання

системи медико-генетичної допомоги і забезпечення доступності до неї [11]: територіально доступно для 28,8 % населення; фінансово можуть отримати допомогу лише 16,9 %. Генетичні патології визначають якість життя, смертність, зменшення дохідної частини національного бюджету, обтяжують взаєморозуміння у соціумі та рівень соціального благополуччя. Негативна динаміка з генетичними патологіями, з накопиченням патологічних генів порушує оптимум внутрішньопопуляційної гетерозиготності, що й обумовлює нарощення шкідливого тягаря генетично зумовлених репродуктивних втрат і вродженої патології [9; 11]: 1) неонатальна смертність за генетичною патологією становить 15,0 %; 2) замерлі вагітності — понад 2,8 тис./рік, спонтанні аборти — 13,5 тис./рік (генетичні патології, які зумовили переривання вагітності і завмирання плода — 48,2 %); 3) мертворождені — понад 41,8 тис./рік (база даних ВООЗ «Здоров'я для всіх» [12]), з них 49,4 % у зв'язку з генетичною патологією; 4) вроджена генетична патологія — 5,0 % дітей помирає протягом року (1,7 % — частка дитячої смертності, зумовлена рецесивними захворюваннями). За таких обставин патологічні комбінації у дорослих (8,0—9,0 %) підвищують імовірність нейрогенеративних захворювань у 30—50 рр., коли симптоми розгортаються і проявляються з часом. Частка генетичних захворювань із пізньою маніфестацією варіюється залежно від характеру генетичних патологій та особливостей життєдіяльності (32,0 % захворювань, частота — 1/500), які проявляються у дорослому віці. Додамо, що зростає кількість онкологічних генних захворювань, зумовлених специфічними генами (середньорічний темп 0,22 ‰) [11; 13].

Ствердження проблематики забезпечення якості життя за урахування доміант цих двох змістовних конструкцій як найвагоміших чинників для України (на рівні державних інституцій та у суспільстві) відбувається суперечливо і непослідовно. Даються взнаки обставини, без врахування яких усвідомити складне співвідношення «здобутків» і «втрат» у цій площині фактично неможливо. Насамперед має місце трансформація української нації (спільноти, незалежно від етнічного походження), об'єднаної / роз'єднаної політичними інтересами; зависання суб'єктів державного управління між «модерном і постмодерном»; посилення механізмів зовнішнього управління у політичній, економічній, соціальній, інформаційній та інших сферах; імітація «демократичних реформ» та управлінських рішень щодо забезпечення якості життя в Україні, які багато в чому були продовженням радянського стилю ставлення до демографічних і соціально-економічних проблем державотворення. Розглядати ці явища слід як: а) потенціал, що істотно коригуватиме прикладні грані застосування «національного інтересу» та «національного пріоритету» [9] за номограмою по часовій осі з «медико-генетичним консультуванням», «елімінаванням депопуляції», «зменшенням шкідливих умов довкілля і се-

редовища життєдіяльності», «регенерацією економіки», «відновленням стійкості українського державотворення»; б) комплексні макро- і мікро-соціетальні, методико-соціальні, економічні і організаційні проблеми [14], без синхронного вирішення яких існування державного утворення неможливе.

Окреслюючи життєво-якісне забезпечення процесу просторового розвитку соціально-економічної системи, визнаємо, що за попередніми науково-прикладними розробками [11]:

- за обрахунками (на 2017 р.) методом розрахунку еквівалента вартості людського життя шляхом оцінки економічного прибутку держави від збереження трудової діяльності особи внаслідок успішного лікування / профілактики генетичної аномалії [11; 15] за моделями [16]: обсяг збитку (у людино-роках, л/р) для України лише внаслідок генетично-зумовлених втрат (перервана вагітність, мертвонародження, рання неонатальна смерть) — 1 300 тис. л/р, що визначає обсяг недоотриманого доходу держбюджету у зв'язку з втраченою працездатністю від реалізації генетичного тягаря — 9,8 млрд дол. США;

- генетичні захворювання з пізньою маніфестацією в Україні фіксуються на рівні понад 2,0 млн осіб (хвороба проявляється у 30—50 років, це 8,0—9,0 % населення, — невисокий відсоток хворого населення зумовлений тим, що генетичні обстеження проводилися лише за бажанням і фінансовими можливостями пацієнтів, які планували вагітність: реально в Україні осіб із генетичними патологіями з пізньою маніфестацією у багато разів більше [11; 14]), із них понад 400 тис. осіб з інвалідністю. А з урахуванням вартості життя, витрат на виховання, охорону здоров'я, освіту тощо цієї групи населення — бюджет втрачає щорічно понад 3,3 млрд дол. США (без урахування фінансових збитків від надання комплексу специфічних медичних і соціальних послуг, забезпечення осіб із інвалідністю, які страждають на генетичні патології);

- витрати на лікування генних мутацій в ДНК зі *спінальною м'язовою атрофією* (СМА) є також надзвичайно суттєвими й затратними. За Наказом МОЗ України [17] рекомендований до проведення Державний неонатальний скринінг (22 генетичних захворювання за ДНК і біохімія) — не є вичерпним. Скринінг хоча і введений, але у ньому: а) відсутнє забезпечення лікування не лише СМА, а й загалом орфанних / рідкісних захворювань; б) не йдеться й про фінансову підтримку пацієнтів і психологічну допомогу батькам із дітьми, хворими на СМА (без лікування такі пацієнти не можуть жити). Тобто неонатальний скринінг введений без забезпечення самого лікування (лише частково для СМА) та придбання ліків. Натомість вартість лікування генетичних захворювань є найдорожчою у світі (від 100 тис. дол. США за флакон — ці ліки приймаються пожиттєво; є ліки для хворих на СМА вартістю і 2,5 млн. дол. США за флакон).

Отже, ці всі витрати важким тягарем лежать на національному бюджеті за окремими програмами лікування хворих на СМА дітей, а також і на пенсійному фонді та не забезпечені пенсійним страхуванням, яке могло б бути, за умов економічно активного життя цих пацієнтів. Фактично вони є бюджетним баластом. Узагальнюючи результати наведеного вище, зазначимо: за авторськими обґрунтуваннями [9] структура чинників якості життя в Україні змінилась і становить: 32,0 % — спадковість (генетичні чинники); 32,0 — умови довкілля і середовище життєдіяльності; 10,0 — якість медичної допомоги та соціально-економічні фактори; 26,0 % — спосіб та стиль життя особистості. Автори дослідження переконані, що:

По-перше: методику розрахунку еквівалента вартості людського життя шляхом оцінки економічного прибутку держави від збереження трудової діяльності особи внаслідок успішного лікування / профілактики виникнення генетичної аномалії [11] слід доопрацювати для подальшого її використання з метою: а) обґрунтування економічної ефективності медико-генетичної допомоги та інших лікувально-профілактичних заходів хворих на генетичні патології; б) раціоналізації пенсійного забезпечення; в) формування нової соціальної політики в державі; г) підвищення якості життя; д) реалізації принципів підходів до психологічної підтримки пацієнтів, об'єктивізації та якісного сприйняття ними рівня соціального благополуччя. Тому є потреба у розробці інструментарію оцінки якості життя, що допоможе, за результатами ранжування, у діагностиці результативності та регулюванні діяльності системи охорони здоров'я, в обґрунтуванні концепту забезпечення якості життя в державі.

Враховуємо, що використовують різні методичні підходи до оцінки вартості життя (собівартості життя за показниками *VSL*), якими визначається, наприклад: скільки суспільство готове витратити на запобігання одній передбачуваній смерті чи додаткової продуктивності (*VSLY*) — оцінюється вартість додаткового року життя людини. Їх застосовують у економіці, медицині та управлінні для прийняття рішень при алокації ресурсів чи розробці відповідного типу стратегій. Але ці оцінки є лише апроксимаціями та не враховують внутрішньої і зовнішньої цінності життя кожної окремої особи, індивідуума. До того ж, слід зважати на те, що вартість життя коливається залежно від країни, її соціально-економічних умов, освіти, культурних особливостей, тощо — де існують власні програми та методології оцінки вартості життя, що є специфічними для їхніх умов, контексту і потреб. Зокрема, за такими рубриками: якість системи охорони здоров'я; соціальний захист і підтримка; економічна стабільність і працевлаштування; безпека і стабільність у державі; якість середовища та природних ресурсів. За розрахунками вартості життя за *VSL*, у США — оцінки становлять 7,0—10,0 млн дол. США (варіюється залежно від методології);) у Польщі показники нижчі: від 1,0 до 2,0 млн дол. США; в Україні

(з меншим рівнем економічного розвитку) вартість життя становить: від 100—500 тис. дол. США. Цифри різняться, оскільки репрезентовані суб'єктами управління для ілюстрації своїх концепцій і розуміння соціально-економічних проблем у публічній політиці та для аналізу ризиків. Проте в Україні не існує офіційно затвердженої методики визначення вартості людського життя [18], тож слід врахувати у розрахунках чотирирівний концепт чинників якості життя, обчисливши, на першому етапі за кожним із них узагальнений інтегральний показник, потім — уже й універсальний — композитний показник якості життя (табл. 1, формула (1)),

Таблиця 1. Формування системи показників для розрахунку якості життя населення в Україні за композитним значенням*

Чинник	Показники для обчислення узагальненого інтегрального показника
Якість медичної допомоги і соціально-економічні фактори	Середня тривалість очікування на прийом до лікаря; кількість лікарів на 1000 осіб; витрати на охорону здоров'я на душу населення; середній рівень доходу на душу населення; рівень безробіття; відсоток населення, що живе за межами бідності; обсяг споживання енергоресурсів тощо
Спосіб та стиль життя особистості	Відсоток осіб, що ведуть активний спосіб життя, включаючи спорт та фізичну активність; відсоток некурців та осіб, які уникають алкоголю; система управління стресами та психологічного комфорту; рівень освіти та саморозвиток населення тощо
Спадковість (генетичні чинники)	Кількість генетичних досліджень та тестувань на 1000 осіб; якість медико-генетичної інфраструктури; сімейна спадковість за захворюваннями; вагомість впливу генетичного тягаря на особливості фізичного розвитку і стан здоров'я населення; тривалість життя населення; спадкова вразливість до впливу довкілля тощо
Умови довкілля та середовище життєдіяльності	Рівень забруднення повітря, води, ґрунту тощо; рівень токсичності викидів на території; кількість зелених зон та парків для рекреації; рівень ефективності екологічних програм та ініціатив; кількість осіб із РАС на 1000; кількість та інтенсивність надзвичайних ситуацій (воєнних конфліктів, природних катастроф тощо); доступ населення до систем попередження та захисту; ступінь руйнування інфраструктури та доступ до основних послуг; рівень стресостійкості та доступність до послуг для його подолання тощо.
$CI_{QL} = 0,32 \times GI_H + 0,32 \times GI_{EC} + 0,10 \times GI_{MSE} + 0,26 \times GI_{WSL} \quad (1)$	
<p>де: CI_{QL} — композитний показник якості життя; узагальнені інтегральні показники: GI_H — генетичних чинників якості життя (спадковість); GI_{EC} — умов довкілля і середовища життєдіяльності; GI_{MSE} — якості медичної допомоги та соціально-економічні фактори; GI_{WSL} — способу та стилю життя особистості</p>	

Джерело: визначено, обґрунтовано та формалізовано авторами.

який і стане основою для моніторингу якості за результатами ранжування його безрозмірного значення за трьома рівнями (високим, середнім, низьким), обчисленого як стандартизовані значення показника. Можна використати його і для удосконаленого розрахунку еквівалента вартості життя та економічного прибутку держави (формули (2), (3)).

З урахуванням сучасних загроз і ризиків в Україні, удосконалюючи методичний підхід [16], можна отримати за розрахунками кількісні виміри:

I) еквівалента вартості людського життя в нашій державі (2):

$$E_n = CI_{QL} \times \left(E_0 \exp \left[-\frac{t_x - c}{a} \right]^b \right) \quad (2)$$

де: E_n — економічний еквівалент вартості життя людини віком n ; E_0 — вартість життя новонародженого (формула вигляду (3)); t_x — вік людини, щодо якої здійснюється розрахунок; a — параметр масштабу; b — параметр форми; c — параметр зсуву; CI_{QL} — кількісне значення композитного показника якості життя в Україні. За цих умов a , b та c становлять собою параметри щільності розподілу вірогідностей віку осіб, котрі проживають у країні та розраховуються за затвердженими нормами [19]:

$$E_0 = \frac{E(T_x)}{\exp \left[-\left(\frac{T_x - c}{a} \right)^b \right]} \quad (3)$$

де: T_x — середній вік населення, яке проживає у певному періоді в країні.

II) економічного прибутку держави від збереженої трудової діяльності особи внаслідок успішного лікування чи профілактики генетичної аномалії для визначення ефективності медико-генетичної допомоги та інших лікувально-профілактичних заходів. Оцінювання виконується за результатами обчислення різниці між сумарним внеском особи у ВВП за період трудової діяльності та витратами із державного бюджету, які пов'язані з забезпеченням життєдіяльності індивіда [11] з урахуванням рівня якості життя особи за формулою (4):

$$E = CI_{QLi} \times \left(\sum_{i=1}^{16 < n < 59} \frac{GDP_i}{N_{wi}} - \left(\sum_{i=1}^{16 < n < 59} \frac{C_i}{N_{wi}} + \sum_{i=1}^{0 < n < 16} \frac{Ed_i}{N_{bd_i}} + \sum_{i=1}^{0 < n < 67} \frac{SDC_i}{N_i} \right) \right) \quad (4)$$

де: E — економічний прибуток держави; GDP_i — валовий внутрішній продукт у період i ; N_{wi} — чисельність працюючого населення віком 16—59 років у період i ; C_i — касові витрати соціального спрямування у період i ; Ed_i — видатки на освіту у період i ; N_{bd_i} — чисельність населення до праце-

Таблиця 2. Напрями локалізації зусиль у контексті елімінування криз у демографічному та економічному становищі України*

Напрями	Комплекс заходів щодо забезпечення якості життя та здоров'я нації
I	Використати результати досліджень Інституту громадського здоров'я ім. О. М. Марзєєва НАМН України: 1) розроблення концепції програми і служби генетичного моніторингу в Україні (спостереження за станом генофонду населення для оцінки перебігу генетичних процесів та їх впливу на здоров'я і відтворення населення); 2) започаткування реєстрів генетичної патології; 3) обґрунтування стратегії розвитку медико-генетичної допомоги та методології діагностики (застосовані у м. Києві, Київській, Івано-Франківській і Чернівецькій та Запорізькій обл.). Ефективність цих розробок підтверджено: 1) системою профілактичних заходів у Київській обл. (1999—2003), за якою на 1/3 зменшено кількість генетично зумовлених репродуктивних втрат і додаткове народження 450 немовлят щорічно; 2) впровадженням системи генетичного моніторингу (1999—2003 рр.) та профілактики. Це убезпечило: вдосконалення алгоритмів і збільшення потоку сімей для медико-генетичного консультування; визначення найвагомішими чинниками ризику виникнення ВВР у новонароджених, самовільних викиднів першого триместру вагітності і непліддя (перевищення середнього віку жінок і чоловіків, у сім'ях яких народилася дитина з ВВР; міжнаціональні шлюби; дія професійного чинника; інфекційні патології; ендокринні хвороби, тютюнопаління); оцінку ризику репродуктивних втрат на радіоактивно забруднених і «чистих» територіях, частоти і структури ВВР та спадкової патології серед новонароджених; визначення особливостей каріотипу подружніх пар із репродуктивними розладами; підтвердження негативної ролі підвищеної внутрішньопопуляційної гетерозиготності в розвитку адаптованості до умов НПС і вагомості рівня гетерозиготності у відтворенні населення нашої країни;
II	враховувати паритетність заходів із попередження виникнення ВВР, оскільки сучасна медицина в Україні надає перевагу лише лікувальному напрямку; посилити заходи профілактичної спрямованості шляхом елімінування із середовища існування українців чинників ризику та широкого впровадження санітарно-освітніх заходів із поширення медико-генетичного тестування;
III	комплексно оновити програми підготовки, спеціалізації та стажування мікробіологів, репродуктологів, ендокринологів, генетиків, педіатрів, фахівців молекулярної й ультразвукової діагностики та інших.

Джерело: за авторськими пропозиціями та обґрунтуваннями.

здатного віку (до 16 років) у період i ; SOC_i — інші соціальні витрати (соціальний захист, охорона здоров'я, видатки на культурний і фізичний розвиток, ін.) у період i ; N_i — загальна кількість населення у період i ; CI_{QLi} — кількісне значення композитного показника якості життя у період i .

По-друге: для зменшення репродуктивних втрат і витрат національного бюджету варто на законодавчому рівні ввести обов'язкове генетичне

тестування й консультивання, використовуючи досвід Ізраїлю [20], де за проблемою виявлення генетичних патологій у населення діє закон, що передбачає обов'язковий генетичний скринінг для пар, які мають намір створити спільну сім'ю. Прийнятий в Україні Закон має бути неухильним для виконання і призначений для встановлення: а) ризику виникнення у спільної дитини генетичних хвороб і ВВР; б) носіїв генів, які можуть бути передані нащадкам (якщо обидва є носіями генів певного захворювання, то діти успадкують); в) орфанних загроз і генетичних захворювань із пізньою маніфестацією [9]. Україна постала перед необхідністю законодавчого визначення національних інтересів та їх ціннісного наповнення у сфері медико-генетичної безпеки, де збалансовано і несуперечливо мають бути поєднані соціально-економічні, медико-демографічні й екологічні інтереси із життєвими цінностями населення. Змістовна розмитість, неконкретність та несучасність формулювання інтересів і національних цінностей, усвідомлених загалом у їх наявному вигляді, означає відсутність еволюційних перспектив у державі.

По-третє: задля регенерації демографічного й економічного стану в Україні, підвищення якості життя та благополуччя і, відповідно, сформування здорового суспільства (у фізичному та у психічному розумінні), слід брати до уваги три системні умови за напрямками, які дають змогу забезпечити здоров'я нації та якість життя в державі, виконуючи триаду положень [9] (табл. 2).

Висновки. Ситуація в Україні, спричинена збройною агресією РФ, депопуляцією та екоцидом, призвела до руйнування економіки, серйозної демографічної кризи, що має негативний вплив на чисельність і якість економічно активного населення. В умовах такої надзвичайної ситуації є нагальна потреба синхронного запровадження заходів за трьома напрямками в якості просторового комплексу, запропонованого авторами до реалізації [9] у трьох площинах соціетальних заходів, механізмів медико-генетичного консультивання та елімінування деструктивного впливу довкілля і середовища життєдіяльності. Цей комплекс має бути ретельно й поетапно спроектовано та реалізовано в рамках єдиної комплексної стратегії, враховуючи конкретні потреби і особливості ситуації, в якій опинилась Україна, а також адаптовано і синхронно реалізовуватися у співпраці та взаємодії з усіма сферами економічної діяльності. Важливо, щоб у цих процесах брав участь увесь спектр суспільства, урядові та неприбуткові організації, експерти, науковці та активні громадяни, адже суспільство громадянського рівня розвитку неминуче має ставити питання про необхідність системного захисту своїх ціннісних і життєзабезпечувальних основ якості життя. Практичне значення дослідження та авторських рекомендацій стане підставою для: а) удосконалення структурно-функціональної моделі національної системи медико-генетичного моніторингу; визначення комп-

лексу найдієвіших заходів профілактики генетичної патології серед населення; отримання економічного ефекту від впровадження моделі медико-генетичного моніторингу; б) введення алгоритмів оцінювання агресивності умов довкілля і середовища життєдіяльності; розробки практичних рекомендацій із оцінки якості життя та управління керованими чинниками ризику втрат; в) зменшення бюджетного баласту; елімінування деструктивних демографічних і соціально-економічних трансформацій в Україні; усунення нелінійності та дееволюційності розвитку соціально-економічних процесів; змістовного коригування державотворчих процесів у країні безпосередньо в ході реалізації численних загроз і викликів РФ національному варіанту державності — для захисту суверенітету та суспільно-політичної цілісності України.

На фоні втрат унаслідок воєнної агресії РФ, внутрішніх причин зламів і перекосів у віковій структурі населення, які доповнюються не менш істотними вимушеними міграційними процесами, медико-генетичними чинниками і тягарем, екоцидом та загрозливими умовами довкілля і середовища життєдіяльності відбувається ще більше зростання смертності серед населення з перспективою перетворення досліджених у статті двох потенційно-факторних детермінант у вирішальні чинники набуття Україною надзвичайно низького рівня якості життя у змістовному просторі власних «лозунгових» соціетальних та соціально-економічних програм. Маємо таку ситуацію, коли соціально-економічні та демографічні інтереси в законодавстві сформульовано лише в загальних рисах, а національні цінності законодавчого й нормативного оформлення не мають. Іншими словами, ігнорується ціннісна складова суспільного розвитку. Доводиться констатувати високу швидкість змін практично усіх чинників впливу на якість життя. Це конкретизує проблему подальшого наукового осмислення якості життя за оцінками генетичного тягаря та умов довкілля і середовища життєдіяльності як ключової складової вітчизняного державотворчого процесу, що підтримує в актуалізованому стані принципові питання відновлення як демографічного, так економічного і, взагалі, національного розвитку. У цій складовій вирішальними завданнями стають: а) забезпечення здатності державно організованого українства зберегти населення («українці — понад усе» (!)) та етнічний фундамент; б) відстоювання власної суспільно-політичної суб'єктності; в) реалізація кризового стратегічного цілепокладання до намічених / обґрунтованих горизонтів розвитку, невпинно ідентифікуючи свої координати за шкалою «успішних» та «неуспішних» націй.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібанова Е. М., Гладун О. М., Лісогор Л. С. та ін. Вимірювання якості життя в Україні: аналітична доповідь. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2013. 50 с.

2. Богданова Т. І., Никифорова В. Г., Кривцова М. С. та ін. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика. Одеса: Одеський нац. екон. ун-т МОН України, 2012. 312 с.
3. Богданова Т. І. Якість життя населення як мета політики соціально-орієнтованої держави. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2009. №37. С. 8—15.
4. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л., Хандій О. О. Оцінка якості трудового життя за умов цифровізації економіки: стан та тенденції розвитку. *Журнал Європейської економіки*. 2021. Т 20. № 3 (78). С. 387—408.
5. Тимченко О. І., Єлагін В. В., Линчак О. В. та ін. Забезпечення здоров'я населення як пріоритет при формуванні заможного суспільства та конкурентоспроможної економіки в державі / Управління розвитком трудового потенціалу України. Херсон: ХНТУ, 2010. С. 317—346.
6. Тимченко О. І., Линчак О. В., Полька О. О. та ін. Генофонд і здоров'я: вроджені вади нервової системи — поширеність серед новонароджених, чинники ризику виникнення, профілактика. Київ: ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзеєва НАМН України», 2011. 166 с.
7. Сердюк А. М., Тимченко О. І., Поканевич Т. М. та ін. Генофонд і здоров'я: вроджені вади розвитку серед новонароджених. Київ: ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзеєва НАМН України», 2012. 571 с.
8. Тимченко О. І., Линчак О. В., Полька О. О. та ін. Генофонд і здоров'я: природний і штучний добір серед населення України. Київ: ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзеєва НАМН України», 2015. 268 с.
9. Микитенко Д. О., Микитенко В. В. Соціально-економічна безпека за урахування спадкового та життєдіяльнісного паритету якості життя / Удосконалення напрямів розвитку України в умовах сучасної світової кон'юнктури. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 146—156.
10. Ангурець О., Хазан П., Чернохова М., Гавранек М. та ін. Наслідки для довкілля війни Росії проти України. Київ: ГО «Зелений Світ — Друзі Землі» та ГО «Arnika», 2023. 84 с.
11. Микитенко Д. О. Реорганізація національної медико-генетичної служби в умовах соціально-економічних трансформацій. Київ: Міжнародний науково-технічний університет ім. Юрія Бугая, 2017. 304 с.
12. База даних ВООЗ «Здоров'я для всіх» URL: <https://gateway.euro.who.int/ru/datasets/european-health-for-all-database/#mortality-based-indicators>. (дата звернення: 06.10.2023).
13. Тимченко О. І. Здоров'я населення в Україні: сьогодення і перспективи. *Актуальні питання гігієни та екологічної безпеки України*. 2010. №8. С. 145—147.
14. Бадюк В. М., Микитенко В. В., Микитенко Д. О. Деонтологічні питання медико-генетичного консультування у контексті реалізації соціально-економічної моделі розвитку України. *Економіка і право охорони здоров'я*. 2019. №1 (9). С. 17—27.
15. Гречанина Ю., Єфименко О., Пацкун Е. та ін. Інформаційний лист про нововведення в системі охорони здоров'я «Профілактика гомоцистеїн-асоційованої патології вагітних і плода». Київ: Укрмедпатентінформ, 2010. 30 с.
16. Микитенко Д. О. Моделі оцінювання-прогнозування вартості життя для діагностики та регулювання діяльності системи охорони здоров'я України / Соціальні аспекти процесів глобалізації та інтеграції. Херсон—Прага: ХНТУ, 2010. С. 121—133.
17. Міністерство охорони здоров'я України: Наказ від 01.10.2021 № 2142 «Про забезпечення розширеного неонатального скринінгу в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1403-21#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
18. Мартякова О., Поляков Є. До питання про економічний еквівалент вартості людського життя в умовах глобалізації. *Проблеми та перспективи розвитку спів-*

робітництва між країнами Південно-Східної Європи в рамках Чорноморського економічного співробітництва та ГУАМ. 2009. С. 834—841.

19. Трунов І. Л., Айвар Л. К., Харисов Г. К. Еквівалент вартості людського життя. *Представницька влада*. 2006. № 3 (69). С. 24—29.
20. Міністерство охорони здоров'я Ізраїлю: Рекомендації щодо проходження генетичного обстеження. URL: <https://www.health.gov.il/Russian/Subjects/Genetics/checks/Pages/GeneticTestingRecommendations.aspx> (дата звернення: 10.10.2023).

REFERENCES

1. Libanova, E. M., Gladun, O. M., & Lisogor, L. S. et al. (2013). Measuring the Quality of Life in Ukraine. Kyiv. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
2. Bogdanova, T. I., Nikyforenko, V. G., & Krivtsova, M. S. et al. (2012). Quality of life of the population of the region: analysis, forecasting, social policy. Odesa: Odessa National University of Economics, Ministry of Education and Science of Ukraine [in Ukrainian].
3. Bohdanova, T. I. (2009). The quality of life of the population — as a goal of the policy of a socially oriented state. *Herald of socio-economic research*, 37, 8—15 [in Ukrainian].
4. Novikova, O. F., Shamileva, L. L., Khandiy, O. O. (2021). Assessment of the quality of working life under the conditions of digitalization of the economy: state and development trends. *Journal of European Economy*, 20, 3 (78), 387—408 [in Ukrainian].
5. Tymchenko, O. I., Yelagin, V. V., & Lynchak, O. V. et al. (2010). Ensuring the health of the population as a priority in the formation of a prosperous society and a competitive economy in the state/ *Upravlinnia rozvytkom trudovoho potentsialu Ukrainy* [Management of the development of the labor potential of Ukraine]. Kherson: KhNTU, 317—346 [in Ukrainian].
6. Tymchenko, O. I., Lynchak, O. V., & Polka, O. O. et al. (2011). Gene pool and health: congenital defects of the nervous system — prevalence among newborns, risk factors, prevention. Kyiv: State University «Institute of Hygiene and Medical Ecology named after O. Marzeeva National Academy of Sciences of Ukraine» [in Ukrainian].
7. Serdyuk, A. M., Tymchenko, O. I., & Pokanevich, T. M. et al. (2012). Gene pool and health: congenital malformations among newborns. Kyiv: State University «Institute of Hygiene and Medical Ecology named after O. Marzeeva National Academy of Sciences of Ukraine» [in Ukrainian].
8. Tymchenko, O. I., Lynchak, O. V., & Polka, O. O. et al. (2015). Gene pool and health: natural and artificial selection among the population of Ukraine. Kyiv: State University «Institute of Hygiene and Medical Ecology named after O. M. Marzeeva National Academy of Sciences of Ukraine» [in Ukrainian].
9. Mykytenko, D. O., Mykytenko, V. V. (2023). Socio-economic security taking into account the hereditary and vital parity of the quality of life. Improvement of Ukraine's development directions in the conditions of the modern world situation. Kharkiv, SG NTM «New Course». 146—156 [in Ukrainian].
10. Angurets, O., Khazan, P., Chernokhova, M., & Havranek, M. et al. (2023). Environmental consequences of Russia's war against Ukraine. Kyiv, NGO «Green World — Friends of the Earth» and NGO «Arnika» [in Ukrainian].
11. Mykytenko, D. O. (2017). Reorganization of the national medical and genetic service in the conditions of socio-economic transformations. Kyiv: International Scientific and Technical University named after Yuriy Bugaya [in Ukrainian].
12. European Health Information Portal (2023). “WHO Health for All Database” <https://gateway.euro.who.int/ru/datasets/european-health-for-all-database/#mortality-based-indicators>.

13. Tymchenko, O. I. (2010). Population health in Ukraine: present and prospects. *Actual issues of hygiene and environmental safety of Ukraine*, 8, 145—147 [in Ukrainian].
14. Badyuk, V. M., Mykytenko, V. V., & Mykytenko, D. O. (2019). Deontological issues of medical and genetic counseling in the context of the implementation of the socio-economic development model of Ukraine. *Economy and health care law*, 1 (9), 17—27. [in Ukrainian].
15. Grechanina, Yu., Yefimenko, O., & Patskun, E. et al. (2010). Information sheet on innovations in the health care system «Prevention of homocysteine-associated pathology in pregnant women and fetuses». Kyiv: Ukrmedpatentinform [in Ukrainian].
16. Mykytenko, D. O. (2010). Models of assessment and forecasting of the cost of living for diagnosis and regulation of the health care system of Ukraine. Social aspects of the processes of globalization and integration. Kherson — Prague: KhNTU, 121—133 [in Ukrainian].
17. Order On provision of extended neonatal screening in Ukraine on October 01, 2021, No. 2142. Ministry of Health of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1403-21#Text>
18. Martyakova, O., Polyakov, E. (2009). To the question of the economic equivalent of the value of human life in the conditions of globalization. *Problems and prospects for the development of cooperation between the countries of Southeast Europe within the framework of the Black Sea Economic Cooperation and GUAM*, 834—841 [in Ukrainian].
19. Trunov, I. L., Aivar, L. K., & Kharisov, G. K. (2006). Equivalent value of human life. *Representative power*, 3 (69), 24—29 [in Ukrainian].
20. Israel Ministry of Health (2007). Recommendations for genetic testing. <https://www.health.gov.il/Russian/Subjects/Genetics/checks/Pages/GeneticTestingRecommendations.aspx>

Стаття надійшла до редакції журналу 12.12.2023

Victoriia Mykytenko, Dr. Sc. (Economic), Prof., Chief Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
e-mail: vmikitenko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8212-9777>

Dmytro Mykytenko, Dr. Sc. (Medicine), Prof., Prof.
Academician Yury Bugai International Scientific and Technical University
02094, Ukraine, Kyiv, Khersonsky lane, 3
e-mail: mikitenko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4277-4592>

QUALITY OF LIFE: BUDGETARY BALLAST OR A NECESSARY GOVERNMENT PROGRAMME

The aim of the study is to determine the risks, challenges and threats caused by the genetic liability, environmental conditions and living environment, to establish the importance of their impact on the quality of life in Ukraine, to develop a methodological approach to their assessment and to develop a set of measures within the context of the spatial regeneration of the national socio-economic system under conditions of the military aggression of the Russian Federation and in the postwar period. The research is based on information from open sources, expert opinions, data of the State Statistics Service of Ukraine and the data base of the World Health Organization, on results presented in medical, demographic and economic monographic studies and the materials included in sample surveys. Systemic approach

and analysis methods, sociological, genetic population, statistical, comparative analysis, generalizations and expert evaluations were utilized.

It has been recognized that factors such as genetic burden and environmental conditions and the environment of life have increased the impact on the quality of life of the population of Ukraine, the effect of which has determined the requirements for societal, demographic, organizational-economic, medical-social and socio-political response to threatening events. Awareness of demographic determinism, general laws and modern economic trends in the formation of the quality of life in the country in the conditions of military aggression of the Russian Federation allowed: a) to form a complex of medical and genetic, social, public and state mechanisms and measures to ensure it; b) specify the negative factors of the spatial evolution of the socio-economic system, which determined the need to take into account the medical and genetic reserves and opportunities and develop measures to eliminate the destructive influence of environmental conditions and living environment in the course of solving the demographic and socio-economic problems of the state; c) propose a medical-genetic concept of quality of life and living environment, the implementation of which will enable the generation of a healthy heritage (physical and psychological), will allow to form potential and build up reserves for improving the quality of life. Taking into account resource limitations and the presence of threats and risks in the internal environment, medical genetic counseling and testing, the creation of satisfactory environmental conditions along with a living environment become necessary levers in the recovery of Ukraine. The constitution and importance of the impact of quality of life factors for Ukraine have been updated: heredity (32.0 %); environmental conditions and living environment (32.0 %); nature of the life and lifestyle of the individual (26.0 %); quality of medical care and socio-economic factors (10.0 %). Systemic conditions for the regeneration of the demographic and economic situation, improvement of the quality of life and well-being to proceed with the development of a healthy society have been formulated. A model for assessing the quality of life has been developed, enhancing the methodological approach in assessing the economic equivalent of the value of living, which also involves calculating the economic profit of the state from the preserved working capacity of a person as a result of successful treatment / prevention of a genetic anomaly. This becomes the basis for: substantiating the economic effectiveness of medical and genetic care and other treatment and preventive measures for patients with genetic pathologies; rationalization of pension payments; development of a new social policy. The practical significance of the results becomes the basis to improve: the national model of medical and genetic monitoring; a set of preventative measures within the population; analysis of aggressive environmental conditions and living environment; cost of living estimates; systems for managing loss risk factors.

Keywords: quality of life, cost of living, genetic burden, environmental conditions and living environment.

Cite: Zaiats, Viacheslav (2024). Finansova povedinka domohospodarstv u konteksti yikh rezylentnoho rozvytku [Financial Behavior of Households in the Context of Their Resilient Development]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (55), 41-58. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.041>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.01.041>

УДК 336.7

JEL Classification: D14, G4, G5

В'ЯЧЕСЛАВ ЗАЯЦЬ, канд. екон. наук., старш. наук. співроб., старш. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: corsar83@online.ua

ORCID: 0000-0001-5757-9613

ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ ЇХ РЕЗИЛЬЄНТНОГО РОЗВИТКУ

Актуальність статті пов'язана з необхідністю дослідження фінансової поведінки домогосподарств як одного з чинників забезпечення їх резильєнтного розвитку в умовах нестабільності і невизначеності. Під час війни фінансовий ринок країни і поведінка суб'єктів фінансових відносин є епіцентром макроекономічної стабільності держави, від якого залежить резильєнтність домогосподарств до ризикованих ситуацій та якість життя. Цей взаємозв'язок посилюватиметься за умови активного упередження бідності та державної підтримки населення, яке опинилось у складних життєвих обставинах унаслідок війни. Метою статті є дослідження впливу фінансової поведінки та фінансових інструментів на резильєнтність домогосподарств країни в умовах соціально-економічної нестабільності і невизначеності перспектив розвитку. Новизна роботи полягає у виявленні особливостей фінансової поведінки домогосподарств, зумовлених зростанням ризиків воєнного часу на тлі реальних можливостей і тенденцій їх резильєнтного розвитку. Дослідження ґрунтується на використанні різних джерел даних та застосуванні низки наукових методів (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, вибіркового спостереження). Сучасна фінансова поведінка домогосподарств поєднує елементи різних моделей — споживчої, заощаджувальної, інвестиційної, кредитної, страхової, добродійної, співвідношення між якими трансформуються залежно від дії зовнішніх і внутрішніх чинників. В умовах війни змінюються

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

мотиви формування тієї чи іншої моделі фінансової поведінки домогосподарств, у виборі якої вони можуть керуватись інтересами збереження статус-кво чи нарощування фінансових активів. Визначено переваги заощаджувальної моделі поведінки домогосподарств як найбільш прийнятної для опірності ризикам і загрозам воєнного часу. На відміну від більшості європейських країн, в Україні домінують канали неорганізованих заощаджень населення через низький рівень довіри до банківських структур, невпевненість у майбутньому, намагання упередити появу нових фінансових ризиків. Перехід до організованих форм заощаджень населення забезпечуватиме резильєнтність економічного розвитку на тлі стабільності фінансово-кредитної системи держави, довіри до неї з боку споживачів фінансових послуг. У цьому контексті необхідними є достатній рівень дохідності фінансових інструментів та фінансової грамотності населення. Для її поширення необхідно досягти достатньо високого рівня доходів, раціонального споживання та володіння ефективними фінансовими інструментами на основі довіри до фінансових інституцій.

Ключові слова: фінансова поведінка, якість життя, резильєнтність, розвиток домогосподарства, фінансовий потенціал населення.

Постановка проблеми та актуальність. У сучасному світі домінує розуміння того, що громадяни, домогосподарства, спільноти, відповідальні за власні фінанси та спроможні активно впливати на ринок фінансових послуг, формують основу стійкого розвитку. Раціональна фінансова поведінка домогосподарств сприяє їх резильєнтності та істотно знижує потребу в соціальній допомозі з боку держави. Для розвитку домогосподарств важливо, щоб їх фінансова поведінка була передбачуваною та адекватною зовнішнім змінам, сприятливою для опірності ризикам воєнного часу. За протилежної ситуації зростатимуть панічні настрої на фінансовому ринку, які можуть дестабілізувати фінансову систему, зумовити появу нових ризиків і загроз через скорочення ресурсів, що могли б бути за певних умов інвестовані у вітчизняну економіку. Це знижуватиме загальну резильєнтність розвитку окремих домогосподарств та фінансової системи країни. В умовах війни посилюється взаємовплив між різними моделями фінансової поведінки населення, резильєнтністю окремих домогосподарств та стійкістю вітчизняної економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній і вітчизняній науковій літературі існує значний теоретичний та прикладний доробок з особливостей фінансової поведінки домогосподарств, специфіки формування і реалізації фінансового потенціалу та дослідження можливостей його нарощування з метою поліпшення якості життя. Дослідженню окремих аспектів фінансової поведінки домогосподарств присвячено наукові праці таких вчених: Л. Дудинець (L. Dudynets) [1], Л. Шкварчук (L. Shkvarchuk) [2], С. Мочерного (S. Mocherny), А. Вдовиченка (A. Vdovychenko) та ін. Актуальні проблеми формування та використання заощаджень домогосподарств висвітлено у працях Дж. Кейнса (J. Keynes), Ф. Модільяні (F. Modigliani) [3], М. Фрідмана (M. Friedman) [4] та ін. У контексті дослідження

фінансово-інвестиційної поведінки домогосподарств заслуговують на увагу напрацювання Н. Шелудько (N. Shelud'ko) [5], Т. Кізими (T. Kizyma) [6], С. Онишко (S. Onyshko) [7], І. Козлової (I. Kozlova) [8] та ін.

Новизна роботи полягає у виявленні особливостей фінансової поведінки домогосподарств, зумовлених зростанням ризиків воєнного часу, на тлі реальних можливостей і тенденцій їх резильєнтного розвитку.

Метою статті є дослідження впливу моделей фінансової поведінки та фінансових інструментів на резильєнтність домогосподарств країни в умовах соціально-економічної нестабільності і невизначеності перспектив їх розвитку.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на використанні різних джерел даних та застосуванні низки наукових методів (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, вибіркового спостереження). Статистичні дані щодо фінансової грамотності домогосподарств отримано з дослідження, проведеного *USAID* [9], інформацію щодо застосованих фінансових інструментів — з аналітичних матеріалів Національного банку України, обсягів благодійних внесків під час війни — зі звітів фондів *United 24*, «Повернись живим» та БФ Сергія Притули.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансову поведінку домогосподарств трактують у вузькому значенні як їх діяльність на фінансовому ринку країни, пов'язану з формуванням грошових ресурсів, їх інвестуванням у різні сфери. У широкому значенні вона характеризує поведінку домогосподарств у сфері розподілу та перерозподілу грошових ресурсів і створення відповідних фондів (індивідуальних та спільних фондів споживання, резервного фонду, фонду заощаджень тощо), а також механізми їх використання на певні цілі [6]. Модель фінансової поведінки домогосподарств становить собою узагальнення характерних рис їх діяльності у фінансовій сфері в контексті соціальних відносин. Резильєнтність домогосподарств є їх спроможністю передбачати, адаптуватися, відновлюватися після руйнівної події. Вибір домогосподарством тієї чи іншої моделі зумовлений пошуком прийняттого варіанта фінансової поведінки, здатного забезпечити його резильєнтний розвиток у протистоянні ризикам і загрозам нестабільності, зокрема стрімкому зниженню доходів, знеціненню заощаджень та падінню купівельної спроможності. За сприятливих умов домогосподарства намагаються оптимально поєднати споживчу, заощаджувальну, інвестиційну, кредитну, страхову, добродійну модель фінансової поведінки, проте зміна макроекономічної ситуації та умов проживання змінює і пріоритети у виборі її моделі.

Фінансова поведінка населення може доволі швидко змінюватись під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників за такими параметрами як напрями використання вільних і заощаджених коштів, залучення нових фінансових інструментів тощо. Зазвичай споживча модель фінансової пове-

дінки домогосподарств орієнтована на високий рівень поточного споживання, одержання державних і приватних трансфертів, необхідних для збереження мінімально прийняттого рівня життя. Заощаджувальній моделі поведінки властива активність населення в процесах трансформації доходів в інвестиції у сфері формування готівкових заощаджень, депозитів у банках або залучення кредитних ресурсів та вкладення у ліквідні форми майна. Інвестиційна модель фінансової поведінки населення передбачає спрямування вільних коштів в організовані вклади та цінні папери, захищені банківські продукти, страхування (майна, життя, здоров'я) на тлі відсутності вкладень у неліквідні активи [6].

Кожна із зазначених моделей має власні переваги і недоліки в контексті впливу на резильєнтний розвиток домогосподарств країни, однак найбільш впливовою є заощаджувальна. Резильєнтність домогосподарств помітно зростатиме за умови збільшення реальних ресурсів, що можуть бути заощаджені впродовж певного часу та використані в період загострення ризиків і загроз значного падіння їх добробуту. Проте важливо враховувати, що у довгостроковому періоді заощадження зростатимуть лише в абсолютному вимірі (за умови збільшення доходу), а їх норма залишатиметься відносно стабільною. Така залежність притаманна здебільшого економікам країн з розвиненим банківським сектором.

За роки незалежності та в останні декілька років напередодні війни спостерігались певні особливості формування і використання грошових ресурсів домогосподарств України, досліджені науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Це, зокрема: невисока частка пасивних доходів та доходів від підприємницької діяльності в їх структурі; зростання обсягу неорганізованих заощаджень (переважно в іноземній валюті); спрямування заощаджень на придбання майна довготривалого користування (квартири, машини тощо); слабкий розвиток порівняно нових способів інвестування заощаджень; незначний обсяг заощаджень, розміщених у цінних паперах. Тенденції відповідали економічній та політичній ситуації в країні та забезпечували резильєнтність розвитку домогосподарств як опірність певним ризикам, що виникали на фінансовому ринку країни. Важливо зазначити, що більшість українських домогосподарств формували власні фінансові ресурси за рахунок заробітної плати за наймом (напередодні війни у структурі населення за статусом зайнятості 83,7 % становили наймані працівники). Недиверсифікована структура надходжень фінансових ресурсів домогосподарств, як відомо, не сприяє їх нормальному функціонуванню, а тим більше інвестуванню в розвиток.

У слабких економіках з високим рівнем тінізації зазвичай домінують неорганізовані форми накопичення коштів населенням у національній або іноземній валюті, що знаходяться поза банківською системою чи фінансово-

кредитними установами. За умов скорочення споживання змінюються інвестиційні ресурси окремих домогосподарств і суспільства. Заощадження, які не трансформовано в інвестиції, можуть виконувати функцію певного соціального амортизатора на рівні окремих домогосподарств, проте це негативно впливає на загальний інвестиційний клімат в країні [6, 10]. Отже, саме організовані заощадження населення сприяють резильєнтному розвитку домогосподарств за умови стабільності фінансово-кредитної системи, довіри до неї, фінансової грамотності населення, різноманітності та достатньої дохідності фінансових інструментів. Це дає змогу формувати раціональну фінансову поведінку домогосподарств, яка відповідає їх ресурсам і можливостям, зумовлена оптимальним споживчим вибором та враховує такі потенційні ризики і загрози: зниження реальних доходів (унаслідок втрати роботи, хвороби, зміни складу домогосподарств) чи виникнення непередбачуваних витрат у майбутньому. Така модель поведінки є адекватною вимогам резильєнтного розвитку, необхідного для нормальної життєдіяльності домогосподарств в умовах соціально-економічної нестабільності.

Під впливом різних поведінкових чинників домогосподарства іноді приймають ірраціональні фінансові рішення, не передбачаючи можливі негативні наслідки або ігноруючи їх як неістотні. Через нестачу знань чи обмежені можливості опрацьовувати відповідним чином інформацію у членів домогосподарств нерідко виникають упередження або спрощені підходи до прийняття фінансових рішень, важливих для раціональної поведінки на фінансовому ринку. На ці рішення впливає багато чинників, як-от здатність адекватно відтворювати інформацію, оцінювати точність своїх знань і вмінь, реагувати на зміни фінансової ситуації, а головне — володіти належним рівнем самоконтролю під час здійснення ризикових фінансових операцій. На практиці більшість домогосподарств схильні приймати фінансові рішення під впливом сформованих у суспільстві стереотипів, ілюзій, упереджень та звичайних емоцій, що нерідко призводить до поведінкових помилок.

Надзвичайно важливою є здатність домогосподарств обирати оптимальну стратегію прийняття фінансових рішень, позбавлену слабких ланок поведінкового впливу. Для цього потрібні не лише знання у сфері фінансів, а й усвідомлення високої ймовірності системних помилок та здатність корегувати фінансову поведінку у разі ірраціональних рішень [10]. Більшість людей недооцінюють ризики помилкових фінансових рішень, непоінформовані про роль інтуїтивної системи в їх прийнятті та схильність власної поведінки до помилок. Як правило, ті чи інші рішення оцінюються однобічно, здебільшого лише за можливим результатом, без урахування інших, не менш важливих аспектів. Дається взнаки й емоційний фон, зокрема почуття жалю (*regret*), когнітивний дисонанс, омана неповоротних витрат

(*sunk cost fallacy*). Крім того, ефект статусу-кво й інерція нерідко негативно впливають на мотивацію до зміни фінансової поведінки [1].

Це підтверджують результати дослідження Національного банку України та *USAID* на тему «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні в 2021 році» [9]. Дослідження проводилось на основі опитування населення та включало такі питання: рівень фінансової грамотності населення, ступінь доступності фінансових послуг, рівень фінансової включеності, наявність та ефективність державних заходів щодо підвищення рівня фінансової обізнаності населення та ін. Згідно з результатами дослідження, населення країни має досить високий рівень фінансової грамотності та обізнаності. Проте деяка частина населення стикається з проблемою низької доступності фінансових послуг, передовсім у сільських районах та серед низькозабезпечених верств населення. Понад половини населення країни регулярно заощаджує певні кошти, натомість далеко не всі володіють знаннями щодо ефективних методів та інструментів інвестування та збереження грошей. Зазначається, що значна частина населення стикається з проблемою фінансової виключеності, яка проявляється в обмеженому доступі до банківських послуг та відсутності участі у фінансових операціях. Населення почало менше планувати видатки та віддає перевагу зберіганню грошей у готівці.

У той же час, за даними на 2021 рік, українське населення входило до ТОП-10 в Європі за показником достатності заощаджень для покриття поточних витрат протягом щонайменше трьох місяців у випадку втрати основного джерела доходу. Частка респондентів, здатних забезпечувати свої поточні витрати у разі втрати основного джерела доходу до місяця в Україні, складала 41 %, більше шести місяців — 7 %. Деяко поліпшився і рівень фінансової грамотності українців, який у 2021 р. зріс до 12,3 балів у порівнянні з 11,6 балів у 2018 р. За цим показником Україна знаходилась на одному рівні з Хорватією та Болгарією та випереджала такі країни, як Грузія (12,1 бала), Румунія (11,2), Італія (11,1 бала). Покращились усі складові індексу: фінансові знання, фінансова поведінка та ставлення до фінансових питань. Найвищий рівень фінансової грамотності мали українці у віці 25—34 роки (12,7 бала) та 40—59 років (12,6), а найменш фінансово обізнаною є молодь віком 18—19 років (10,1) та люди, старші 60 років (11,6 бала). За гендерною ознакою загальний індекс фінансової грамотності в Україні знаходився майже на одному рівні серед чоловіків і жінок (12,3 та 12,2 балів відповідно). Закономірною є пряма залежність між рівнем освіти та фінансовою грамотністю населення на тлі розриву між рівнем фінансової грамотності жителів міст та сіл (12,6 і 11,8 балів), а також між користувачами сучасних інформаційних технологій і тими, хто ними не користується (12,4 та 9,9 балів) [9]. Отже, належний рівень фінансової обізнаності українців дає змогу корегувати власну фінансову поведінку

залежно від обставин та формувати модель, сприятливу для резильєнтного розвитку домогосподарств країни.

У нинішніх складних умовах, пов'язаних із повномасштабною військовою агресією, зростають ризики втрати домогосподарствами обмежених коштів. Понад 69 % українців формують заощадження з різних мотивів [9, 10, 11]. Для осіб старшого віку це захист на «чорний день», для молодшої вікової групи населення — бажання «бути незалежним та мати можливість робити вибір»; дехто накопичує кошти на чітко визначену потребу (придбання нерухомості, авто, оплату за освіту, весілля) тощо. Проте неорганізовані заощадження залишаються однією з найпоширеніших форм заощаджень, популярність яких пояснюється невизначеністю економічної ситуації, відсутністю дієвих інструментів залучення коштів та трансформації їх в інвестиції, а також браком знань та досвіду роботи на фінансовому ринку.

Виходячи з цього, виокремлюють такі основні типи домогосподарств залежно від мотивації до заощаджувальної та інвестиційної поведінки [6], які істотно впливають на резильєнтність їх розвитку:

- «Розпорядники готівки» здійснюють заощадження, виходячи із залишків від повсякденних витрат;
- «Буферні нагромаджувачі» формують заощадження, опікуючись про непередбачувані витрати в майбутньому («на чорний день»);
- «Цільові нагромаджувачі» здійснюють придбання конкретних товарів тривалого користування тощо;
- «Розпорядники багатства» створюють заощадження з метою інвестування і отримання додаткового доходу (майно, цінні папери та ін.);
- «Буферні інвестори» використовують страхування задля захисту майна, життя, здоров'я.

Отже, в економічному просторі країни співіснують різні моделі фінансової поведінки домогосподарств — із різною мотивацією до заощаджень, відмінностями в їх використанні та залученні до економічного обігу. Домінування інвестиційно-ощадної моделі фінансової поведінки є найбільш продуктивним в аспекті протидії можливим ризикам і загрозам, отже, і в сприянні резильєнтному розвитку домогосподарств країни. Для її поширення необхідно досягти достатньо високого рівня доходів, раціонального споживання та володіння ефективними фінансовими інструментами на тлі довіри до фінансових інституцій.

В Україні більшість домогосподарств напередодні війни дотримувались принципів заощаджувальної фінансової поведінки: у 2021 р. 69 % респондентів (проти 61 % у 2018 р.) відповіли, що формували заощадження за останні 12 місяців різними способами, а саме: «заощадив і зберігав готівку вдома або в гаманці», «зберігав гроші на поточному рахунку або на депозитному рахунку на вимогу», «віддавав гроші комусь із членів сім'ї

задля заощаджень», «купував облігації або відкладав на строковий депозит», «інвестував в криптоактиви, криптовалюту», «інвестував в акції», «заощаджував або інвестував іншим способом, за винятком пенсійних внесків». Майже 59 % респондентів заощаджували гроші у вигляді готівки, яку зберігали удома; лише 21 % опитаних зберігали кошти на поточних або депозитних рахунках [9]. На думку експертів, понад 70 % фінансових коштів від національного обсягу заощаджень фізичних осіб зосереджено за межами кредитно-ощадної системи [10]. Значна частина вільних коштів зберігається у неорганізованих готівкових заощадженнях, що не потрапляють до фінансових інститутів і не працюють на потреби резильєнтного розвитку. Це свідчить про невисоку довіру до фінансових установ, популярність накопичень у неорганізованих формах. Серед прихильників зберігати заощадження на поточному рахунку переважає населення працездатного віку та молодь.

Основною формою заощаджень населення України у фінансових структурах залишаються банківські депозити, а заощадження на майбутню пенсію чи вклади в небанківські фінансові установи (зокрема, кредитні спілки) є незначними (табл. 1).

Сьогодні громадяни України, попри зростання середнього розміру вкладень, з пересторогою ставляться до депозитної та кредитної політики банків та неохоче спрямовують до них валютні заощадження (рис. 1). Судячи з розмірів ставок за депозитами, банки не потребують нових депозитів в іноземній валюті та по суті демотивують вкладників низькими ставками. Значний відсоток населення країни не має змоги заощаджувати з причини зменшення реальних доходів, вимушеного переселення, лікування та реабілітації, необхідності матеріальної допомоги та інших причин.

Очевидним є потужний вплив воєнних дій на розвиток домогосподарств країни та відповідні зміни в їх фінансовій поведінці та споживчих настроях. Населення країни почало демонструвати раціональнішу споживчу поведінку порівняно із довоєнним періодом. За матеріалами дослідницької компанії *Gradus Research*, нині українці намагаються розраховувати власний бюджет, оптимально задовольняти особисті потреби та пла-

Таблиця 1. Динаміка обсягів заощаджень населення України у 2016—2022 рр., млрд грн

Роки	2016	2018	2019	2020	2021	2022
Банки	444,7	530,3	576,1	730,3	794,2	1045,7
Кредитні спілки	0,8	1,1	1,2	1,1	1,0	0,75
Недержавні пенсійні фонди	1,9	2	2,2	2,4	2,6	2,8

Джерело: побудовано автором за [12, 13, 14].

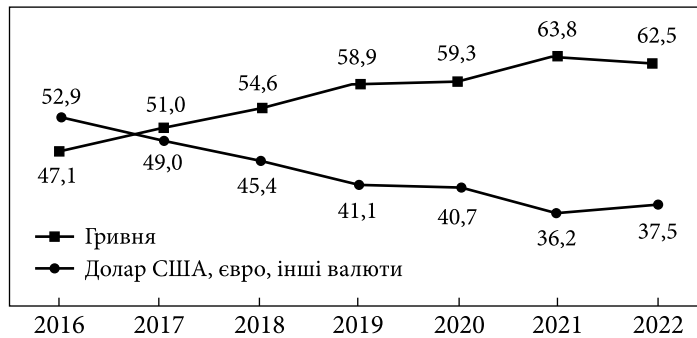

Рис. 1. Структура депозитів домогосподарств у розрізі валют, %
Джерело: побудовано автором за [15].

нувати споживчі витрати в умовах війни. За даними Міжнародного бюро кредитних історій та CBR, у серпні 2022 р. структура доходу домогосподарств характеризувалась такими показниками: 59 % — витрати першої необхідності, 22 — інші видатки, 12 % — заощадження. Примітно, що частка заощаджень суттєво зростає, починаючи з доходу понад 20 тисяч гривень на місяць; за таких умов населення починає заощаджувати від 20 % доходу. У 53 % респондентів зменшився обсяг споживчих витрат через скорочення доходів та бажання економити задля того, щоб заощаджувати [16]. За даними опитування, проведеного Центром Разумкова в лютому-березні 2023 р., оцінка добробуту сім'ї дещо покращилася і стала близькою до показників травня 2021 р.: 35 % респондентів оцінювали його як «дуже» або «досить» поганий, 50 — як «не поганий і не хороший», 12 % — як «хороший» або «дуже хороший», що може бути свідченням певної адаптації громадян до ситуації, породженої війною. Частка домогосподарств, що використовувала свої попередні заощадження, становила 2,3 % [17].

В умовах війни мільйони людей знаходяться в скрутному становищі через падіння доходів, втрату роботи, а іноді і житла, що змінює їх фінансову поведінку. Тому зростає популярність споживчого кредитування (рис. 2) як інструмента, що сприяє резильєнтному розвитку домогосподарств. Загальна сума наданих населенню кредитів на кінець 2022 р. становила 221,1 млрд грн (з них у валюті на 13,5 млрд грн або 6,1 %); ринку валютних позик для фізичних осіб майже не існує. Структура кредитів домогосподарств за цільовим спрямуванням наведена на рис. 2.

Результати опитувань, проведених напередодні війни для визначення фінансової інклюзії домогосподарств, засвідчили фінансову самостійність населення країни. Проте близько 50 % респондентів вказали, що просили про допомогу / кредит у друзів чи родичів, 17 % надавали перевагу офіційно оформленим кредитам (частіше це були кредитні картки, зрідка — короткострокові кредити); 16 % сплачували поточні фінансові зобов'язання із

Рис.2. Структура кредитів домогосподарств за цільовим спрямуванням, %

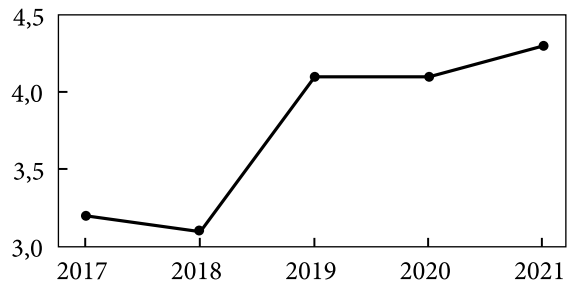
Джерело: побудовано автором за [18].

запізненням [9]. Фахівці *OECD* (Організація економічного співробітництва та розвитку) вважають, що брати в борг у разі проблем фінансового характеру (втрата доходу, проблеми із вже наявним боргом, відсутність чітких фінансових цілей тощо) є безвідповідальною фінансовою поведінкою. Натомість як ефективний інструмент резильєнтного розвитку борг вважають цілком прийнятним для фінансово успішних людей.

Національний банк України здійснює політику, яка сприяє резильєнтності домогосподарств у складних соціально-економічних умовах. Ще рік тому він рекомендував комерційним банкам пропонувати реструктуризацію заборгованості або кредитні канікули населенню, яке користувалося споживчими кредитами та стикнулося з неможливістю їх погашення. Так, на період дії воєнного стану та протягом 30 днів після його завершення споживач не нестиме відповідальності перед кредитором у разі прострочення виконання зобов'язань за споживчим кредитом. Загалом вартість грошей нині знаходиться на високому рівні, тому ставки на нові кредити вирости та вимоги до позичальників посилюються. Попит на нові кредити не перевищує 30–40 % від довоєнних показників, а ставки за споживчими кредитами для фізичних осіб складають у середньому 36 % річних [18].

Ефективним інструментом впливу на резильєнтність домогосподарств є страхування, яке забезпечує захист їх соціальних і майнових прав від різноманітних ризиків. Активна страхова поведінка передбачає високий рівень фінансової грамотності і страхової культури, який дає змогу населенню використовувати продукти страхового сектору та системи недержавного пенсійного забезпечення з урахуванням власних економічних ін-

Рис. 3. Відсоток інвестицій (купівля акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків) у грошових витратах домогосподарств, %
Джерело: побудовано автором за [20].

тересів. Пасивна страхова поведінка — це інертне ставлення до фінансових інструментів, недовіра, що базується на минулому невдалому досвіді, нерозумінні необхідності страхування від можливих ризиків і загроз. У контексті завдань резильєнтного розвитку домогосподарств пріоритетного значення набуває саме активна страхова політика, спроможна надати широкий спектр цих послуг.

Страхові послуги, які надають домашнім господарствам, зазвичай поділяють на дві основні групи: страхування життя (*life*) та страхування за іншими видами, відмінними від страхування життя (*non-life*). Станом на 01.09.2022 р. в Державному реєстрі фінансових установ (ДРФУ) обліковувалося 140 страховиків (з них 13 — компанії зі страхування життя) із загальним обсягом активів 65,7 млрд грн. Основою портфеля на перше півріччя 2022 р. були такі страхові послуги: КАСКО — 19 %, ОСЦПВ — 16, медичне страхування — 14, страхування життя — 13, зелена картка — 9, страхування майна та вогневих ризиків — 7, страхування від нещасних випадків — 4, страхування фінансових ризиків — 3, інші види — 15 %. На відміну від європейської системи страхування, де основою є страхування життя домогосподарств (50—70 % усіх премій), в Україні її частка знаходиться лише на рівні 13—14 % від загального обсягу страхування [19]. Отже, висока частка автострахування і страхування майна за невисокої питомої ваги страхування життя і від нещасних випадків є характерною рисою ринку страхових послуг у країні; вона відображає пріоритети населення у виборі страхових послуг, на які впливають структура їх витрат, динаміка заробітної плати і доходів, рівень інфляції. Розвиток страхування життя у перспективі дасть змогу посилити державну систему соціального захисту, додати впевненості у майбутньому застрахованим особам. За останні роки населення країни змінює модель фінансової поведінки, активно шукає шляхи диверсифікації власних фінансових активів через інвестиції в акції, облігації (рис. 3) та криптоактиви, що позитивно впливатиме на рівень їх резильєнтності. Зростання активності зумовлено низкою чинників: по-перше, з'явилась можливість купівлі акцій іноземних емітентів, що були допущені на ринок України; по-друге, набули значної популярності

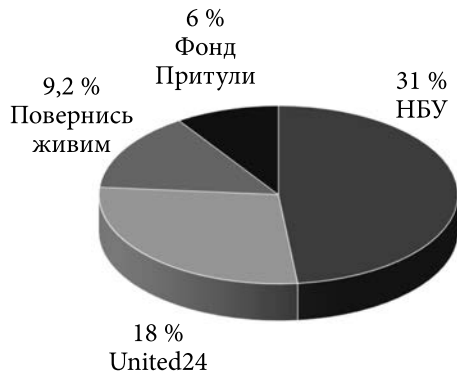

Рис. 4. Благодійні внески найбільших фондів на підтримку України з початку війни, за даними на початок листопада 2023 р., млрд грн

Джерело: побудовано автором за [23, 24, 25, 26].

ОВДП на військові цілі, доступні для придбання через банківські додатки; по-третє, інформація щодо криптоактивів сприяла їх популярності серед населення.

З моменту розгортання повномасштабної війни набув поширення такий важливий для резильєнтності домогосподарств різновид інвестування як вкладення у військові облігації. На щотижневих державних аукціонах населенням та бізнесом викуплено облігацій на понад 200 млрд грн у 2022 р. та близько 56 млрд грн на 1 листопада 2023 р. Військові облігації, окрім можливості отримувати додатковий дохід (звільнений від оподаткування ПДФО і військовим збором), надають соціальний імпульс розвитку, оскільки кожна вкладена гривня наближає перемогу України у війні [21]. Основними перевагами цього фінансового та інвестиційного інструменту для домогосподарств, які намагаються зміцнити резильєнтність в умовах війни, є: можливість поштучного придбання (одна облігація коштує 1000 грн або 1000 доларів США); значний рівень доходу у вигляді відсотків (до 19 %); фіксація доходності на весь період випуску цінних паперів; відсутність необхідності підтверджувати джерело походження коштів; гарантія повернення від держави всієї суми вкладень; відсутність податку на прибуток та військового збору (на відміну від розміщення банківського депозиту) [22].

Попри використання різноманітних фінансових інструментів, зростанню резильєнтності домогосподарств перешкоджає: невисокий рівень довіри до фінансових структур, психологічна неготовність відмовитися від поточного споживання заради майбутнього збільшення доходу, невизначеність соціально-економічної ситуації у воєнний період. У результаті загроз національній (у тому числі й фінансовій) безпеці країни з'явився новий, важливий різновид добродійної фінансової поведінки, яка отримала назву «фінансовий патріотизм». На 1 листопада 2023 р. за даними Національного банку України, обсяг благодійних коштів, спрямованих на фінансування Збройних сил України, становив більше 31 млрд грн, з них з-за

кордону надійшли 12,5 млрд грн в еквіваленті національної валюти [23]. Надзвичайно популярними є фонди, що збирають кошти для військових і на гуманітарні потреби; такі щоденні збори складають десятки мільйонів гривень, так, у три найбільші благодійні фонди здійснили благодійних внесків більше ніж 33 млрд грн (*United 24*, «Повернись живим» та БФ Сергія Притули) (рис. 4).

86 % мешканців України здійснювали благодійні внески впродовж останнього року, середній розмір яких становив близько 10 тис. грн на одного благодійника. Найбільш поширена ця практика в західних областях країни, менше — у східних. Чіткою є закономірність щодо впливу вищого рівня освіти й доходу на активність залучення до благодійності [27].

Висновки. Фінансова поведінка домогосподарств країни є важливим інструментом зростання їх резильєнтності як протистояння можливим ризикам і загрозам воєнного часу. У широкому науковому трактуванні будь-яка фінансова поведінка ґрунтується на елементах споживчої, заощаджувальної, інвестиційної, кредитної, страхової стратегій, які обирають домогосподарства, виходячи з власних фінансових цілей, уявлень та можливостей. Актуального значення набуває модель раціональної фінансової поведінки, здатна забезпечити резильєнтний розвиток домогосподарств в умовах зниження до критичного рівня номінальних і реальних доходів та знецінення заощаджень. Резильєнтність домогосподарств помітно зростатиме за умови збільшення реальних фінансових ресурсів, що можуть бути заощаджені впродовж певного часу та використані в несприятливих умовах нестабільності і невизначеності майбутнього.

У довоєнний період більшість домогосподарств країни надавало перевагу поточному споживанню, про що свідчить структура видатків домогосподарств. Пріоритетними напрямками заощаджень домогосподарств тривалий час залишались депозитні вклади, купівля валюти та ризиковані криптовалюти ресурси, за активністю застосування яких Україна є одним зі світових лідерів; натомість інвестиції населення у цінні папери та інші фінансові інструменти були вкрай обмеженими. Така модель поведінки домогосподарств забезпечувала певний рівень їх резильєнтності за фінансовою складовою, проте з деяким запасом міцності завдяки накопиченим ресурсам минулих років.

В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні, змінилась макроекономічна ситуація та основні мотиви фінансової поведінки більшості домогосподарств країни, орієнтованої на оптимізацію витрат і споживання та відповідно більш раціональні фінансові видатки, що позитивно вплинуло на резильєнтність домогосподарств країни. На це вплинула і необхідність інституційного захисту доходів і заощаджень від можливого інфляційного знецінення, фінансування оборонних потреб країни, а також високі ризики інвестування у нерухомість. В умовах війни домогоспо-

дарства країни обрали модель фінансової поведінки, яка передбачає диверсифікацію активів через інвестиції в деякі цінні папери та криптоактиви, що збільшує потенціал їх резильєнтності. Окрім змін загальних мотивів фінансової поведінки населення мирного часу, особливістю останніх років воєнного періоду стало прийняття домогосподарствами невластивих раніше фінансових рішень на користь нових моделей фінансової поведінки, які ґрунтуються на фінансовому патріотизмі в допомозі армії, переміщеним особам і нужденним верствам населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудинець Л. А. Фінансова поведінка домогосподарств та її детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. Вип. 2. С. 42—47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2019_2_10. (дата звернення: 14.11.2023).
2. Шкварчук Л.О. Фінансовий потенціал населення країни: сутність та методологія оцінювання. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип.19. С. 510—515. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/19_2018_ukr/84.pdf (дата звернення: 14.11.2023).
3. Modigliani Franco. Life cycle, individual thrift and the wealth of nations. Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology. 2018. Cambridge, MA. P. 150—171. URL: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/modigliani-lecture.pdf> (дата звернення: 14.11.2023).
4. Friedman M., Schwartz A. A Monetary History of the United States, 1867—1960. Princeton University Press. 1963. 860 p.
5. Береславська О.І., Шишков С.Є., Шелудько Н.М. Інвестиційні уподобання населення України: реакція на шоки воєнного стану. *Український соціум*. 2022. № 4 (83). URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/76_91_No-4-83_2022_ukr.pdf (дата звернення: 14.11.2023).
6. Кізіма Т., Булавинець В., Кізіма А. Фінансова поведінка домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32. № 4. С. 152—164. <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.152>
7. Онишко С.В., Добрянська Н.Б. Фінансова поведінка домогосподарств України в умовах військової агресії та її вплив на формування довгострокових трендів післявоєнного розвитку. *Держава та регіони*. 2023. Вип. № 1 (127). С. 112—119. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2023/1_2023/19.pdf (дата звернення: 14.11.2023).
8. Козлова І. Інвестиційна поведінка домогосподарств на макро- та мезорівні. *East European Scientific Journal*. 2021. № 1 (65). С. 37—43. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25508/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0_I%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2_%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE-.pdf (дата звернення: 01.11.2023).
9. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році. *USAID*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf (дата звернення: 24.10.2023).
10. Пшик Б. І. Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення. Львів: СПОЛОМ. 2020. 274 с.

11. Булавинець В. М. Особливості заощаджувальної поведінки домогосподарств в Україні. *Ефективна економіка*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/113.pdf (дата звернення: 08.11.2023).
12. Депозити домашніх господарств у розрізі видів валют і строків погашення. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 12.09.2023).
13. Підсумки діяльності кредитних спілок та наглядові дії за результатами аналізу звітності, поданої до НБУ. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2022-11.pdf?v=4 (дата звернення: 12.09.2023).
14. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/npf_3_kv-2022.pdf (дата звернення: 12.09.2023).
15. Статистика фінансового сектору. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 20.11.2023).
16. Як змінилися фінансові звички українців під час війни. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/8/693564/> (дата звернення: 14.11.2023).
17. Соціально-економічне самопочуття громадян України: підсумки року війни. *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/sotsialnoekonomichne-samopochuttia-gromadian-ukrainy-pidsumky-roku-viiny-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення: 14.11.2023).
18. Кредити під час війни: як позичити кошти з розумом. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/krediti-v-ukrajini-2023-yak-pozichiti-koshti-z-rozumom-12225132.html> (дата звернення: 15.11.2023).
19. Огляд страхового ринку України за I півріччя 2022 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/%D0%9E%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D1%83-%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4_pr_2022-09-23.pdf?v=4 (дата звернення: 14.10.2023).
20. Витрати і ресурси домогосподарств України за 2017—2021 роки (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 06.09.2023).
21. Статистика щодо продажу та погашення ОВДП (2023). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/z-pochatku-2023-roku-uryad-zaluchiv-vid-prodaju-ovdp-na-auktsionah-bilshe-nij-463-mlrd-grn-v-ekvivalenti-a-zagalom-uprodovj-voennogo-stanu---ponad-715-mlrd-grn-v-ekvivalenti> (дата звернення: 22.11.2023).
22. Фінансувати перемогу: як працює інвестування у військові облігації. *Рубрика*. URL: <https://rubryka.com/article/vijskovi-obligatsiyi/> (дата звернення: 20.11.2023).
23. Про спецрахунок для допомоги силам оборони (2023). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zi-spetsrahunku-vidkritogo-nbu-na-potrebi-oboroni-z-pochatku-povnomashtabnoyi-viyni-pererahovano-mayje-30-mlrd-grn-zajoven-rahunok-porovnivsya-na-ponad-232-mln-grn> (дата звернення: 20.11.2023).
24. Офіційна фандрейзингова платформа України. *UNITED24*. URL: <https://u24.gov.ua/uk> (дата звернення: 23.11.2023).
25. Фонд «Повернись живим». URL: <https://savelife.in.ua/> (дата звернення: 23.11.2023).
26. Благодійний Фонд Сергія Притули. URL: <https://prytulafoundation.org/> (дата звернення: 23.11.2023).
27. Благодійність у часи війни. *Zagoriy foundation*. URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/08/doslidzhennya-2022-1.pdf> (дата звернення: 26.09.2023).

REFERENCES

1. Dudynets, L. A. (2019). Financial behavior of households and its determinants. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 2, 42—47. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2019_2_10 [in Ukrainian].
2. Shkvarchuk, L. O. (2018). Financial potential of the country's population: essence and assessment methodology. *Market infrastructure*, 19, 510—515. http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/19_2018_ukr/84.pdf [in Ukrainian].
3. Modigliani, Franco (2018). Life cycle, individual thrift and the wealth of nations. *Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA*. 150—171. <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/modigliani-lecture.pdf>
4. Friedman, M., & Schwartz, A. (1963). *Monetary History of the United States, 1867—1960*. Princeton University Press. 860 p.
5. Bereslavska, O. I., Shyshkov, S. YE., & Sheludko, N. M. (2022). Investment preferences of the population of Ukraine: reaction to martial law shocks. *Ukrainian society*, 4 (83). https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/76_91_No-4-83_2022_ukr.pdf [in Ukrainian].
6. Kizyma, T., Bulavynets, V., & Kizyma, A. (2022). Financial behavior of households in the context of the development of behavioral finance. *Economic analysis*, 32,(4), 152—164. <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.152> [in Ukrainian].
7. Onyshko, S. V., & Dobryanska, N. B. (2023). Financial behavior of Ukrainian households in the conditions of military aggression and its influence on the formation of long-term trends of post-war development. *State and regions*, 1(127), 112—119. http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2023/1_2023/19.pdf [in Ukrainian].
8. Kozlova, I. (2021). Investment behavior of households at the macro and meso levels. *East European Scientific Journal*, 1(65), 37—43. http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25508/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0_I%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86i%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4i%D0%BD%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2_%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE-.pdf [in Ukrainian].
9. Financial literacy, financial inclusion and financial well-being in Ukraine in 2021 (2021). USAID. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf [in Ukrainian].
10. Pshik, B. I. (Eds.). (2020). Financial security of households in Ukraine: modern problems and mechanism of provision. Lviv. SPOLOM [in Ukrainian].
11. Bulavynets, V. M. (2018). Peculiarities of saving behavior of households in Ukraine. *Efficient economy*. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/113.pdf [in Ukrainian].
12. Household deposits by types of currencies and repayment terms (2023). National Bank of Ukraine. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> [in Ukrainian].
13. Results of credit unions' activities and supervisory actions based on the results of analysis of reports submitted to the NBU (2022). National Bank of Ukraine. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2022-11.pdf?v=4 [in Ukrainian].
14. Results of the development of the system of non-state pension provision (2022). National Securities and Stock Market Commission. https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/npf_3_kv-2022.pdf [in Ukrainian].
15. Statistics of the financial sector (2023). National Bank of Ukraine. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> [in Ukrainian].
16. How the financial habits of Ukrainians changed during the war (2022). *Economic truth*. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/8/693564/> [in Ukrainian].

17. Socio-economic well-being of citizens of Ukraine: results of the war year (2023). *Razumkov Center*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/sotsialnoekonomichne-samopochuttia-gromadian-ukrainy-pidsumky-roku-viiny-liutyi-berezen-2023r> [in Ukrainian].
18. Loans during the war: how to borrow funds wisely (2023). *UNIAN*. <https://www.unian.ua/economics/finance/kreditiv-ukrajini-2023-yak-pozichiti-koshti-z-rozumom-12225132.html> [in Ukrainian].
19. Overview of the insurance market of Ukraine for the first half of 2022 (2022). National Bank of Ukraine. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/%D0%9E%D0%B3%D0%B%D1%8F%D0%B4_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D1%83-%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4_pr_2022-09-23.pdf?v=4 [in Ukrainian].
20. Expenditures and resources of Ukrainian households for 2017—2021 (according to the data of a sample survey of the living conditions of Ukrainian households) (2023). State Statistics Service of Ukraine. <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
21. Statistics on the sale and repayment of domestic state loan bonds (2023). National Bank of Ukraine. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/z-pochatku-2023-roku-uryad-zaluchiv-vid-prodaju-ovdp-na-auksionah-bilshe-nij-463-mlrd-grn-v-ekvivalenti-a-zagalom-uprodovj-voyennogo-stanu---ponad-715-mlrd-grn-v-ekvivalenti> [in Ukrainian].
22. Funding Victory: How Military Bond Investing Works (2023). *Rubric*. <https://rubryka.com/article/vijskovi-obligatsiyi/> [in Ukrainian].
23. About a special account for assistance to the defense forces (2023). National Bank of Ukraine. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zi-spetsrahunku-vidkritogo-nbu-na-potrebi-oboroni-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyni-pererahovano-mayje-30-mlrd-grn-zajovten-rahunok-popovnivsya-na-ponad-232-mln-grn> [in Ukrainian].
24. The official fundraising platform of Ukraine (2023). *UNITED24*. <https://u24.gov.ua/uk>
25. “Come Back Alive” Foundation (2023). <https://savelife.in.ua/>
26. Serhiy Prytula Charitable Foundation (2023). <https://prytulafoundation.org/>
27. Charity in times of war (2022). *Zagoriy foundation*. <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/08/doslidzhennya-2022-1.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 18.12.2023

Viacheslav Zaiats, PhD in Economics, Senior Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: corsar83@online.ua
ORCID 0000-0001-5757-9613

FINANCIAL BEHAVIOR OF HOUSEHOLDS IN THE CONTEXT OF THEIR RESILIENT DEVELOPMENT

The relevance of the article is related to the need to study the financial behavior of households as one of the factors of ensuring their resilient development in conditions of instability and uncertainty. In the conditions of war, the country's financial market and the behavior of the subjects of financial relations are the epicenter of the country's macroeconomic stability, which depends on the resilience of households to risky situations and the quality of life. The specified interrelationship will strengthen under the condition of active prejudice against poverty and state support of the population, which found itself in difficult life circumstances as a result of the war. The purpose of the article is to study the influence of

financial behavior and financial instruments on the resilience of the country's households in conditions of socio-economic instability and uncertain development prospects. The novelty of the work consists in identifying the peculiarities of the financial behavior of households, caused by the growth of wartime risks against the background of real opportunities and trends of their resilient development. The research is based on the use of various data sources and the application of a number of scientific methods (analysis, synthesis, comparison, generalization, selective observations). Modern financial behavior of households combines elements of various models — consumer, savings, investment, credit, insurance, charity, the relationships between which are transformed depending on the action of external and internal factors. In the conditions of war, the motives for forming one or another model of financial behavior of households change, in the choice of which they can be guided by the interests of preserving the status quo or increasing financial assets. The advantages of the saving behavior model of households as the most acceptable for resistance to wartime risks and threats and the transformation of labor income of the population into development investment resources are determined. Unlike most European countries, Ukraine is dominated by channels of unorganized savings of the population due to a low level of trust in banking structures, uncertainty in the future, and efforts to prevent the emergence of new financial risks. The transition to organized forms of savings of the population will ensure the resilience of economic development against the background of the stability of the financial and credit system of the state, trust in it by consumers of financial services. In this context, a sufficient level of profitability of financial instruments and financial literacy of the population are necessary. For its spread, it is necessary to achieve a sufficiently high level of income, rational consumption and possession of effective financial instruments against the background of trust in financial institutions.

Keywords: financial behavior, quality of life, resilience, household development, financial potential of the population.

Cite: Zaiats, Tetiana & Kraievska, Halyna (2024). Mizhsektoralna spivpratsia v konteksti sotsialnoho rozvytku terytorialnykh hromad Ukrainy [Intersectoral Cooperation in the Context of Social Development of Territorial Communities of Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (55), 59-77. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.059>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.01.059>

УДК 316/42

JEL Classification: A 13, J 11, O 035

ТЕТЯНА ЗАЯЦЬ, д-р екон. наук, проф., зав. відділу
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: scap@online.ua
ORCID: 0000-0002-9767-5527
Scopus ID: 55864441800

ГАЛИНА КРАЄВСЬКА, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: kraevskah@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0239-8855

МІЖСЕКТОРАЛЬНА СПІВПРАЦЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

У статті розглянуто соціальні аспекти організації міжсекторальної співпраці як одного з джерел розвитку територіальних громад та їх адаптації до складних суспільно-політичних і соціально-економічних умов воєнного періоду. Необхідність прискорення відновлювальних процесів та успішної розбудови економіки країни у поєднанні із завданнями євроінтеграції актуалізує цей напрям наукових досліджень. Метою статті є визначення трансформаційних змін у міжсекторальній співпраці з обґрунтуванням стимулюючих механізмів у контексті завдань соціального розвитку територіальних громад. Новизною є узагальнення зрушень в організації міжсекторальної співпраці у сфері надання соціальних послуг у громадах воєнного періоду. В статті використано методи системного аналізу, узагальнення і порівняння, економіко-статистичного аналізу. Виявлено, що міжсекторальна співпраця в територіальних громадах країни поки що не набула системного характеру з відповідним законодавчим і норма-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

тивно-правовим забезпеченням та здійснюється лише у випадку критичного загострення місцевих проблем соціально-економічного чи соціально-екологічного характеру. Розглянуто специфіку сучасної організації міжсекторальної взаємодії в громадах країни та виявлено основні тенденції її розвитку в сфері надання соціальних послуг, а також можливості подолання бар'єрів воєнного періоду. З'ясовано, що основні перешкоди на шляху розвитку міжсекторальної співпраці пов'язані з її неформальним характером, низьким рівнем комплементарності інтересів взаємодіючих сторін та нестачею платформ для комунікації. В умовах відсутності цілісної концепції розвитку соціальної сфери територіальних спільнот здійснено оцінку сфери надання соціальних послуг у громадах, визначено проблеми її діджиталізації та кадрового забезпечення з погляду можливостей розвитку різних форм соціальної взаємодії. Доведено необхідність переходу до нового формату міжсекторальної співпраці на засадах партнерства, соціальної відповідальності та конструктивного діалогу між учасниками з метою успішної реалізації місцевих ініціатив та мінімізації негативних наслідків конкуренції між різними структурами і соціальними групами. Активне використання можливостей міжсекторальної співпраці, сформованої на колективних зусиллях, спільній відповідальності на партнерській основі забезпечить успішне розв'язання локальних соціально-економічних, інформаційно-комунікаційних, природоохоронних проблем з урахуванням інтересів місцевих жителів. У статті визначено стратегічно значущі для соціального розвитку територіальних громад країни напрями й умови організації міжсекторальної співпраці та запропоновано відповідні механізми, спроможні зміцнити її потенціал у найближчій перспективі.

Ключові слова: бар'єри, громади, міжсекторальна співпраця, механізми, місцевий розвиток, соціальні послуги, партнерство, території, трансформаційні зміни.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Міжсекторальна співпраця за будь-яких умов відкриває нові можливості для соціально-економічного розвитку територіальних громад країни. Її зміцнення дає змогу упереджувати і протидіяти ризикам і загрозам воєнного часу, мінімізувати негативний вплив на соціально-економічну сферу різних за генезою чинників, сприяти консолідації зусиль взаємодіючих суб'єктів у досягненні цілей на основі гнучкості, адаптивності рішень та реалізації нестандартних підходів. Ключова перевага такої співпраці, яка повною мірою може бути реалізована у воєнний період — це своєчасна реакція на небезпеки, ризики і загрози, що виникають з об'єктивних і суб'єктивних причин, та спроможність швидко відновлювати порушені чи зруйновані управлінські і громадські структури та функції, життєво необхідні для територіальної спільноти. У зв'язку з цим міжсекторальну співпрацю на рівні громад слід розглядати як один з механізмів їх соціального розвитку, зміцнення людського і соціального капіталу, який мотивує до узгоджених дій в інтересах усіх членів громади та згуртовує їх навколо спільних цінностей і завдань. Розвиток міжсекторальної співпраці є якісною ознакою демократичного управління, інструментом налагодження публічного взаємозв'язку громади й органів влади на засадах соціальної відповідальності, прозорості, партнерства, легітимності.

Ведення воєнних дій на території країни в умовах глобальних геополітичних зрушень істотно змінило українське суспільство, його систему цінностей, менталітет, умови проживання. На тлі єдності нації у подоланні викликів і безпекових загроз війни тривожність, невпевненість і невизначеність охопили більшість населення країни, спричинивши зростання дезорієнтації, дезадаптації і екстернальності. Водночас трансформації людської свідомості і економічного буття воєнного періоду довели, що змінити реальність можна лише спільними зусиллями різних гілок влади, громадянського суспільства, мобілізувавши політичну еліту й інтелектуальний потенціал до активних дій. Цьому сприяє і активний розвиток міжсекторальної співпраці в територіальних громадах країни. Метою статті є визначення трансформаційних змін у міжсекторальній співпраці з обґрунтуванням стимулюючих механізмів у контексті завдань соціального розвитку територіальних громад. Новизною є оцінка і узагальнення трансформаційних змін в організації міжсекторальної співпраці у сфері надання соціальних послуг у територіальних громадах воєнного періоду, а також визначення умов і механізмів, спроможних підвищити її ефективність.

Методи дослідження. У статті використано загальнонаукові методи дослідження, зокрема порівняння, узагальнення і систематизації для виявлення залежності соціального розвитку територіальних громад від тих можливостей, які надає міжсекторальна співпраця. Методи економіко-статистичного аналізу застосовано для визначення специфічних ознак, домінантних тенденцій, переваг і слабких ланок в організації міжсекторальної співпраці воєнного періоду. Методи сценарного моделювання — для обґрунтування механізмів, спроможних забезпечити перехід територіальних громад до нового формату соціальної взаємодії на засадах партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку різних форм міжсекторальної співпраці знаходяться в центрі уваги державних інституцій, наукових колективів, громадських організацій. Сформовано дослідницьке поле, де співіснують різні, нерідко полярно протилежні думки з приводу головних функцій, можливостей, принципів організації міжсекторальної взаємодії. Проте процес її концептуалізації як потужного джерела соціального розвитку територіальних громад лише розпочався. У переважній більшості наукових досліджень ця проблематика розглядається крізь призму завдань публічного менеджменту, децентралізації системи управління, передовсім фінансової й організаційної [1, 2]. У законодавчо-нормативному контексті міжсекторальну співпрацю визначено як один з дієвих інструментів розвитку суспільства та його успішної модернізації¹. Специфіку такої взаємодії дедалі частіше досліджують у контексті шляхів

¹ Про соціальні послуги. Закон України № 2671-VIII від 15.12.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 28.03.2023).

досягнення цілей сталого розвитку та механізмів ефективного вирішення нагальних соціальних проблем різних рівнів управління [3, 4]. Набуває актуальності науковий напрям, за яким пріоритетним об'єктом досліджень є процеси взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування з некомерційним сектором для потреб та запитів громад, зумовлених повномасштабним вторгненням агресивної Росії та необхідністю мінімізувати пов'язані з цим ризики і загрози воєнного часу [5, 6].

Широкий спектр проблем міжсекторальної співпраці, можливостей їх розв'язання розглянуто фахівцями різних наукових напрямів і шкіл з позицій міждисциплінарного підходу. В працях науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України (реорганізований в Інститут демографії та проблем якості життя НАН України — *Прим. ред.*) академіка Е. М. Лібанової (E. M. Libanova) та С. А. Романюка (S. A. Romanuk) [7] важливі аспекти зазначеної проблематики досліджено крізь призму концептуалізації полісуб'єктного управління в соціальних відносинах. Ця наукова тематика з урахуванням закономірностей формування соціального капіталу представлена в роботах В. П. Звонаря (V. P. Zvonar), О. І. Дяконенко (O. I. Dyakonenko), О. Ю. Сови (O. Y. Sova) [8, 9], а також у наукових працях В. М. Новікова (V. M. Novikov) [10] і Ю. В. Горемікіної (Y. V. Horemukina) [11], які розглядають співробітництво у тісному взаємозв'язку із соціальним потенціалом недержавних організацій та можливостями соціального інвестування. Проблеми партнерства досліджено в контексті ексклюзивного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів і територіальних громад та систему центрально-периферійних відносин науковцями Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України [12, 13, 14]. За сучасної ситуації воєнного періоду важливо визначити напрями трансформаційних змін в організації міжсекторальної співпраці в територіальних громадах, які б сприяли їх соціальному розвитку та були використані у повоєнній відбудові країни.

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів.

У широкому загальнонауковому контексті сучасна міжсекторальна співпраця є сукупністю формальних і неформальних методів та інструментів конструктивної взаємодії представників трьох сторін — держави, бізнес-структур, громадянського суспільства для вирішення широкого спектра завдань поточного і перспективного періодів. Основою її розвитку є комплексність інтересів взаємодіючих суб'єктів, їх цільових орієнтирів і настанов, а також усвідомлення необхідності об'єднання ресурсів і можливостей з метою одержання синергетичного ефекту, неможливого поза межами такої співпраці. За досвідом європейських країн можна стверджувати, що саме успішність співпраці центральної і місцевої влади, громади та бізнесу визначає специфіку траєкторії соціального розвитку громад і територій, її відповідність потребам місцевих мешканців.

На рівні територіальних громад міжсекторальна співпраця дає змогу розгорнути конструктивний діалог та мінімізувати негативні наслідки конкуренції між різними структурами і соціальними групами на шляху досягнення спільних цілей і вирішення конкретних завдань. Для України це новий підхід у забезпеченні соціального розвитку громад, оскільки йдеться не лише про консолідацію зусиль і ресурсів взаємодіючих сторін, а здебільшого про посилення спільної відповідальності за результати колективної діяльності, втіленої у різних сферах їх життєдіяльності — безпечно-екологічній, освітньо-гуманітарній, фінансово-економічній.

Така співпраця може набувати різних організаційно-правових і організаційно-економічних форм, охоплюючи різні сектори територіальних громад, передовсім структури місцевого самоврядування, представників місцевого бізнесу, благодійні організації, органи самоорганізації населення, освітні заклади. З початком війни і зростанням у громадах населення, яке потребує соціального захисту з одночасним зниженням або збереженням на довоєнному рівні їх фінансового забезпечення, потребують активізації всі можливі механізми міжсекторальної співпраці (рис. 1).

В основі сучасної моделі міжсекторальної взаємодії в територіальних громадах має бути комплементарність їх інтересів, ефективна комунікація та плідна співпраця, що ґрунтується на добрій волі учасників, їхній добротності. Міжсекторальна співпраця, заснована на принципах довіри, прозорості і соціальної відповідальності, як показує досвід довоєнного і воєнного періоду, стимулює їх комплексний соціальний розвиток на основі:

- активізації соціальних ресурсів громад як можливостей зростання ініціативності місцевих жителів, спільної відповідальності стейкхолдерів за результати прийнятих рішень у сфері місцевого соціально-економічного розвитку;
- зростання стійкості територіальних громад, окремих осіб та соціальних груп, їх соціальної захищеності на основі накопичення вертикально і горизонтально інтегрованого соціального капіталу;
- зміцнення самодостатності територіальних громад у забезпеченні їх матеріальними, фінансовими та іншими ресурсами в обсягах, необхідних для стійкого розвитку;
- обмеження недоброросовісної конкуренції на місцевому ринку, оптимізації бюджетних витрат у громаді, а також залучення додаткових ресурсів завдяки реалізації взаємодоповнюючих переваг сторін.

На відміну від європейських країн, міжсекторальна співпраця у територіальних громадах України ґрунтується здебільшого на неформальній основі, здійснюється періодично та виникає за потреби, коли та чи інша проблема набула критичного загострення або одна зі сторін (зазвичай це органи місцевого самоврядування) не може розв'язати її самостійно. Соціальний розвиток громад є головною сферою концентрації потенціалу

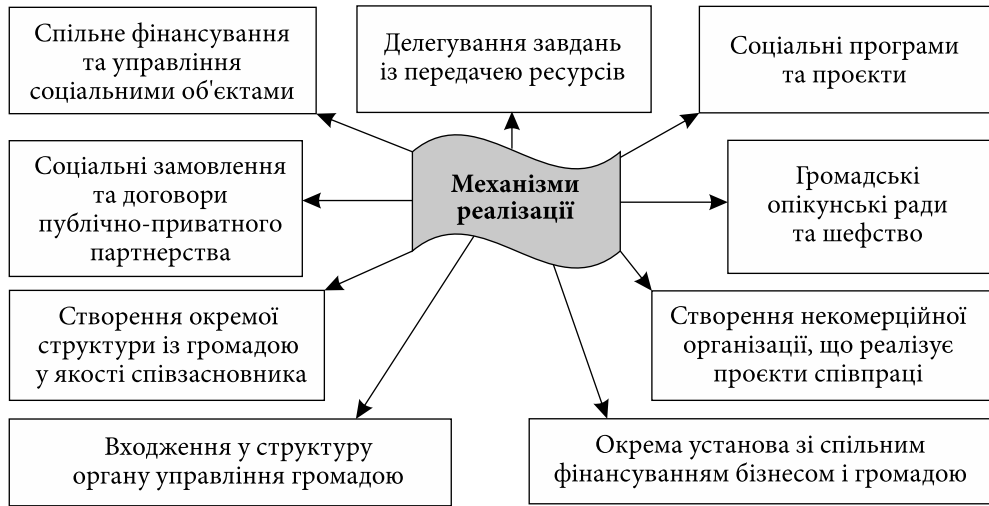

Рис. 1. Основні механізми міжсекторальної співпраці в територіальних громадах
Джерело: розроблено авторами.

міжсекторальної взаємодії. Її розвиток у соціально важливих сферах (безпека, охорона здоров'я, освіта, облаштування ВПО) нерідко підтримується міжнародними партнерами. Чинними на сьогодні є 1464 договори міжнародного партнерства, укладені 356 громадами з 62 країнами усіх континентів (крім Австралії), з них впродовж 2022—2023 років (станом на липень 2023 р.) підписано 59 угод [15]. Необхідно зазначити, що великий досвід міжсекторального міжнародного партнерства нагромаджено у прикордонних регіонах, територіально наближених до європейських країн. У Закарпатській, Львівській, Чернівецькій та Одеській областях у деяких громадах є близько 5—6 партнерств за кордоном. За даними Міністерства розвитку громад та територій України, найбільш активно є співпраця з містами та гмінами Польщі (39 % від верифікованого переліку), а також Угорщини, Німеччини, Румунії, Словацької Республіки, Литви, Чеської Республіки, Грузії, Болгарії, Італії, Латвії і Франції [16, 17].

Міжсекторальна співпраця є перспективним інструментом стимулювання соціального розвитку громад, у використанні якого в Україні виникає доволі широкий спектр проблем і суперечностей. Попри переваги і нові можливості, які надає будь-яка форма співпраці, на шляху її застосування виникають об'єктивно і штучно створені бар'єри. Передовсім це перешкоди інформаційно-комунікаційного характеру внаслідок відсутності об'єктивної і достовірної інформації з тих чи інших питань місцевого розвитку, якою б володіли усі заінтересовані суб'єкти, чи елементарне непорозуміння між ними, а ще можливе ігнорування окремих проблем, у вирішенні яких відсутня заінтересованість однієї із сторін. Низка бар'єрів

об'єктивного характеру виникає через некомплементарність інтересів чи проблеми з досягненням їх повної узгодженості. Вочевидь, що це найбільш складні перешкоди в частині їх подолання чи мінімізації можливих негативних наслідків для громад країни. Здебільшого вони виникають внаслідок того, що громадським організаціям не вистачає ресурсів, насамперед фінансових, для реалізації соціальних проектів розвитку. Місцевий бізнес, хоча і володіє необхідними людськими, фінансовими і матеріальними ресурсами, проте не завжди налаштований на реалізацію проектів, пріоритетних для громад з різних причин: невисоку рентабельність, низький рівень соціальної відповідальності, невіру в успіх спільної справи. На жаль, місцева влада, як і мешканці громади, нерідко проявляє пасивність у розв'язанні актуальних для громади соціальних проблем.

Сьогодні в територіальних громадах ключові переваги міжсекторальної співпраці неухильно реалізують у сфері надання соціальних послуг. Поступово формується її горизонтальна модель, з гнучкими організаційними методами, ефективними заходами та соціально значущими для громад пріоритетами. Беззаперечними перевагами такої моделі є розширення повноважень та можливостей органів місцевого самоврядування в організації системи надання соціальних послуг, виявлення осіб, які ризикують потрапити або перебувають у складних життєвих обставинах, а також осіб, котрі можуть зловживати таким правом. У досягненні цілей соціального розвитку територіальних громад важливого значення набуває активна позиція місцевої влади, управлінських структур на районному, регіональному та державному рівнях, їх прагнення сприяти самодостатності територіальних спільнот.

Експертами визнано, що саме завдяки міжсекторальній співпраці досягнуто необхідної територіальної і фінансової доступності адміністративних і соціальних послуг у громадах. За даними Національної соціальної сервісної служби України станом на 15.10.2022 р., соціальну роботу з сім'ями вразливих категорій населення забезпечували 3,6 тис. фахівців із соціальної роботи. З них 3,4 тис. або 94,4 % працювали у закладах та установах, засновниками яких є територіальні громади. Успішно здійснювалась цифровізація адміністративних і соціальних послуг, зокрема на основі під'єднання уповноважених посадових осіб виконавчого органу (сільської, селищної, міської ради та ЦНАП) до Програмного комплексу «Соціальна громада» інформаційної системи Міністерства соціальної політики України для комунікації між ними. У довоєнний період до системи було приєднано понад 97 % усіх територіальних громад країни.

Організація міжсекторальної співпраці в громадах воєнного періоду зазнає постійних трансформаційних змін, хоча ключові зрушення під впливом децентралізації (управління з делегуванням повноважень, функцій та ресурсів за принципом субсидіарності) відбулись напередодні війни. Під

час ведення воєнних дій на території країни на тлі збереження стимулюючої та підтримуючої функцій держави посилено відповідальність громад і чергу найперше їх очільників, за ефективну організацію надання цих послуг на місцевому рівні. Істотно розширено повноваження і персональну відповідальність останніх щодо організації допомоги ЗСУ і ВПО, у сфері поводження з відходами, майном громади. Визначено інструменти, за допомогою яких представники недержавних структур можуть бути долучені до вирішення соціальних проблем громад, зокрема, державно-приватного партнерства, соціального замовлення, соціальних програм та конкурсів соціальних проєктів.

І хоча війна та створена нею ситуація невизначеності і небезпеки, безумовно, дещо нівелювали реальні соціальні досягнення децентралізації, проте в складних умовах воєнного періоду розширено суб'єктність міжсекторальної співпраці в громадах, до якої почали долучатись релігійні організації, освітяни, благодійні організації, волонтери. За даними дослідження *Zagoriy Foundation* «Благодійність у часи війни», 86 % мешканців України стали благодійниками впродовж останнього року, кожен третій українець займався волонтерською діяльністю (для порівняння: у 2021 р. цей показник становив лише 5 %), а за рівнем благодійності в 2023 році Україна вийшла на друге місце у світі, поступившись лише Індонезії [4]. У структурі кінцевих витрат громадського сектору неухильно зростає частка соціального захисту населення, яка напередодні війни досягла рівня 30 % (житлові послуги — 7,0, освіта — 4,6, охорона здоров'я — 4,6 %). З погляду бюджетних витрат такий механізм надання соціальних послуг є оптимальним. Як реакція на виклики воєнного періоду змінено структуру бюджетних програм та їх пріоритетність для підтримки громадян, котрі опинились у складних життєвих обставинах. Зокрема, у 2022 р. скасовано 15 бюджетних програм та додано 4 нові, які увібрали в себе попередні, як-от «Соціальний захист дітей та сім'ї», «Соціальний захист громадян, які потрапили у складні життєві обставини», «Підтримка малозабезпечених сімей», «Соціальний захист осіб з інвалідністю». Загальна вартість цих програм становила 170 млрд грн [1].

Попри тенденцію до посилення впливу міжсекторальної співпраці на сферу послуг, вона поки що не забезпечила розгалуження і зростання місткості мережі територіальних центрів соціального обслуговування населення як основних структурних підрозділів, на які покладено ці функції на місцях. У довоєнний період спостерігались доволі повільні темпи їх створення — менше ніж половина громад країни мали такі структурні підрозділи, а у третині областей країни вони функціонували лише у половині громад. Провідні позиції належали Харківській області за відставання Чернівецької і Рівненської областей. Невирішеними залишились і кадрові проблеми (частка соціальних працівників у структурі всіх штатних пра-

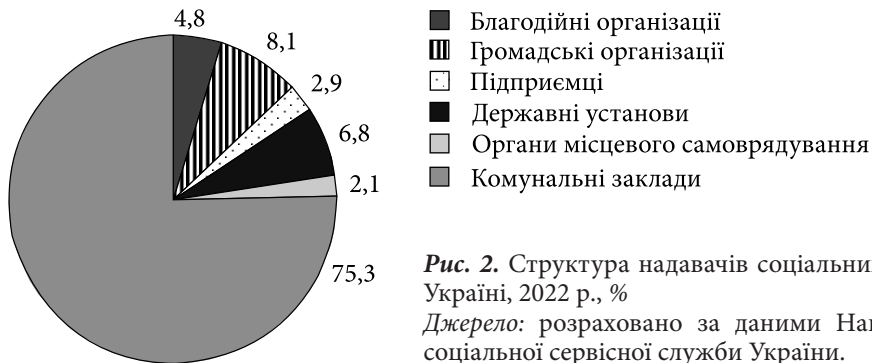

Рис. 2. Структура надавачів соціальних послуг в Україні, 2022 р., %

Джерело: розраховано за даними Національної соціальної сервісної служби України.

цівників становила 1,2 %) через високу плинність та низький рівень оплати праці (близько 76 % до середньоукраїнського довоєнного рівня), а також високе психологічне навантаження на соціальних працівників. Напередодні війни у територіальних громадах 15 областей країни не було досягнуто нормативного значення показника забезпеченості соціальними менеджерами (норматив становить 1 фахівець на 30 тис. мешканців). У більшості громад відбулось скорочення чисельності спеціалістів соціальної сфери. Цьому сприяв їх виїзд у пошуку безпечних умов проживання, очікування бюджетних обмежень та незавершеність укомплектування структурних підрозділів соціальних служб кваліфікованими фахівцями (напередодні війни в окремих областях країни до 80 % територіальних громад мали неукомплектовані соціальні служби). Крім того, нерідко місцева влада розглядає скорочення соціальних витрат як засіб підвищення фінансової спроможності.

Слабкою ланкою сучасної організації міжсекторальної взаємодії тривалий час залишається пасивність приватного сектору місцевої економіки. Зокрема, за даними Національної соціальної сервісної служби України, серед 3219 надавачів соціальних послуг функціонують лише 2 приватні підприємства, 18 товариств з обмеженою відповідальністю та 74 фізичні особи-підприємці, що разом склало лише 2,9 % від усіх надавачів цих послуг (рис. 2). Мова йде про слабку заінтересованість у розвитку співпраці, невіру в її результати на користь усієї громади. Натомість іншою є динаміка участі недержавних структур. Зростаюча активність громадського сектору, передовсім структур, спроможних диверсифікувати джерела фінансових надходжень (155 благодійних організацій та 261 громадська організація, що становило 4,8 та 8,1 % відповідно у структурі надавачів цих послуг), свідчить про наближення до європейських тенденцій на тлі збереження домінуючих позицій надавачів послуг комунальної власності (75,3 %). У 2023 р. у структурі основних надавачів соціальних послуг не відбулось істотних змін.

В Україні система фінансового забезпечення міжсекторальної співпраці залишається нерозвиненою, не напрацьовано дієвих механізмів її державної підтримки та поширення практик фандрайзингу як додаткового залучення коштів на потреби територіальної громади. Напрацювання ефективних практик координації зусиль державних та недержавних учасників цієї співпраці з урахуванням досвіду інших країн, зокрема країн Балтії, сприятиме прогресивним зрушенням у цій сфері. Так, в Естонії за сприяння Міжнародного центру оборони та безпеки проводяться тренінги, консультації, семінари з організації міжсекторальної співпраці щодо протидії гібридним безпековим загрозам. За їх результатами виявлено слабку усвідомленість потреби у формуванні спільних інтересів і дій між якомога ширшим колом стейкхолдерів (структури місцевого самоврядування, рятувальні і правоохоронні органи, представники бізнесу, медіа, громадського сектору, академічних кіл), а також військових угруповань. Професійне бачення, унікальна експертиза кожного сектору дають змогу як підготуватися до викликів, так і адекватно відреагувати на них [3, с. 11]. Створення умов для залучення громадського сектору, юристів, представників ЗМІ та інших спеціалістів є практикою, впроваджуваною в громадах Естонії, де функціонують центри стійкості (Ліга оборони) та у Великій Британії.

Недержавні структури доводять власні переваги в системі міжсекторальної співпраці гнучкістю у змісті, формах та методах організації цієї роботи; схильністю до новаторства та креативності; високою швидкістю реагування на зміну потреб; об'єктивністю в оцінці потреб через наближення до споживачів. Соціальному розвитку громади сприяє залучення нових суб'єктів, передовсім громадських організацій, які збільшують кількість потенційних надавачів і покупців послуг та платників податків, зменшують навантаження на державні структури та підтримку найбільш вразливих прошарків населення [5]. Важливо враховувати, що в міжсекторальній співпраці бізнес найперше дбає про мінімізацію витрат та зручність надання тих чи інших послуг. Соціально відповідальний бізнес, створюючи нові робочі місця, сприяє соціальному розвитку громад на основі скорочення безробіття та підвищення продуктивності сфери зайнятості за місцем проживання. Натомість держава формує рівні, сприятливі умови для діяльності усіх суб'єктів, фінансово їх стимулює та здійснює організаційно-інформаційну підтримку. Враховуючи потреби воєнного та повоєнного періодів, необхідно в найближчій перспективі забезпечити зростання недержавного сектору в сфері надання соціальних послуг щонайменше до рівня 30 %.

Під час війни активним суб'єктом міжсекторальної взаємодії стали волонтери, чия допомога поширилась не лише на соціальну сферу, а й значною мірою на виконання безпекової функції (допомога Збройним силам, гуманітарна допомога мирним мешканцям у зоні бойових дій, в евакуації та

Рис. 3. Залучення безоплатної волонтерської допомоги в закладах / установах системи соціального захисту населення (в рамках укладених договорів)
Джерело: за даними Національної соціальної сервісної служби України.

розміщенні населення). Впродовж останніх років більшість договорів безоплатної волонтерської допомоги укладено у територіальних центрах соціального обслуговування на рівні громад (91,4 % договорів та 87,2 % волонтерів) (рис. 3).

Отже, можна визначити низку трансформацій у сфері організації міжсекторальної співпраці в територіальних громадах воєнного періоду:

- пріоритизація цілей і завдань, зокрема, у сфері соціальних послуг — першочергове їх надання жителям громад, які найбільше постраждали від воєнних дій через втрату житла, доходу та опинились у складних життєвих обставинах;
- посилення відповідальності такого суб'єкта як територіальні громади, передовсім персональної відповідальності їх очільників за територіальну і фінансову доступність та належну якість соціальних послуг на тлі зниження їх фінансової спроможності через скорочення надходжень від ПДФО, звільнення бізнесу від сплати податків або руйнування чи релокацію підприємств;
- істотне розширення кола взаємодіючих стейкхолдерів і спектра виконуваних ними функцій, залучення некомерційних структур до міжсекторальної співпраці, зростання їх активності у цій сфері;
- фінансова участь кожного із суб'єктів у реалізації спільних проєктів у територіальних громадах країни;
- урізноманітнення форм міжсекторальної співпраці та поширення її на різні сфери життєдіяльності спільнот.

У перспективі міжсекторальна співпраця в територіальних громадах країни має трансформуватись у нову якість на основі переходу до системно організованої партнерської взаємодії. Важливо, щоб вона ґрунтувалась на рівності сторін, їх автономності, політичній незаангажованості, а також здатності знаходити спільне, і нерідко компромісне рішення з дотриманням етичних норм комунікації, готовністю звітувати перед партнерами і громадськістю. Конструктивна партнерська взаємодія в територіальних громадах поступово обмежуватиме такі явища: пасивність окремих суб'єктів, недостатній професійний рівень кадрового складу органів місцевого самоврядування; слабка інформаційно-консультаційна комунікація щодо залучення додаткових інструментів розвитку в умовах децентралізованої системи управління та потреби в антикризовому менеджменті; неготовність частини громадських організацій до надання соціальних послуг, відсутність стабільних доходів у багатьох громадських організаціях. Отже, мова йде про якісно новий формат культури взаємодії між партнерами, за якого на зміну конкуренції чи опозиційним діям приходить механізм комплементарності цілей, завдань і механізмів їх досягнення.

Стратегічним напрямом розвитку міжсекторального партнерства для потреб соціального розвитку територіальних громад України є його інституціоналізація на основі контракту, що чітко визначатиме умови, обов'язки та відповідальність сторін такої взаємодії. Безумовно, система контрактації не може передбачити перебіг подій у майбутньому, всі можливі ситуації, проте її доцільно використати для конкретних завдань локального рівня. За рекомендаціями Організації економічного співробітництва і розвитку територіальні контракти прийнятні для проектів регіонального розвитку, посилення соціально-економічних зв'язків між сільськими та міськими громадами країни і для залучення додаткових інвестицій. У разі інституціоналізованого партнерства органи місцевого самоврядування мають забезпечити якісне планування соціального розвитку територіальної громади на оперативну, тактичну та стратегічну перспективу. Це вимагає достовірної деталізованої інформації та високої професійної компетенції органів місцевого самоврядування з відповідними комунікаційними навичками, гнучкістю та креативністю мислення, а також готовністю враховувати інтереси стейкхолдерів.

Система міжсекторальної співпраці в Україні має бути готовою до нових викликів війни, передовсім до стрімкого зростання чисельності осіб, які потрапили або можуть потрапити у складні життєві обставини, та можливого зростання різних форм бідності. Необхідно зазначити, що в країні під час війни зареєстровано 4,8 млн внутрішньо переміщених осіб, а реальна їх чисельність, за оцінками Міністерства реінтеграції України, становить близько 7 млн. За даними ООН, з 24 лютого 2022 р. до 15 лютого 2023 р. в Україні поранення отримали 13 287 цивільних осіб, з яких 954 — діти [18].

Найбільшу кількість поранених зареєстровано у Донецькій та Луганській областях. Однак це лише задокументовані ООН випадки, реальні дані у разі вищі. Зростає чисельність військового та цивільного населення, яке одержало інвалідність унаслідок війни. Крім того, за даними Міністерства соціальної політики України, майже 70 тис. дітей потребують батьківського піклування, більшість з них уже перебуває в родині: під опікою родичів, прийомних родин, тимчасових патронатних родин, усиновлювачів тощо.

За даними ПРООН, лише за 2022 р. рівень бідності в країні зріс із 5,5 % до 24,1 %, тобто майже в'ятеро; ще 7,1 млн людей опинилися за межею бідності. Виходячи з глобальної межі бідності у розмірі \$6,85 на особу в день, у Світовому банку прогнозують, що бідність в Україні може зрости до кінця 2023 р. до 55 %. Через війну і значні руйнування відбулись зрушення у співвідношенні між одержувачами соціальних послуг, що проживають у містах і селах. Якщо напередодні війни серед одержувачів соціальних послуг сільське населення складало 51,3 % (в Івано-Франківській області — 79,2 % та Черкаській — 76,5 %), то під час війни його частка зростала до 59,4 % [17, 19]. Інтенсифікація процесів перерозподілу населення, його концентрації у великих і середніх містах дає підстави для висновку про ймовірність посилення міжпоселенських відмінностей та регіональної асиметрії у зазначеній сфері.

Для успішного розвитку міжсекторального партнерства в територіальних громадах країни необхідно чітко визначити конкретні джерела фінансування місцевих проектів та фінансову участь кожної із взаємодіючих сторін. У контексті завдань соціального розвитку територіальних громад важливо зазначити, що міжсекторальну взаємодію може ініціювати будь-хто з партнерів, тому рівень її розвитку та успіх залежить від активності усіх взаємодіючих суб'єктів. За умов її ініціювання з боку місцевого бізнесу доцільно залучити фінансово-економічні механізми і стимули впливу з метою формування нової культури соціальної відповідальності і ділової репутації. На початковому етапі, коли одержана згода на комунікацію та необхідна вихідна інформація, необхідно забезпечити перехід сторін від паралельних дій до узгодження методів роботи, конкретних дій для досягнення соціальних результатів.

Сприятиме успішній взаємодії на рівні громад наявність фондів їх розвитку, механізмів соціального замовлення, грантової або програмної підтримки, ефективних податкових механізмів. На рівні області країни або району розвиток міжсекторального партнерства може здійснюватись шляхом програмної підтримки за зразком міжмуніципальної співпраці з відповідним інформаційним, консультативним та організаційним сприянням. Враховуючи, що рівень взаємодопомоги, емпатії та участі в українському суспільстві є доволі високим, про що свідчить безпрецедентна громадська активність, можна очікувати, що це істотно зміцнюватиме відповідальність

Рис. 4. Механізми розвитку успішного міжсекторального партнерства в територіальних громадах

Джерело: розроблено авторами.

сторін партнерства. Утвердження прозорості та репутаційних цінностей сприятиме трансформації партнерства як певної ситуативної активності в довгострокову діяльність, чітко орієнтовану на потреби конкретної громади.

У воєнний і повоєнний період розвитку міжсекторального партнерства на рівні територіальних громад країни сприятимуть такі умови й механізми (див. рис. 4) коротко-, середньо- та довготривалого періоду дії:

- пріоритетність розвитку інституціоналізованих форм міжсекторального партнерства як таких, що надають істотні переваги територіальним спільнотам в аспекті прозорості і результативності їх діяльності;
- диверсифікація структури надавачів соціальних послуг з достатньою активністю приватних структур у цій сфері;
- відносна стабільність бюджетного процесу на місцевому рівні, визначеність податкового навантаження протягом бюджетного періоду;
- створення інформаційно-комунікаційних платформ для початкування партнерств з протидії безпековим ризикам, зміцнення обороноздатності територій та організації життєдіяльності громад в умовах воєнного часу;

- прозорість і легітимність діяльності, підзвітність структур державної й місцевої влади організаціям громадянського суспільства, його вплив на прийняття управлінських рішень;
- створення умов для залучення бізнесу в проекти, які стимулюватимуть місцевий соціальний розвиток територіальних громад країни;
- соціальна відповідальність місцевої влади, представників бізнесу за ефективну організацію різних форм співробітництва, згуртування спільнот.

Сучасний механізм успішного партнерства повинен ґрунтуватися на засадах самодостатності, самоорганізації і саморозвитку територіальних громад, що забезпечуватиме їх спроможність власними зусиллями, самостійно задовольняти економічні, соціальні, екологічні запити і потреби місцевих мешканців, не звертаючись за фінансовим сприянням до відповідних державних органів управління.

Висновки. Отже, міжсекторальна співпраця, організована для потреб соціального розвитку територіальних громад України, перебуває на етапі становлення та істотних структурних і функціональних змін, які сприяють її наближенню до європейських стандартів і норм. Здійсненою у довоєнний період децентралізацією системи управління створено необхідні передумови для її інтенсивного розвитку відповідно до потреб територіальних спільнот, передовсім організації надання адміністративних і соціальних послуг та підтримки населення у складних життєвих обставинах. Позитивною тенденцією, сформованою у воєнний період, є урізноманітнення форм міжсекторальної співпраці, розширення кола заінтересованих стейкхолдерів, активна діджиталізація процесів, необхідних для організації співробітництва на місцевому рівні. Незалежно від того, в якій сфері та за яких умов вона відбуватиметься, це завжди нові можливості та нові управлінські рішення, що спираються на колективне бачення шляхів розв'язання соціальних проблем. І хоча обмеження міжсекторальної співпраці здебільшого зумовлені загальними проблемами секторальної децентралізації (слабкість законодавчо-нормативного і кадрового забезпечення на рівні центральних і місцевих органів виконавчої влади, протиріччя між органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо управлінських повноважень та ресурсів), останніми роками помітним є прогрес у застосуванні новітніх технологій соціальної взаємодії та модернізації системи локального управління загалом. У найближчій перспективі така співпраця має набути усталених ознак партнерства з паритетністю представництва інтересів взаємодіючих сторін, стабільним фінансуванням, достатнім матеріально-технічним забезпеченням та відповідним професійно-кваліфікаційним потенціалом.

Посилення інтеграційних процесів у суспільному, регіональному і місцевому розвитку відіграє провідну роль у розбудові міжсекторального партнерства як результату плідної співпраці стейкхолдерів розвитку те-

риторіальних громад. Це закономірна реакція на посилення інтеграційних процесів у сучасному суспільстві. Модель партнерства з чітким визначенням меж повноважень, норм і правил взаємодії між суб'єктами має ґрунтуватись на зворотному зв'язку, діагностиці цих процесів із корегуванням прийнятих рішень відповідно до виявлених обмежень чи ризиків. За будь-яких умов пріоритетного значення для соціального розвитку громад набувають механізми залучення нових інвестицій у реалізацію комплексних соціальних програм, утвердження позитивного репутаційного іміджу взаємодіючих сторін, зокрема досягнутого на основі організації публічних заходів (конкурси на кращий центр надання соціальних послуг, проект соціальної роботи, конкурси майстерності з відповідним висвітленням у ЗМІ). Доцільним для України є варіант розроблення і реалізації регіональних програм соціального розвитку з багатоканальним фінансуванням (з бюджету громади і обласного бюджету), а також залученням до соціальної роботи благодійних та громадських організацій через механізм державного замовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Онуфрик М. Соціальні питання в бюджеті 2023: чи є євроінтеграційний поступ? URL: <https://rubryka.com/blog/social-budget-2023/> (дата звернення: 14.04.2023).
2. Шинкарьов А. М. Міжсекторальне партнерство органів управління та децентралізація влади в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2018. № 2. С. 94—101. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/2/mizhsektoralne-partnerstvo-organiv-upravlinnya-ta-decentralizaciya-vladi-v-ukraini.pdf> (дата звернення: 19.04.2023).
3. Теперік Д., Покальчук О., Ілюк К., Загородський А., Вартовник І. Міжсекторальна співпраця: уроки на шляху до стійкого суспільства. Міжнародний центр оборони та безпеки. Таллінн, 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1w2SyNsUREgP3VWSuOrOnfRm6YQWS-f_T/view (дата звернення: 18.04.2023).
4. Звіт-дослідження «Благодійність у часи війни». *Zagoriy Foundation*. 21 с. URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/06/zvit-doslidzhennya-3.pdf> (дата звернення: 25.03.2023).
5. Сиченко О. О. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування з некомерційним сектором у соціальній сфері. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 3. С. 87—89. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2012/25.pdf (дата звернення: 23.03.2023).
6. Ейгельсон І., Єлігулашвілі М. Звіт за результатами дослідження потреб та запитів громад, пов'язаних із викликами, які з'явилися внаслідок повномасштабного вторгнення РФ. *USAID, Ukraine Crisis Media Center, Global communities Ukraine*. Київ, 2022. 38 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1099/%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-2022-new_08.08.pdf (дата звернення: 25.03.2023).
7. Лібанова Е., Романюк С. Концептуалізація полісуб'єктного управління в соціальних відносинах. *Демографія і соціальна економіка*. 2023. № 3 (53). С. 33—53. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033>
8. Звонар В. П., Дяконенко О. І., Сова О. Ю. Закономірності формування соціального капіталу в Україні: теоретичні засади і міжнародний контекст. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 3 (49). С. 102—123. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.102>

9. Звонар В. П. Інноваційні технології розвитку соціального капіталу. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2 (44). С. 22—37. <https://doi.org/10.15407/dse2021.02.022>
10. Новіков В. М. Соціальний потенціал інституту недержавних організацій. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 1 (43). С. 80—90. <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.080>
11. Горемікіна Ю.В. Роль недержавних організацій у соціальному інвестуванні. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 4 (50). С. 118—136. <https://doi.org/10.15407/dse2022.04.118>
12. Ексклюзивність регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України: генеза та напрями протидії / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. д.е.н., проф. Шульц С. Л. Львів, 2022. 290 с.
13. Патицька Х., Гринчишин І., Лещух І., Максименко А., Бас-Юрчишин М. Центро-периферійні взаємодії в умовах децентралізації: регіональний і локальний вимір. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2021. 292 с.
14. Потенціал сектору комерційних послуг регіонів України: ефективність використання та механізми детінізації / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2021. 528 с.
15. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади 1 липня 2023 р. *Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України*. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> (дата звернення: 14.11.2023).
16. Партнерство задля відновлення та розвитку. *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL: <https://decentralization.gov.ua/twincities> (дата звернення: 14.11.2023).
17. Колесніченко О. Шефство країн над відбудовою регіонів: чи спрацювала ідея Зеленського. *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/11/10/706443/> (дата звернення: 14.11.2023).
18. Звіт за результатами дослідження спроможності переміщених / евакуйованих організацій надавати соціальні послуги в умовах війни. *UNHCR Агентство ООН у справах біженців*. Київ, 2022. URL: https://sss-ua.org/Library/book/zvit_soczahist_4service.pdf (дата звернення: 27.03.2023).
19. Заяць Т. А., Краєвська Г. О. Соціальні послуги для вразливих категорій населення в територіальних громадах України. *Економіка України*. 2022. № 3. С. 57—74. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.03.057>

REFERENCES

1. Social issues in the 2023 budget: is there any European integration? (2023). <https://rubryka.com/blog/social-budget-2023/> [in Ukrainian].
2. Shynkarev, A. M. (2018). Intersectoral partnership of governing bodies and decentralization of power in Ukraine. *Expert: Paradigms of Legal Sciences and Public Administration*, 2, 94—101. <https://maup.com.ua/assets/files/expert/2/mizhsektoralne-partnerstvo-organiv-upravlinnya-ta-decentralizaciya-vladi-v-ukraini.pdf> [in Ukrainian].
3. Teperik, D., Pokalchuk, O., Iliuk, K., Zahorodskyi, A., & Vartovnyk, I. (2023). Intersectoral cooperation: lessons on the way to a resilient society. International Center for Defense and Security. Tallinn. https://drive.google.com/file/d/1w2SynsUREgp3VWSuOrOnfRm6YQWS-f_T/view [in Ukrainian].

4. Research report Charity in times of war. *Zagoriy Foundation* (2022). <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/06/zvit-doslidzhennya-3.pdf> [in Ukrainian].
5. Sychenko, O. O. (2012). Interaction of state authorities and local self-government with the non-commercial sector in the social sphere. *Investments: practice and experience*, 3, 87—89. http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2012/25.pdf [in Ukrainian].
6. Eigelson, I., & Yeligulashvili, M. (2022). Report on the results of the study of the needs and requests of communities related to the challenges that appeared as a result of the full-scale invasion of the Russian Federation. *USAID. Ukraine Crisis Media Center, Global communities Ukraine*. Kyiv. 38 p. https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1099/%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-2022-new_08.08.pdf [in Ukrainian].
7. Libanova, E., & Romaniuk, S. (2023). Conceptualization of governance in social relations. *Demography and Social Economy*, 3 (53), 33—53. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033> [in Ukrainian].
8. Zvonar, V. P., Dyakonenko, O. I., & Sova, O. Yu. (2022). Regularities of social capital formation in Ukraine: theoretical framework and international context. *Demography and Social Economy*, 3 (49), 102—122. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.102> [in Ukrainian].
9. Zvonar, V. P. (2021). Innovative technologies for the development of social capital. *Demography and Social Economy*, 2 (44), 22—36. <https://doi.org/10.15407/dse2021.02.022> [in Ukrainian].
10. Novikov, V. M. (2021). Social potential of non-profit organizations. *Demography and Social Economy*, 1 (43), 80—90. <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.080> [in Ukrainian].
11. Horemykina, Yu. V. (2022). The role of non-governmental organizations in social investment. *Demography and Social Economy*, 4 (50), 118—136. <https://doi.org/10.15407/dse2022.04.118> [in Ukrainian].
12. Shults, S. L. (Ed.) (2022). *Exclusivity of Regulation of Socio-Economic Development of Regions of Ukraine: Genesis and Directions of Counteraction*. NAS of Ukraine, Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine. Lviv. 290 p. [in Ukrainian].
13. Patytska, Kh., Hrynychshyn, I., Leshchukh, I., & Maksymenko, A. et al. (2021). Center-peripheral interactions in the context of decentralization: regional and local dimension. Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine. Lviv. 292 p. [in Ukrainian].
14. Melnyk, M. I. (Ed.) (2021). *Potential of the Commercial Services Sector of the Regions of Ukraine: Efficiency of Use and Mechanisms of De-Shadowing*. NAS of Ukraine, Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine. Lviv. 528 p. [in Ukrainian].
15. Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine (2022). *Monitoring of local self-government reform and territorial organization of power as of July 1, 2023*. Kyiv. <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> [in Ukrainian].
16. Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine (2023). *Partnership for Recovery and Development*. <https://decentralization.gov.ua/twincities> [in Ukrainian].
17. Kolesnichenko, O. (2023). Patronage of countries over the reconstruction of regions: did Zelensky's idea work. *Ekonomichna Pravda*. <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/11/10/706443/> [in Ukrainian].
18. Report on the results of the study of the capacity of displaced / evacuated organizations to provide social services in wartime (2022). *UNHCR United Nations Refugee Agency*. Kyiv. https://sss-ua.org/Library/book/zvit_soczahist_4service.pdf [in Ukrainian].
19. Zaiats, T., & Kraievska, H. (2022). Social services for vulnerable categories of the population in territorial communities of Ukraine. *Economy of Ukraine*, 3, 57—74. <https://doi.org/10.15407/economyukr> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 24.12.2023

Tetiana Zaiats, Dr. Sc. (Economics), Prof., Head of Department
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: scap@online.ua
ORCID 0000-0002-9767-5527
Scopus ID: 55864441800

Halyna Kraievska, PhD (Economics), Senior Research Fellow
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: kraevskah@gmail.com
ORCID 0000-0002-0239-8855

INTERSECTORAL COOPERATION IN THE CONTEXT OF SOCIAL DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE

The article examines the social aspects of the organization of intersectoral cooperation as one of the sources of the development of territorial communities and their adaptation to the complex socio-political and socio-economic conditions of the war period. The need to speed up recovery processes and successfully develop the country's economy in combination with the European integration tasks currently makes this area of scientific research relevant. The purpose of the article is to determine the transformational changes in the development of intersectoral cooperation in territorial communities with the substantiation of stimulating mechanisms in the context of their social development tasks. The novelty is the generalization of the results of changes which took place in the organization of intersectoral cooperation in the field of social service provision in communities during the war period. The article uses the methods of system analysis, generalization and comparison, economic and statistical analysis. It was revealed that intersectoral cooperation in the territorial communities of the country has not yet acquired a systemic nature with appropriate legislative and regulatory support and is practiced only in case of critical exacerbation of local socio-economic or socio-ecological problems. The specifics of the modern organization of intersectoral interaction in the communities of the country was considered and the main trends of its development in the field of social service provision, as well as the possibility of overcoming the wartime barriers, were identified. It was found that the main obstacles to the development of intersectoral cooperation are related to its informal nature, the low level of complementarity of interacting parties' interests, and the lack of platforms for communication. In the absence of a comprehensive concept of the development of territorial communities' social sphere in the war period, an assessment of the sphere of social service provision in the communities was carried out, and the problems of its digitalization and staffing were determined from the perspective of the possibilities for development of various social interaction forms. The need to transition to a new format of intersectoral cooperation based on partnership, social responsibility, and constructive dialogue between participants in order to successfully implement local initiatives and minimize the negative consequences of competition between various entities and social groups has been proved. Actively spreading the possibilities of cross-sectoral cooperation, formed on collective efforts and joint responsibility on a partnership basis, to the social development of communities will ensure the successful solution of local socio-economic, information & communication, environmental protection problems, taking into account the interests of local residents. The article defines directions and conditions of the organization of intersectoral cooperation that are strategically significant for the social development of the country's territorial communities and suggests appropriate mechanisms capable of strengthening its potential in the near future.

Keywords: barriers, communities, intersectoral cooperation, mechanisms, local development, social services, partnership, territories, transformative changes.

Cite: Kohatko, Yurii & Poliakova, Svitlana (2024). Vplyv «sil'skykh» povedinkovykh stratehii naselennia Ukrainy na yakist zhyttia v umovakh viiny [Impact of «Rural» Behavioral Strategies of the Population of Ukraine on Quality of Life in Times of War]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 1 (55), 78-93. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.078>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.01.078>

УДК 330.59(477)

JEL Classification: D91

ЮРІЙ КОГАТЬКО, канд. географ. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: kogatko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3392-9783

СВІТЛАНА ПОЛЯКОВА, канд екон. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: polyakova_@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4630-642X

ВПЛИВ «СІЛЬСЬКИХ» ПОВЕДІНКОВИХ СТРАТЕГІЙ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Метою статті є оцінка того, як «сільські» поведінкові стратегії впливають на стан та адаптацію населення України до умов воєнного конфлікту. Відповідно і новизна дослідження полягає в аналізі сільських особливостей поведінки, які є загальними для всього населення та можуть впливати на стратегії адаптації та підтримки якості життя під час воєнних дій. Воєнні конфлікти ставлять під загрозу безпеку та стабільність суспільства, а тому актуалізують необхідність дослідження поведінкових стратегій та їх впливів на якість життя населення в умовах воєнного конфлікту. Вивчення поведінки в екстремальний період потенційно може дати відповідь на те, наскільки населення України може адаптуватися до економічних труднощів і долати їх. Для дослідження впливу «сільських» поведінкових стратегій українців на якість життя населення використано комплекс спеціальних та загальнонаукових методів: монографічний метод, бібліометрію та контент-аналіз; для прогнозування

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

впливу повномасштабних військових дій на бідність (як один з основних показників якості життя) — методи прогнозування та моделювання.

Після проведеного дослідження можна стверджувати, що в умовах повномасштабного вторгнення російських військ «сільські» особливості поведінки українців дали змогу родинам швидше адаптуватись до нових реалій. Показано, що суттєва частина населення країни, зокрема сільського походження, володіє навичками господарювання на землі, що уможливорює забезпечення себе продуктами харчування. Відмічено, що наявність родичів у селах і невеликих містечках, які мають великі житлові площі та присадибні ділянки, дала змогу розмістити багато вимушених переселенців. Доведено, що такі особливості поведінки, як традиція робити запаси продовольства, утримання в прийнятному стані вільного житла в сільських районах, а також наявність тісних родинних та соціальних зв'язків значною мірою полегшили адаптацію населення в місцях вимушеного переселення.

Ключові слова: поведінкові стратегії населення, «сільські» особливості поведінки, якість життя, бідність за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму, вплив війни на якість життя.

Постановка проблеми, актуальність. У контексті сучасних конфліктів та воєнних сценаріїв вивчення поведінкових стратегій населення та їх впливу на резильєнтність якості життя набуває особливого значення. Воєнні конфлікти ставлять під загрозу безпеку та стабільність суспільства. Саме вивчення поведінки населення в екстремальний період потенційно може дати відповіді на питання, наскільки ефективно населення може адаптуватися до економічних труднощів і долати їх, чи спроможне населення знаходити нові джерела доходу, як змінюються патерни споживання в умовах війни, і як це може допомогти розробити стратегії для підтримки стабільності економіки та якості життя, керувати обмеженими ресурсами та підтримувати економічну стійкість. До повномасштабної війни з Росією важко було достеменно уявити, як буде себе вести населення в умовах фізичного виживання, а також які саме особливості поведінки допомагатимуть вижити, в т.ч. й економічно.

Здатність раціонально розподіляти бюджет, адаптувати витрати та зберігати економічну стабільність визначають можливість забезпечити основні потреби, а взаємодопомога в сім'ях, між родичами та сусідами в контексті обміну ресурсами та інформацією можуть стати ключовими елементами для підтримки якості життя. У цих умовах формування нових і пристосування довоєнних споживчих звичок до нових реалій може відбуватись за наявності вибору тільки серед місцевих товарів та послуг. Оцінка взаємодії вимушених переселенців з установами та організаціями, що надають різного роду допомогу, може визначити, наскільки ефективно сім'ї можуть скористатися додатковими джерелами засобів для існування.

Висока частка сільського населення та населення сільського походження серед мешканців міст України впливає на якість життя населення через особливості поведінки. Фактично частина містян зберегла в собі особли-

вості «сільської» поведінки, що дало змогу швидше адаптуватись до життя в умовах війни. Хоча традиційно сільське населення має вищі рівні бідності за всіма критеріями, саме «сільські» елементи поведінки, як-от самодостатність у продовольчому забезпеченні, вміння працювати в сільському господарстві, високий рівень підтримки серед рідних і друзів визначають можливості існування в умовах бойових дій, окупації та вимушеного переселення.

Виходячи з викладеного вище, **актуальність** дослідження «сільських» поведінкових стратегій населення України під час війни не викликає сумнівів, оскільки визначає можливість підтримки якості життя на прийнятному рівні та її відновлення після припинення воєнного конфлікту. У статті поставлено та послідовно вирішено такі **завдання**:

- оцінити масштаби та основні тенденції бідності населення України в розрізі типів поселень;
- визначити особливості поведінки українців, що виникла внаслідок тісного поєднання життя села і міста;
- проаналізувати вплив «сільських» поведінкових стратегій на якість життя під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній та вітчизняній літературі наявний значний теоретичний матеріал з поведінкової економіки. Ще з 1970-х рр. відомі дослідження Деніела Канемана та Амоса Тверського (D. Kahneman, A. Tversky), що скеровані на аналіз процесів прийняття рішень людьми в умовах невизначеності та обмеженої доступності інформації, а також на вивчення впливу цих рішень на їхню поведінку в економічних ситуаціях [1]. Ельдар Шафір і Сендхіл Муллайнатан (E. Shafir, S. Mullainathan) досліджували роль дефіциту в появі, продовженні та пом'якшенні бідності [2]. Річард Тейлер, Касс Санстейн (R. Thaler, C. Sunstein) вводять концепцію «примусу» для впливу на рішення людей [3]. В останні роки з'явилося багато цікавих досліджень впливу поведінки на якість життя під час пандемії *Covid-19*. Серед досліджень варто виокремити роботи Адольфо ді Крости (A. di Crosta) про поведінку в споживанні під час пандемії [4] і соціально-економічні наслідки *Covid-19* у країнах з низьким рівнем доходу Анні Джозефсон, Таліпа Кіліка та Джеффри Д. Міхлера (A. Josephson, T. Kilic, J. D. Michler) [5]. В Україні поведінкові стратегії домогосподарств досліджували Тетяна Кізима, Андрій Кізима і Вікторія Булавинець (T. Kizuma, A. Kizuma, V. Bulavynets) [6]. Відмінності в споживчій поведінці сіл описані в дисертаційному дослідженні Надії Лінцовой (N. Lintsova) [7]. Зміни в купівельній поведінці під час війни досліджувала Яна Єрмакова (Ya. Yermakova) [8].

Попри велику кількість досліджень з поведінкових стратегій населення, існує значний пробіл у вивченні поведінки в часи екстремальних ситуацій, зокрема, що стосується України, під час повномасштабної війни.

Стаття є спробою науково обґрунтованого оцінювання впливу «сільських» поведінкових стратегій населення України на якість життя в умовах війни.

Метою статті є дослідження, як «сільські» поведінкові стратегії населення України впливають на сприйняття та адаптацію до умов воєнного конфлікту. Відповідно і **новизна** дослідження полягає в ідентифікації тих сільських особливостей поведінки, які є загальними для всього населення, та можуть впливати на стратегії адаптації і збереження якості життя під час воєнних подій.

Методологія. Для проведення попереднього вивчення проблеми автори використовували монографічний метод. Аналіз фахових видань, наукових праць та експертних досліджень дав змогу визначити ключові теми та тенденції в сфері поведінки домогосподарств. Для систематизації та кількісного аналізу наявної інформації застосовували бібліометрію. Контент-аналіз — для ретельного розгляду текстів, включаючи звіти, інтерв'ю та соціальні мережі, з метою виявлення основних тематичних контекстів. Для виокремлення конкретних стратегій, за якими варто виділяти «сільські» поведінкові особливості населення, а також для розуміння впливу воєнного конфлікту на поведінку українського населення використовували аналіз та синтез. Використання методів якісного та порівняльного аналізу і статистичного та розрахункового підходів дало змогу визначити основні особливості «сільської» поведінки, яка сприяла збереженню якості життя під час військових подій. Для прогнозування впливу повномасштабних воєнних дій на зростання масштабів монетарної бідності застосовано розрахунковий метод, прогнозування та моделювання.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабні воєнні дії РФ проти України суттєво вплинули на якість життя населення міст і сіл, створили серйозну загрозу для безпеки всього населення, особливо для людей, які проживають в зоні активних бойових дій, постійно знаходяться під ризиком прямої загрози життю та травм. Бомбардування, обстріли призвели до руйнування будівель, транспортної інфраструктури, електромереж, водопостачання та інших життєво важливих систем. Це призвело до руйнації середовища проживання, втрати житла та, зрештою, до вимушеної евакуації людей.

Окрім того, в країні зросло безробіття, інфляція знизила купівельну спроможність. Відповідно різко зріс рівень абсолютної бідності, тобто частка населення з витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму. Саме цей показник є одним із ключових індикаторів якості життя населення. Зростання стосувалось більшою мірою жителів міст: якщо за підсумками 2021 р. частка бідних у містах становила 34,1 %, то за підсумками 2022 р. — 54,9 %. У сільській місцевості рівень бідності зріс з 49 % до 67,6 % (табл. 1).

За результатами 2023 р. очікується незначне зниження частки бідних як у містах, так і у сільській місцевості, що є швидше наслідком часткової

адаптації населення до складних умов проживання. Українське село завжди мало нижчу якість життя, ніж місто, проте у кризові часи, як правило, якість життя в селі падала не настільки сильно. В сільських поселеннях не так відчутний вплив глобальних економічних коливань і швидкого темпу життя, що сприяє більшій стійкості. Віддаленість від мегаполісів і менша залежність від технологій можуть створювати сприятливіші умови для життя в умовах невизначеності та негативних змін. Отже, жителі міст, котрі мають житло або рідних у селах, мають кращі можливості для виживання в кризових ситуаціях. Знову ж таки, і поведінка населення міст, яке в минулому проживало в селах або в першому чи другому поколінні є міським, є частково наближеною до сільської, що потенційно підвищує стійкість якості життя і пришвидшує відновлення [9].

З історичної перспективи можна стверджувати, що з появою телебачення та, вже пізніше, інтернету, поведінка мешканців сільських територій почала змінюватися в бік міської. Внаслідок змін у суспільстві сільські мешканці набувають рис поведінки, раніше більш характерних для містян. Водночас через масові міграції жителі міст отримують певні сільські особливості поведінки, що загалом є корисним у плані виживання в часи війни.

З-поміж основних українських особливостей поведінки, що стали результатом тісного поєднання життя села і міста та дали змогу пом'якшити вплив повномасштабного вторгнення росіян, варто виокремити такі:

- значна частка сільських мешканців у країні, а також людей сільського походження, які вміють господарювати на землі;
- наявність родичів у селах і невеликих містечках, котрі мають достатню житлову площу і присадибні ділянки;
- утримання в прийнятному стані вільного житла в сільській місцевості (яке лишилося в спадок), що потенційно можна доволі швидко привести до ладу і використовувати за потреби, наприклад, для вимушено переміщених осіб;
- близька комунікація, перенесена з сіл у міста (родинні стосунки, дружба, земляцтво, кумівство тощо), посприяла тому, що часто люди пере-

Таблиця 1. Прогнозні оцінки рівня бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму на 2022—2023 рр. у розрізі місцевості проживання, % населення

Тип населеного пункту	2021	Експертна оцінка, 2022	Прогноз, 2023
Місто	34,1	54,9	53,6
Село	49,0	67,6	65,5

Джерело: розраховано за даними обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Державною службою статистики України на постійній основі.

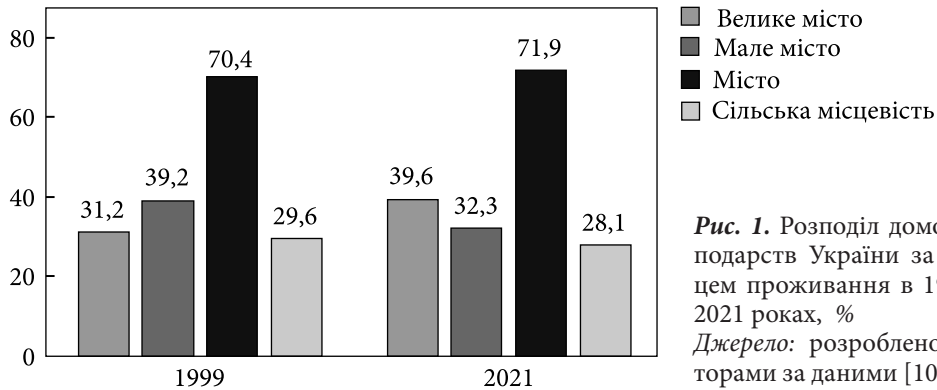

Рис. 1. Розподіл домогосподарств України за місцем проживання в 1999 і 2021 роках, %
Джерело: розроблено авторами за даними [10, 11].

їжджали до родичів друзів, знайомих, а також отримували актуальну інформацію про шляхи евакуації, воєнні дії тощо;

- практика робити запаси продовольства, зокрема шляхом консервації (в сільській місцевості досі, в містах — у недалекому минулому).

Висока частка сільського населення є одним з чинників продовольчої безпеки країни в час війни. У 2021 р. в сільській місцевості проживали 28,1 % українських родин (у 1999 р. — 29,6 %). Ще 32,3 % жили в малих містах, де також особисте підсобне господарство реальне в більшості випадків (рис. 1).

Сільські мешканці мають більше можливостей для власного забезпечення продуктами харчування, оскільки у них є доступ до землі та ресурсів для вирощування їжі. Це дозволяє їм бути менш залежними від імпорту продуктів харчування. Наприкінці 1990-х років понад 50 % доходів жителів сільської місцевості, а також майже чверть доходу мешканців малих міст становили доходи від особистого підсобного господарства. В 2021 р. навіть у селах цей показник склав лише 16,2 %. Проте за відсутності інших джерел існування населення могло б повернутись як до більш інтенсивного сільського господарства в селах і містечках, так і до дачного господарювання в містах. Усе ж таки за цей проміжок часу навички не були втрачені (рис. 2).

Наявність родичів у селі сприяла забезпеченню доступу до ресурсів та допомоги у важкі часи. Багато людей з міст були змушені переїжджати в села, де мали родичів та знайшли притулок і допомогу під час війни. В селах люди зазвичай мають більш просторі житлові приміщення, а отже, можливості для розміщення людей, які потребують тимчасового притулку. У багатьох випадках це допомагало містянам вижити та відновити своє життя після звільнення територій. Прикладом є Менська громада Корюківського району Чернігівщини, де під час бойових дій під Черніговом знайшли притулок понад 3000 осіб з обласного центру (в самій громаді менше 25 тисяч мешканців), причому села до тисячі осіб приймали по

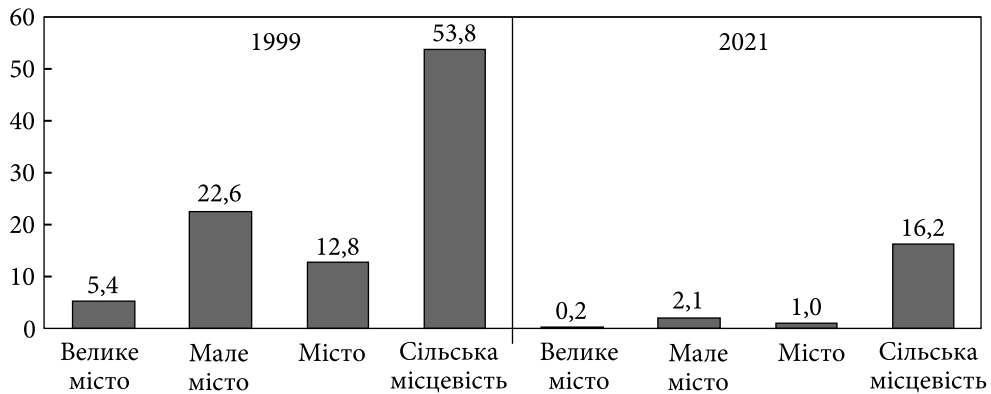

Рис. 2. Частка доходів від особистого підсобного господарства в структурі сукупних ресурсів домогосподарств залежно від типу місцевості в 1999 і 2021 роках, %
Джерело: розроблено авторами за даними [10, 11].

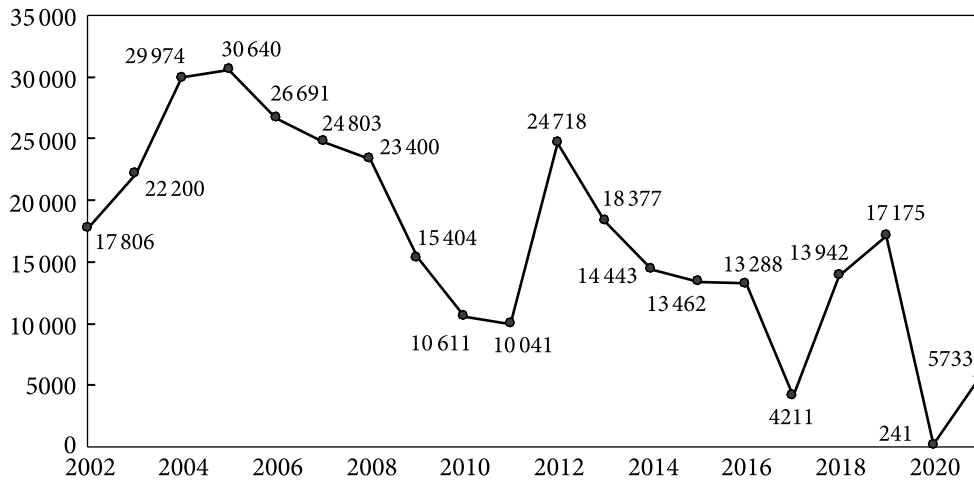

Рис. 3. Міграційний приріст населення Києва в 2002—2021 рр., осіб
Джерело: розроблено авторами за даними [14].

200—300 переселенців [12], що свідчить про високі можливості України з тимчасового переселення людей.

За переписом 2001 р. 37,19 % українців не проживають на одному і тому ж місці з народження [13]. Потенційно більшість із них переїхали з великих міст і сіл у міста. І це дані часів, коли і зовнішня, і внутрішня міграції були менш поширені. Можна припустити, що в 2021 р. частка таких людей була суттєво вищою. Наприклад, у столиці в окремі роки чисельність людей, які офіційно починали тут життя, становила 30 і більше тисяч осіб (рис. 3). Найімовірніше, більшість людей, які переїхали у великі міста за останні 30 років, мають близьких родичів у містечках чи сільській місцевості.

У селі у родичів і друзів легше вижити у війну, ніж у великому місті, з кількох причин. По-перше, села зазвичай розташовані подалі від воєнних об'єктів та великих міст, що може зменшити ризик потрапляння у зону бойових дій, там зазвичай менше інфраструктури, яка може бути під ударом. У великих містах розміщені залізничні станції, аеропорти, багато заводів, підприємств і т.д., що можуть стати об'єктами бомбардування або терористичних актів, тоді як у селах таких об'єктів значно менше. По-друге, у селах зазвичай є більше можливостей для самозабезпечення, зокрема, люди можуть займатися сільським господарством, вирощувати власну їжу та мати доступ до природних ресурсів. Це може забезпечити людей продуктами харчування та ресурсами, необхідними для виживання у воєнній ситуації. По-третє, у селах зазвичай більш сильна взаємодопомога між людьми, що може допомогти в складних ситуаціях, як-от війна. І по-четверте, важливим чинником є психологічний стан людей. У великих містах під час війни може панувати страх, паніка, безлад, тоді як у селах мешканці можуть відчувати більший спокій та довіру до своїх родичів та сусідів.

Війна в Україні призвела до значної кількості внутрішньо переміщених осіб, тобто людей, змушених покинути свої домівки через конфлікт. Вільне житло в селах стало важливим ресурсом для цих людей, які шукали притулок та безпеку. І якраз те, що певна часка українців мала житло в прийнятному стані в селах (отримане в спадок чи куплене як дача), допомогло забезпечити базові умови для виживання.

Кількість квартир у житлових будинках та нежитлових будівлях на 1 січня 2021 р. становила 17 385 384 одиниці, при цьому 477 428 з них були не заселені [15]. З наведеного числа 473 084 знаходяться в сільській місцевості. До того ж, можливо, кількість незаселеного житла насправді більша через відсутність його реєстрації. Також варто зазначити, що кількість порожніх будинків у селах може різнитися залежно від регіону та наявності ринку нерухомості. Наприклад, в окремих регіонах залишені будинки можуть бути дуже дешевими або навіть безкоштовними, тоді як в інших регіонах вони можуть бути доволі дорогими через попит на житло у зв'язку з розвитком туризму або природної забудови. Так, через воєнні дії люди масово їхали до західних областей України, де житло і до повномасштабної війни було набагато дорожчим завдячуючи інтенсивному розвитку туризму.

Наявність вільного житла дала змогу людям отримати притулок та захист від прямих загроз воєнного конфлікту. Це було особливо важливо для тих, хто був змушений залишити свої домівки через бойові дії і потребував тимчасового житла. Часом уже давно занедбане житло швидко приводилося до ладу і заселялося: власники надавали його для розміщення тимчасових переселенців. Найбільше «вільних» квадратних метрів житла — в домогосподарствах українських пенсіонерів: у 2013 р. абсолютна більшість сімей, що складаються з осіб пенсійного віку, мали надлишок

Таблиця 2. Домогосподарства, що складаються з осіб пенсійного віку і осіб віком 75+, які живуть у житлі, кількість кімнат якого більше мінімального, 2013 рік, %

Типи поселень	Типи сімей	Частка домогосподарств
велике місто	без дітей, де всі непрацездатного віку (пенсіонери)	59,1
	тільки з осіб 75 років та старших	63,3
мале місто	без дітей, де всі непрацездатного віку (пенсіонери)	73,6
	тільки з осіб 75 років та старших	80,4
сільська місцевість	без дітей, де всі непрацездатного віку (пенсіонери)	80,9
	тільки з осіб 75 років та старших	86,2

Джерело: розраховано за даними обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Державною службою статистики України на постійній основі

житлової площі (табл. 2). Найімовірніше, в 2022 р. їх частка навряд чи істотно змінилася. Відповідно певна кількість переселенців з міст, де велися бойові дії, приїхала до батьків чи літніх родичів і змогла розміститися на тривалий час.

Більшість домогосподарств, які складаються з людей пенсійного віку, мешкають у житлах з кількістю кімнат, що перевищує мінімальну необхідну норму. Наявність такого житла у селі або малому місті подалі від зони військових дій допомогла українським родинам залишатися разом під час війни. Багато українців, що проживали в містах, вирішили повернутися до своїх сімей та родичів у селах, де знайоме середовище, родинна підтримка та спільна допомога ставали особливо важливими в умовах кризи. Вільне житло у селі давало можливість об'єднуватися родинам та знаходити підтримку одне в одного під час важких часів, дозволяло родинам вирощувати власні продукти та забезпечувати себе продуктами харчування.

Зауважимо, що потенційно ВПО можуть знайти житло в регіонах переміщення через значний об'єм вільного житла в цілком придатному для проживання стані. Особливо це стосується малих міст і перспективних великих сіл. За наявності державних програм викупу житла частина переселенців може оселитися в регіонах. Приклади таких програм є в інших країнах.

Для того щоб відродити сільські райони та підвищити чисельність населення, уряд Японії організовує різні програми із залучення жителів до порожніх будинків. У деяких містах і селах можна отримати безоплатне житло та субсидії на ремонт. Японія робить все можливе, аби полегшити пошук будинків тим, хто зацікавлений у їх придбанні. У Тотігі та Нагано є спеціальні «банки будинків». У місті Окутама на заході Токіо старі й по-

рожні будівлі здаються абсолютно безоплатно. Проблема порожніх будинків у сільській місцевості неунікальна для Японії.

- У США влада малонаселених міст і селищ стимулює людей переїжджати, пропонуючи тисячі доларів, а у деяких випадках і безоплатну землю.
- В італійському селі Чінкуефронді можна було придбати будинок за 1 євро, так влада прагнула збільшити чисельність населення міста.
- Італійське місто Лока пропонувало схожу угоду, але, крім цього, віддаленим працівникам з дітьми належала ще й грошова винагорода у розмірі 9 тис. євро [16]

Наявність родичів, кумів та друзів, що є українською традицією, перенесеною з сіл, відіграла важливу роль у виживанні українців під час повномасштабного вторгнення росіян. Це пов'язано з такими факторами:

- родичі, куми і друзі у селі зазвичай були готові допомогти одне одному у разі потреби, надати притулок, фінансову та продовольчу допомогу, допомогти з придбанням та пересилкою ліків. За даними дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», серед переселенців, які живуть зараз у Києві, чверть — живуть у помешканні родичів, друзів, знайомих [17];

- можливість отримувати оперативну інформацію: родичі та друзі зазвичай знаходяться в різних місцях та мають різні джерела інформації. Під час війни це стало ключовим чинником для отримання правдивої та оперативної інформації про ситуацію на фронті та в інших регіонах країни, коли рішення про евакуацію потрібно було приймати миттєво. Наприклад, за результатами соціологічного дослідження «Потреби внутрішньо переміщених осіб», в Ізюмській міській об'єднаній територіальній громаді Харківської області державні органи є на другому місці серед основних джерел інформації про можливості ВПО (42 %). На першому — родичі, друзі, сусіди (62,9 %) [18]. За результатами дослідження «Становище внутрішньо переміщених сімей із дітьми, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в умовах війни» [19], більшість ВПО отримують інформацію щодо різних можливостей та допомоги ВПО із соціальних мереж (74 %) та месенджерів: *Viber*, *Telegram*, *WhatsApp* (57 %), а 44 % дізнається новини від родичів, друзів, сусідів;

- моральна підтримка: українці, які мають родичів, кумів та друзів, відчували більшу підтримку та розуміння в складні моменти. Це могло зменшити стрес та психологічний тиск, що часто супроводжують війну та конфлікти;

- соціальні зв'язки та поширеність користування мережами. Українці, які мають родичів, кумів та друзів, часто мали більшу можливість використовувати соціальні зв'язки для допомоги, інформації та ресурсів, що стосувалося міжнародної гуманітарної допомоги, доступу до евакуаційного транспорту тощо. Рідні та друзі дізнавалися про можливості евакуації та брали участь у допомозі. Крім того, наявність цих зв'язків була корис-

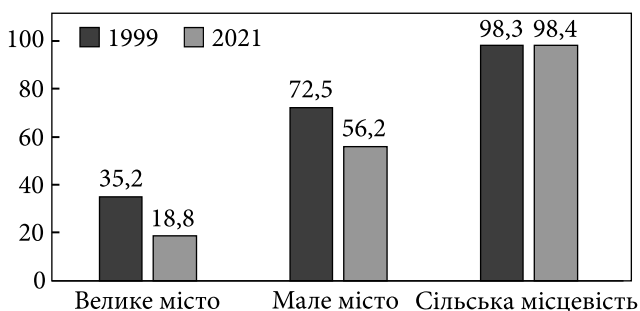

Рис. 4. Частка домогосподарств, які в 1999 і 2021 роках мали в користуванні земельні ділянки, %

Джерело: розраховано за даними обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Державною службою статистики України на постійній основі.

ною при отриманні інформації про стан доріг та перевірені маршрути для пересування під час обстрілів. За результатами дослідження «Становище внутрішньо переміщених сімей із дітьми, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в умовах війни» [19], у родичів знайшли прихисток 11 % ВПО. За даними дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», основною причиною вибору Києва як міста проживання серед переселенців, котрі живуть зараз у Києві, опитані називають наявність родичів та близьких друзів (45 %) [17]. Варто також зазначити, що ще одним позитивним моментом стала більша згуртованість родичів.

Українці ще з часів СРСР масово робили *запаси продуктів харчування*, щоб забезпечити себе необхідними товарами у непевних умовах тоталітарного режиму. Такий практичний підхід був цілком виправданим через несприятливу економічну ситуацію в СРСР, де дефіцит продуктів часто ставав нормою, а постачання було нестабільним.

Україна як частина СРСР пройшла через важку Другу світову війну, люди розуміли, що можуть знадобитися запаси продуктів у разі воєнного конфлікту, коли постачання може бути порушене або обмежене. До того ж в українській сільській культурі (яка з переселенням у міста привносила ці традиції і туди) завжди було поширене вирощування власних продуктів та зберігання їх на зиму, бо власні запаси продуктів не лише допомагали виживати, а й сприяли збереженню традиційного способу життя.

У 1990-ті рр. створення запасів продуктів посприяло економічній стійкості населення. Українці раціонально розподіляли свої ресурси, уникаючи надмірних витрат на продукти під час періодів збільшеного попиту або зростання цін. Це давало їм змогу ефективно управляти своїм бюджетом і зберігати фінансову стабільність. За даними 1999 р., 65,9 % українських домогосподарств мали у користуванні земельні ділянки, причому навіть у великих містах частка таких родин була 35,2 % (рис. 4).

У 2021 р. ситуація змінилася в сторону зменшення у містах, проте все одно значна частка українських родин мала земельні ділянки. Наявність запасів продуктів забезпечувала певну незалежність від постачальників та коливань в економіці. У разі обмежень або недоступності деяких про-

дуктів родини мали власні резерви, що давало їм більшу свободу вибору і можливість адаптуватися до умов, що стрімко змінювалися. Саме наявність запасів продуктів дозволила на місцях підтримувати територіальну самооборону, а також армію в перші місяці повномасштабного вторгнення. А ще люди змогли ділитися своїми запасами з евакуйованими з місць боїв людьми. Варто зауважити, що переїзд до сільської місцевості не завжди може бути кращим варіантом у плані виживання і збереження якості життя. Міста також мають свої переваги: зазвичай там є багато будівель і споруд, які можуть служити укриттям під час обстрілів або повітряних нападів (підземні приміщення, підвали, бомбосховища або навіть тунелі метро). Завдяки густозаселеності та розвиненій транспортній інфраструктурі доставка гуманітарної допомоги до міст може бути швидшою і ефективнішою. Це може забезпечити і можливість швидкої евакуації із зони конфлікту до більш безпечних місць або навіть за межі країни. У містах, як правило, зосереджені різноманітні служби порятунку (лікарні, пожежна охорона, поліція та екстрені медичні служби). Це дозволяє швидше отримати допомогу в разі травм унаслідок обстрілів чи інших надзвичайних ситуацій. В містах зазвичай більш доступні різні засоби комунікації, як-от мобільний зв'язок, інтернет та радіо. Це може допомогти зв'язатися з родичами, службами порятунку та отримати інформацію про ситуацію в реальному часі. Такі переваги, підкріплені елементами сільської поведінки, потенційно теж посприяють збереженню життя і відновленню якості життя.

Враховуючи сказане вище, елементи сільської поведінки населення та значна частка людей, що живуть у селах і малих містах, роблять якість життя населення України більш резильєнтною. Частково завдяки сільській місцевості і житлу в селі [20] українські родини мають змогу як не допустити суттєвого падіння власної якості життя, так і відносно швидко її відновити.

Висновки. Після проведеного дослідження можна твердити, що «сільські» поведінкові стратегії в умовах повномасштабного вторгнення російських військ мають численні переваги, зумовлені тісною взаємодією населення села і міста. Ці особливості пом'якшують до певної міри негативний вплив війни на населення. Серед ключових особливостей поведінки, яка виникла через тісне поєднання життя села і міста, можна виділити такі: суттєва частина населення країни, зокрема сільського походження, володіє навичками господарювання на землі, наявність родичів у селах і невеликих містечках, котрі мають великі житлові площі та присадибні ділянки для потенційного тимчасового проживання, традиція робити запаси продовольства, утримання в прийнятному стані вільного житла в сільських районах, родинні та соціальні зв'язки.

Узагальнюючи, можна констатувати, що виокремлені стратегії «сільської» поведінки свідчать про значну резильєнтність та здатність українського населення до адаптації в умовах складних соціально-економічних

ситуацій, зокрема під час повномасштабної війни. Саме той факт, що в селах значна кількість вільного житла, а частина переселенців з сіл сходу, півдня і півночі країни (а дехто і з міст потенційно міг би погодитися на швидке переселення в села), то варто провести дослідження з метою визначення кількості вільного житла в селах, його стану та вартості. Це допоможе уряду розуміти обсяг необхідних фінансових ресурсів для викупу житла. На основі отриманих даних розробити програму викупу вільного житла в селах для переселенців, враховуючи фінансові можливості уряду та потреби населення. Надалі провести аналіз витрат на адаптацію переселенців до нових умов проживання та визначити оптимальні суми грошової компенсації. Саме таким чином реально як швидко повернути людям якість життя на довоєнний рівень, так і зберегти від еміграції. І якраз «сільська» поведінка населення уможливить прискорення адаптації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 1979. No. 47 (2). P. 263—291. <https://doi.org/10.2307/1914185>.
2. Shafir E., Mullainathan S. Scarcity: Why Having Too Little Means So Much. Times Books, 2011. 304 p.
3. Thaler R., Sunstein C. Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. Penguin Books, 2009. 312 p.
4. Di Crosta A., Ceccato I., Marchetti D., La Malva et al. Psychological factors and consumer behavior during the COVID-19 pandemic. *PLOS ONE*. 2021. Vol. 16. No. 8. P. 1—23. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256095>
5. Josephson A., Kilic T., Michler J. D. Socioeconomic impacts of COVID-19 in low-income countries. *Nature Human Behaviour*. 2021. Vol. 5. No. 5. P. 557—565. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01096-7>
6. Kizyma T., Bulavynets V., Kizyma A. Financial behavior of households in the context of the development of behavioral finance. *Economic Analysis*. 2022. No. 32 (4). P. 152—164. <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.152>
7. Лінцова Н. Ю. Споживання в стилі життя мешканців сіл: дис. канд. соціол. наук: 22.00.04. Київ, 2021. 249 с.
8. Єрмакова Я. Вижити й перемогти: як змінилася купівельна поведінка українців під час війни — дослідження RAU і NielsenIQ. *Асоціація ритейлерів України*. URL: <https://rau.ua/novuni/povedinka-ukrainciv-nielseniq/> (дата звернення: 16.01.2024).
9. Когатько Ю. Зміни в рівні життя населення села і міста в 1980—2010 роках. *Економічна та соціальна географія*. 2012. № 64. С. 77—87. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/esg_2012_64_11.pdf (дата звернення: 05.12.2023).
10. Витрати і ресурси домогосподарств України у 1999 році. Київ: Державна служба статистики України, 2000. 206 с.
11. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2021 році. Київ: Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_vrd_21.pdf (дата звернення: 05.05.2023).

12. Прищеп О. До Менської громади від війни втікли понад три тисячі людей. *Susidi.City*. URL: <https://susidi.city/articles/209975/u-menskij-gromadi-otrimali-status-vnutrishno-pereselenih-osib-3225-osib> (дата звернення: 05.05.2023).
13. Розподіл населення за тривалістю проживання у місці постійного проживання та віком. Державний комітет статистики України. URL: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/migration/migration_4/select_64?box=6.4W&rz=1_1&rz_b=2_1&k_t=00&botton=cens_db2 (дата звернення: 05.05.2023).
14. Міграційний рух населення (2002—2021). Головне управління статистики м. Києва. URL: <http://kyiv.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=3976&lang=1> (дата звернення: 05.05.2023).
15. Житловий фонд за регіонами у 2020 році. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zf/zf_reg/zf_reg_20_ue.xls (дата звернення: 05.05.2023).
16. Щербань О. Пожити безоплатно: Як влада Японії стимулює заселення сільських територій. *Investory News*. URL: <https://investory.news/pozhiti-bezoplatno-yak-vlada-yaponii-stimulyuye-zaselennya-silskix-teritorij/> (дата звернення: 05.05.2023).
17. Мірошніченко Л. Скільки громадян залишили Київ в перші дні війни та як переселенці оцінили рівень життя у столиці. *44.ua — Сайт міста Києва*. URL: <https://www.44.ua/news/3556882/skilki-gromadan-zalisili-kiiv-v-persi-dni-vijni-ta-ak-pereselenici-ocinili-riven-ziitta-u-stolici> (дата звернення: 06.07.2023).
18. Потреби внутрішньо переміщених осіб. Харківський інститут соціальних досліджень. URL: <https://irm.coe.int/survey-results/16809f43db> (дата звернення: 06.07.2023).
19. Щербань С., Черноусов А., Прашко О. Становище внутрішньо переміщених сімей із дітьми, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в умовах війни. *SOS Дитячі Містечка в Україні: Національний офіс та Молодіжний центр*. URL: <https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/02/rezultaty-doslidzhennya-dityi-vijna-veresen-lystopad-2022r.pdf> (дата звернення: 06.07.2023).
20. Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. та ін. Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання. Київ: ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, 2020. 257 с.

REFERENCES

1. Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47 (2), 263—291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
2. Shafir, E., & Mullainathan, S. (2011). *Scarcity: Why Having Too Little Means So Much*. Times Books.
3. Thaler, R., & Sunstein, C. (2009). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. Penguin Books.
4. Di Crosta, A., Ceccato, I., Marchetti, D., La Malva, P., Maiella, R., & Cannito, L. et al. (2021). Psychological factors and consumer behavior during the COVID-19 pandemic. *PLOS ONE*, 16(8). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256095>
5. Josephson, A., Kilic, T., & Michler, J. D. (2021). Socioeconomic impacts of COVID-19 in low-income countries. *Nature Human Behaviour*, 5(5), 557—565. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01096-7>
6. Kizyma, T., Bulavynets, V., & Kizyma, A. (2022). Financial behavior of households in the context of the development of behavioral finance. *Economic Analysis*, 32(4), 152—164. <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.152>
7. Lintsova, N. (2021). Consumption in the style of life of villages.

8. Yermakova, Y. (2022). Survive and win: how the purchasing behavior of Ukrainians during the war has changed. RAU and Nielseniq research. Association of retailers of Ukraine. <https://rau.ua/novyni/povedinka-ukrainciv-nielseniq/> [in Ukrainian].
9. Kogatko, Y. (2012). Changes in the standard of living of the population of the village and the city in 1980-2010. *Economic and social geography*, 64, 77—87. http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/esg_2012_64_11.pdf [in Ukrainian].
10. Costs and resources of households of Ukraine in 1999 (2000). State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
11. Costs and resources of households of Ukraine in 2021 (2022). State Statistics Service of Ukraine. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_vrd_21.pdf [in Ukrainian].
12. Prishchepa, O. (2022). Over three thousand people have fled from the war to the Men's community. *susidy.city*. <https://susidy.city/articles/209975/u-menskij-gromadi-otrimali-status-vnutrishno-pereselenih-osib-3225-osib> [in Ukrainian].
13. Distribution of the population by duration of residence at a place of residence and age (2001). State Committee of Statistics of Ukraine. http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/migration/migration_4/select_64?box=6.4W&rz=1_1&rz_b=2_1&k_t=00&button=cens_db2 [in Ukrainian].
14. Migration movement of the population (2002—2021) (2022). Main Department of Statistics of Kyiv. <http://kyiv.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=3976&lang=1> [in Ukrainian].
15. Housing fund by regions in 2020 (2021). State Statistics Service of Ukraine. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zf/zf_reg/zf_reg_20_ue.xls [in Ukrainian].
16. Shcherban, O. (2021). Live for free: how Japan's power stimulates the settlement of rural areas. *Investory News*. <https://investory.news/pozhiti-bezoplatno-yak-vlada-yaponii-stimulyuye-zaseleennya-silskix-teritorij/> [in Ukrainian].
17. Miroshnichenko, L. (2023). How many citizens left Kiev in the first days of the war and how displaced persons appreciated the standard of living in the capital. *44.ua*. <https://www.44.ua/news/3556882/skilki-gromadan-zalisili-kiiv-v-persi-dni-vijni-ta-ak-pereselenci-ocinili-riven-zitta-u-stolici> [in Ukrainian].
18. Kobzin, D. et al. (2020). The needs of internally displaced persons. Kharkiv Institute of Social Research. <https://rm.coe.int/survey-results/16809f43db> [in Ukrainian].
19. Shcherban, S., Chernusov, A., & Prashko, O. (2023). The position of internally displaced families with children, foster families and orphanages of family type in war conditions. *SOS Children's towns in Ukraine National Office and Youth Center*. <https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/02/rezultaty-doslidzhennya-dity-i-vijna-veresen-lystopad-2022r.pdf> [in Ukrainian].
20. Cherenko, L., Shyshkin, V., Poliakova, S., & Kohatko, Y. et al. (2020). Housing conditions of the population: factors, current state and regulation policy. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.01.2024

Yurii Kohatko, PhD (Geography), Senior Researcher
Institute for Demography and Quality of Life of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: kogatko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3392-9783

Svitlana Poliakova, PhD (Economics), Senior Researcher
Institute for Demography and Quality of Life of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: polyakova_@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4630-642X

IMPACT OF «RURAL» BEHAVIORAL STRATEGIES
OF THE POPULATION OF UKRAINE
ON QUALITY OF LIFE IN TIMES OF WAR

The purpose of the article is to analyse and understand how «rural» behavioural aspects of the Ukrainian population influence the perception and adaptation to the conditions of armed conflict. The novelty of the study lies in the analysis of those rural behavioural aspects that are common to the entire population and may impact adaptation strategies and the improvement of quality of life during military events. In the context of modern conflicts and war scenarios, the study of population behaviour and its impact on the resilience of quality of life becomes particularly significant. Military conflicts not only threaten the safety and stability of society but also sharply increase the importance of understanding population behavioural aspects in the conditions of armed conflict and their impact on the quality of life. The examination of population behaviour during an extreme period of armed conflict potentially provides answers to how effectively the Ukrainian population can adapt to economic difficulties and overcome them.

For the investigation of the impact of «rural» behavioural aspects on the quality of life of the population in Ukraine, a combination of specialized and general scientific methods was employed. These include the monographic method, bibliometrics, and content analysis. Additionally, forecasting and modelling methods were utilized to predict the impact of full-scale military actions on poverty, a key indicator of quality of life. After the conducted research, it can be noted that in the conditions of a full-scale invasion by Russian forces, the «rural» behavioural characteristics of Ukrainians exhibit numerous advantages, arising from the close interaction between rural and urban existence. It is demonstrated that a potentially significant portion of the country's population, particularly those of rural origin, possesses skills in land management. The presence of relatives in villages and small towns, who have large living spaces and substantial land plots, enabled the acceptance of many forcibly displaced individuals during the war. The study confirms that behavioural traits such as the tradition of stockpiling food supplies, maintaining habitable housing conditions in rural areas, and the existence of close familial and social ties have significantly mitigated the impact of the war on the population.

Keywords: population behavioral strategies, «rural» behavioral characteristics, quality of life, poverty by absolute criterion for costs below the actual subsistence minimum, impact of war on quality of life.

Cite: Malynovska, Olena (2024). Virohidni naslidky yevrointehratsii dlia rozvytku mihratsiinykh protsesiv v Ukraini [Probable Consequences of European Integration for the Development of Migration Processes in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 1 (55), 94-113. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.094>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.01.094>

УДК 314.744:325.14

JEL Classification J 11

ОЛЕНА МАЛИНОВСЬКА, д-р наук з держ. упр., старш. наук. співроб.,
голов. наук. співроб.

Національний інститут стратегічних досліджень

01030, Україна, Київ, вул. Пирогова, 7-а

E-mail: malynovska53@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5305-0253

Scopus ID: 57190283069

ВІРОГІДНІ НАСЛІДКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Втрати населення, зумовлені війною, зокрема вимушеною міграцією за кордон, є очевидним викликом стійкості України, можуть стати серйозним гальмом її повоєнного відновлення та розвитку. Майбутнє членство в ЄС несе ризик подальшого виїзду громадян, які отримують право вільно жити, працювати, вчитися на території об'єднаної Європи. Щоб вчасно віднайти адекватні відповіді на можливі проблеми, необхідно вже зараз намагатися виявити найбільш вірогідний напрямок розвитку міграційної ситуації в контексті євроінтеграції, що й є метою цієї статті. Її новизна полягає в обґрунтуванні можливих обсягів міграції, її динаміки, складу та наслідків під впливом вступу України до Євросоюзу. В основу аналізу покладено найвживаніші теоретичні підходи до пояснення міграції, дані щодо внутрішньоєвропейських міграційних переміщень після попередніх розширень ЄС, а також досвід міграції українців останніх десятиліть. У процесі опрацювання фактичного та аналітичного матеріалу застосовано історичний, логічний, порівняльний методи та метод наукової абстракції.

І теоретичні міркування, і фактичні дані свідчать про закономірну у коротко-строковій перспективі інтенсифікацію міграції населення країн, що вступають до ЄС. Внаслідок війни, руйнування економіки, безробіття та зубожіння населення виїзд

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

з України може бути ще масштабнішим. Додатковою підставою для такого припущення є досвід трудової міграції, яка з 1990-х рр. використовувалась українцями як стратегія виживання в кризових умовах. Натомість приєднання до ЄС, як це було доведено попередніми розширеннями, сприяє підвищенню продуктивності праці, активізації економіки, надходженню зовнішніх інвестицій і, як результат, поступовому підвищенню заробітних плат та добробуту населення, що в контексті міграції зменшує мотивацію до виїзду і зумовлює повернення. Громадяни України як демократичної держави самостійно вирішуватимуть: чи залишатися в країні, чи виїхати з неї або повернутися на її територію. Держава може надати інституційну та інформаційну підтримку мігрантам, захищати інтереси своїх громадян за кордоном, створювати умови для повернення. Розроблення міграційної політики з урахуванням перспективи вступу України до ЄС є вкрай актуальним не лише з наукової, а й з практичної точки зору.

Ключові слова: Україна, євроінтеграція, міграція.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Починаючи з 1990-х рр., коли Україна перетворилася на помітного постачальника робочої сили на міжнародний ринок праці, передусім європейський, відтік населення за межі держави справедливо пов'язувався експертами та й суспільством загалом з серйозними викликами для демографічного, соціально-економічного, політичного, етнокультурного розвитку країни. В умовах широкомасштабної агресії РФ, що спричинила численні жертви, багатомільйонну вимушену міграцію за кордон, людські втрати набули характеру очевидної загрози для майбутнього України, її відбудови і поступу навіть після переможного завершення війни. Стрімке скорочення населення, яке спостерігалось протягом останніх десятиліть і було пов'язано передусім з низькою народжуваністю, може набути катастрофічних темпів унаслідок неповернення значної частини біженців, котрі визначатимуться на користь тривалого проживання в країнах, що надали їм притулок, а також активізації міграції за кордон, викликаній економічними проблемами, невідворотними у зруйнованій війною країні. Тим більше, що, як зазначалося в документах робочої групи з питань повернення українців [1], створеної Національною радою з відновлення країни від наслідків війни, в результаті поглиблення інтеграції з ЄС Україна буде змушена конкурувати з європейськими країнами за кваліфікованих спеціалістів, для яких унаслідок поглиблення євроінтеграції розширюються можливості для самореалізації в Європейському Союзі. Таким чином, попри всі переваги членства в ЄС, не можна нехтувати й зумовленими ним проблемами, одна з яких — посилення впливу населення, яке разом із загальноєвропейським громадянством отримає право вільно жити, працювати, вчитися на території об'єднаної Європи. Хоча перспектива вступу України до ЄС є доволі віддаленою, варто вже зараз міркувати про наслідки євроінтеграції для розвитку міграційного процесу — щоб вчасно віднайти адекватні відповіді на можливі виклики.

Аналіз останніх публікацій. Усвідомлення небезпеки втрати населення проковує жваве обговорення щодо засобів протидії демографічній

кризі, у т.ч. масовій еміграції, аж до пропозицій заборонити виїзд за кордон чоловікам призовного віку навіть після відміни воєнного стану [2], спроби розробки заходів із покращення демографічної ситуації, сприяння поверненню українців, які опинилися за кордоном, та скорочення виїзду. Ці питання порушуються численними науковцями в публічних виступах та наукових працях, зокрема, Е. Лібановою (E. Libanova), О. Гладуном (O. Gladun), О. Позняком (O. Poznyak), є предметом досліджень наукових установ, наприклад, Центру ім. О. Разумкова, Центру економічних стратегій, Українського інституту майбутнього. Вони розглядаються в ході формування доктрини сучасного розвитку України [3], враховуються міністерствами та відомствами при розробці основних засад демографічної політики, оновленні чинної Стратегії державної міграційної політики України.

Важливою складовою суспільної дискусії є аналіз безпекових, соціально-економічних та політичних чинників, які визначають сучасну міграційну поведінку українців. Серед них — перспектива приєднання України до Європейського Союзу. Доволі показовим у цьому контексті є опитування громадської думки. Так, за даними Фонду «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва», найбільшою перевагою євроінтеграції протягом 2005—2015 рр. респонденти вважали вільне пересування людей за кордон: 35—40 %. У 2018 р., тобто за рік після набуття безвізового режиму з ЄС, це питання втратило актуальність, свободу пересування як пріоритет відзначили 26 % респондентів. Водночас основним негативним наслідком членства України в ЄС, на думку опитаних, може бути еміграція українців, причому рівень побоювання різко зріс: з 33 % у листопаді 2015 р. до 46 % у серпні 2018 р. [4].

Хоча прогнозувати розвиток міграції українців до європейських країн, доки не завершено війну, а прагнення України до членства в ЄС є ще далеким від реалізації, вкрай важко, а то й неможливо, **метою цієї статті** є спроба виявити найбільш вірогідний розвиток міграційної ситуації в Україні в контексті євроінтеграції. **Новизна дослідження** полягає в обґрунтуванні можливих напрямів трансформації обсягів міграції, її динаміки, складу та наслідків під впливом вступу України до Євросоюзу. В основу аналізу покладено найвживаніші в наукових працях теоретичні підходи до пояснення міграції, закономірності трансформації внутрішньоєвропейських переміщень, виявлені в ході попередніх розширень ЄС, зокрема приєднання до спільноти країн центрально-східної Європи (ЦСЄ), а також, безумовно, досвід міграції українців останніх десятиліть, як і сучасної вимушеної міграції в результаті війни. У процесі опрацювання фактичного та аналітичного матеріалу застосовано історичний, логічний, порівняльний **методи, метод** наукової абстракції.

Виклад основного матеріалу. Спершу розглянемо, чи передбачають міграційні теорії інтенсифікацію міграційних потоків у результаті поглиб-

лення економічної та політичної інтеграції країн і які наслідки зростання територіальної мобільності населення згідно з ними можна прогнозувати для країни походження мігрантів.

Відповідно до неокласичної макроекономіки, основним спонукальним чинником міграційних переміщень є нерівномірність економічного розвитку. Міжнародна міграція виникає там, де існують диспропорції в продуктивності праці і величині заробітку і є виявом прагнення людей покращити своє матеріальне становище шляхом переїзду до регіону з кращими можливостями отримання доходу. Якщо працівники рухаються до країн з вищою оплатою праці, то капітал — у зворотному напрямку, тобто туди, де робоча сила дешева. Внаслідок цих процесів у країнах-донорах заробітки зростають, тобто умови отримання доходу вирівнюються, грошові надходження від мігрантів, як і підвищення кваліфікації працівників завдяки досвіду роботи у розвинених країнах, прискорюють прогрес економіки, що призводить у результаті до скорочення міграції.

Таким чином, в умовах відставання України від країн ЄС за рівнем заробітної плати та добробуту населення, що значно посилилося під час війни, міграція українців у західному напрямку є закономірною. У разі надання громадянам можливості вільно працевлаштовуватися в Європі, вона інтенсифікується. Проте потрібно зважати, що забезпечення нашим співгромадянам завдяки повноцінному членству країни в європейській спільноті всієї повноти трудових та людських прав спростить їхній доступ до освіти, краще оплачуваних робочих місць, тобто сприятиме набуттю нових знань до досвіду, збільшенню заробітків і, відповідно, заощаджень та переказів на Батьківщину і, отже, створенню умов для повернення. Однак у короткотерміновій перспективі додатковим спонукальним чинником виїзду на роботу за кордон може стати посилення дисбалансу на ринку праці в Україні у зв'язку із залученням до єдиного європейського економічного простору, посиленням конкуренції, реструктуризацією економіки. Водночас євроінтеграція, з якою пов'язані перспективи покращання бізнес-клімату, надходження іноземних інвестицій, підвищення стандартів праці та соціальних стандартів, сприятиме соціальній безпеці населення, створенню умов для скорочення еміграції та повернення українців, котрі виїхали раніше, на Батьківщину.

На таких міркуваннях базується висновок про так званий міграційний перехід, тобто трансформацію країн, які віддавали населення, на такі, які його приваблюють. У нещодавній історії цей перехід пережили країни Південної Європи, зараз він спостерігається в центрально-східній частині континенту, зокрема в Польщі, Чехії. Цей механізм, однак, не діє автоматично і залежить від багатьох чинників, передусім ефективного управління, запобігання корупції тощо, а в українських умовах — від завершення та результатів війни. Численні історичні приклади позитивного впливу

міграції на розвиток можна доповнити не менш численними, коли виїзд громадян за кордон навпаки гальмував економіку.

Згідно з «ною економікою міграції», ще однією популярною теорією пояснення міграційних переміщень, рішення про міграцію ухвалює не окрема особа, а домогосподарство, яке відряджає свого члена на заробітки за кордон з метою зменшення ризиків, пов'язаних з низькими і нестабільними доходами на Батьківщині або у зв'язку із потребою забезпечити життєво важливі матеріальні потреби, як-от купівля чи ремонт житла, відкриття чи розширення власного бізнесу, фінансування освіти чи лікування членів сім'ї. Як свідчить міграційний досвід українців, трудова міграція вже тривалий час є доволі поширеною стратегією виживання в несприятливих умовах, успішно застосовувана і в роки системної кризи 1990-х, і під час світової фінансово-економічної кризи 2008—2009 років, і в умовах різкого економічного спаду після анексії Криму і початку війни на Донбасі в 2014 р. Тож цілком вірогідно, що воєнне лихоліття, руйнування житла, втрата роботи, проблеми із набуттям повноцінної освіти тощо є вагомими причинами для багатьох українських сімей відрядити когось із членів домогосподарства за кордон — застрахувавши таким чином добробут сім'ї. Яскравим підтвердженням такого висновку є прагнення українців шляхом еміграції убезпечити передусім дітей, адже діти до 18 років становлять 35 % вимушених мігрантів з України в Європі [5]. Вільний доступ до європейського ринку праці та освітніх послуг, що забезпечуватиметься євроінтеграцією, створить ширші можливості для уникнення ризиків безробіття та бідності у спосіб виїзду за межі держави, роботи, а також навчання дітей та молоді за кордоном. Звичайно, існує серйозна небезпека, що отримавши європейський диплом про освіту, який не потребує нострифікації і надає доступ на європейський ринок праці, молоді українці визначаться на користь подальшого проживання поза Україною, особливо, якщо війна триватиме. Проте частина з них, безумовно, повернеться додому, керуючись різними причинами. Оскільки згідно з новою економікою міграції і виїзд, і повернення є спільною стратегією членів сім'ї, багато в чому динаміка та напрям переміщень залежатиме від того, де перебування мігранта, за кордоном чи вдома, більше відповідатиме інтересам найближчих йому людей. Уже сьогодні соціологічні опитування свідчать, що основним мотивом повернення біженців додому, крім бажання жити на Батьківщині, тугою за домом, є сімейні обставини, прагнення воз'єднатися з родиною. Згідно з даними опитування Управління Верховного комісара ООН у справах біженців 2023 року, цим мотивом керуються 44 % респондентів [5]. Якщо після переможного завершення війни і вступу України до ЄС на допомогу країні будуть спрямовані потужні фінансові та організаційні ресурси європейської спільноти, створені умови для гідної зайнятості та успішної самореалізації, для налагодження нормального життя домогосподарствам будуть

необхідні зусилля всіх їхніх членів. Водночас європейський диплом, знання мов, набутий зарубіжний досвід та зв'язки поверненців можуть стати важливим додатковим чинником прискорення розвитку України.

Ще одне варте уваги коло теоретичних пояснень міграції — теорії соціального капіталу, зокрема, міграційних мереж, тобто соціальних зв'язків, які поєднують країну походження та перебування мігрантів, сприяють обміну інформацією, забезпечують допомогу при переїзді та облаштуванні за кордоном і тим самим зменшують ризики переміщень. Протягом десятиліть трудової міграції українців уже склалися міцні міграційні мережі, що значно посилилися в результаті масового вимушеного виїзду за кордон через війну. Мова йде не лише про особисті зв'язки, а й про розвиток транспортного сполучення, попри неможливість функціонування повітряного транспорту, телекомунікацій, дистанційної зайнятості, транснаціональних фінансових послуг. Євроінтеграція України, звичайно, сприятиме розвитку всіх цих та й інших форм взаємодії і, таким чином, мобільності людей. Заразом новітні технології, діджиталізація дають змогу долучатися до багатьох процесів віртуально, не змінюючи фізичного місця перебування. Крім того, міграційні мережі, які сприяють міграції, діють в обидві сторони, тобто не лише в напрямку виїзду, а й повернення.

До міграційних теорій в рамках соціологічного підходу належить також теорія кумулятивної, тобто накопичувальної причинності, згідно з якою міграція є динамічним процесом, де кожне із здійснених рішень про виїзд впливає на зміни у соціальному середовищі і призводить до нових міграцій. На стадії розгортання міграційного потоку це означає, що для кожного наступного рішення про міграцію є все більше мотивів, зокрема неабияке значення належить демонстративному ефекту підвищення добробуту тих сімей, чії члени виїхали або тимчасово працюють за кордоном. Натомість такий же механізм діє і на стадії повернення. Приклади успішного повернення, докази підтримки поверненців сприяють поширенню репатріації. Варто зазначити також, що в процесі євроінтеграції очікуваним є прибуття з-за кордону численних радників, менеджерів, спеціалістів, які надаватимуть допомогу в реформуванні української економіки та суспільства. Імміграція висококваліфікованих іноземців частково складатиметься з представників діаспори, мігрантів, які раніше виїхали з країни. Їхній високо оцінений публічно і підтриманий матеріально внесок у розвиток України може спонукати співгромадян, котрі виїхали за кордон, реалізувати себе на Батьківщині.

Таким чином, теоретично євроінтеграція України в короткостроковій перспективі має викликати активізацію міграції населення в напрямку ЄС. Проте з часом, коли її позитивні ефекти поступово виявлятимуться, чинники виштовхування людей слабшатимуть, натомість умови для скорочення виїзду та повернення мігрантів на Батьківщину покращуватимуться.

Базуючись на теоретичних моделях можна зробити висновок лише про можливий розвиток міграційного процесу, але його динаміка, напрямки, склад залежатимуть від конкретних демографічних, соціально-економічних, політичних реалій.

Одним із найважливіших чинників, які впливатимуть на інтенсивність міграції українців у контексті євроінтеграції є, безумовно, міграційна політика країн європейської спільноти. Нагадаємо, що кожне з попередніх розширень Євросоюзу спричиняло неабиякі збурення у сфері міграції та міграційної політики в Європі. Найбільшу стурбованість у «старих» членів викликала можливість масового припливу громадян країн, що приєднувалися, в якому бачили загрозу розбалансування ринку праці, збільшення безробіття, надмірного навантаження на систему соціального забезпечення. Підстави для цього були переконливими, оскільки в нових членів ЄС заробітна плата була значно нижчою, а безробіття вищим ніж у старих, що не могло не мотивувати громадян цих країн скористатися можливостями вільного пересування Європою.

Це було однаково справедливо і для розширення 1980-х рр., коли до ЄС приєдналися Греція, Іспанія та Португалія, і, тим більше, для розширення 2004—2007 рр., коли членами спільноти стали країни Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). На момент приєднання до ЄС ВВП на душу населення в південноєвропейських країнах становив приблизно 60 % середнього для тогочасного рівня країн північного заходу континенту. У зв'язку з цим прогнозувалося, що 1,5—1,6 млн мігрантів з Іспанії, Португалії та Греції прибудуть до інших країн ЄС завдяки запровадженню вільного руху громадян. У дійсності впродовж 1986—1991 рр. кількість іспанців в інших країнах ЄС зменшилася на 21 тис. осіб. Кількість греків та португальців зросла незначною мірою — на 102 тис. і на 32 тис. відповідно [6]. Встановлений на момент вступу семирічний період, коли доступ громадян цих країн на спільний європейський ринок праці частково обмежувався, було скорочено до шести років.

Ще масштабнішу міграційну хвилю прогнозували у зв'язку з приєднанням до ЄС країн ЦСЄ. Адже різниця у рівнях заробітків та добробуту між цими країнами та ЄС-15 була значною. На момент приєднання ВВП на душу населення з урахуванням купівельної спроможності становив в ЄС-10 (країнах, які стали членами ЄС в 2004 р.) 46 % від середнього для ЄС-15 (так званих старих членів ЄС), а в Болгарії та Румунії (вступили до ЄС в 2007 р.) відповідно 34 % та 35 %. Різниця у заробітках була ще більшою — в ЄС-10 близько чверті рівня ЄС-15, в Болгарії та Румунії 7 і 10 % відповідно [7]. На підставі розрахунків, зроблених на основі цих даних, а також динаміки міграції попередніх років та результатів соціологічних опитувань передбачалося, що на Захід може емігрувати 3—5 млн громадян ЦСЄ, або 4—7 % її населення [8].

Тому Євросоюз встановив обмеження права громадян нових країн-членів вільно пересуватися та працевлаштовуватися на території ЄС. Але на відміну від 1980-х рр., коли ці обмеження були обов'язковими, країни-члени могли самостійно визначатися щодо них. Упродовж перших двох років після розширення вони мали застосовувати національні правила допуску, після чого планувалося визначитися, чи дотримуватися цих правил й надалі, чи застосовувати правила Співтовариства, тобто запровадити вільний рух робочої сили. Дозвільну систему допуску «нових європейців» можна було зберігати максимум 7 років. Проте із самого початку від обмежень відмовилися Велика Британія, Ірландія та Швеція, поступово відкривали свої ринки праці інші країни ЄС. Станом на 2011 р., коли обмеження були остаточно зняті, вони зберігалися лише в Німеччині та Австрії.

У 2007 р., коли членами ЄС стали Болгарія та Румунія, свої ринки праці одразу відкрили 10 держав-членів, тоді як 15 запровадили обмеження. Разом з тим, більшість з останніх застосовували щодо вихідців з Болгарії та Румунії прискорені чи спрощені процедури допуску (Австрія, Бельгія, Люксембург), при оформленні дозволів на роботу звільняли їх від перевірки, чи не претендує на робоче місце власний громадянин (Австрія, Франція, Угорщина, Німеччина), скасовували вимогу отримувати дозвіл на роботу для носіїв певних професій або претендентів на робочі місця у певних секторах (Данія, Угорщина, Італія).

Послаблення обмежень раніше встановленого строку було пов'язано, по-перше, з тим, що алармні прогнози щодо масової імміграції з ново-прийнятих до ЄС країн виявилися завищеними, по-друге, — з усвідомленням отриманої західноєвропейськими економіками вигоди від прибуття додаткової робочої сили, а, по-третє, з тим, що обмежувальні заходи, запроваджені ЄС, виявилися малоефективними. Так, приплив східноєвропейців до Німеччини та Австрії був значно помітнішим, ніж до деяких інших країн, що не встановлювали бар'єрів. Тобто, як і завжди, економічні обставини, попит на робочі руки виявилися вирішальними, попри прийняття політичних рішень.

Що ж до обсягів міграції «нових європейців» після приєднання їхніх країн до Євросоюзу, то, дійсно, у перші роки міграційна хвиля стрімко зростала. Станом на 2007 р. чисельність громадян ЦСЄ на території ЄС-15 становила 1,91 млн, тоді як в 2004 р. — 893 тис. Щорічно на Захід прибували приблизно 250 тис. мешканців регіону, порівняно з приблизно 60 тис. на початку 2000-х р. Вихідці із ЦСЄ становили лише близько 0,5 % населення ЄС-15 [8]. Тобто про катастрофічну міграційну хвилю не йшлося. Водночас переконливо було продемонстровано вигоду від міграції, яку передусім отримали ті країни «старої» Європи, що відкрили свої ринки праці іммігрантам зі сходу. По-перше, вони набули робітників, переважно із середнім рівнем кваліфікації, в яких відчували недостачу (напередодні

розширення на ринку праці Великої Британії було до півмільйона вакансій, які не поспішали займати британці). По-друге, були легалізовані східноєвропейські працівники, котрі раніше працювали нелегально, що сприяло скороченню тіньового сектору, збільшенню надходжень до бюджету. Сприятливою для економіки була висока мотивація мігрантів і, відповідно, продуктивність їхньої праці. Іммігранти виявилися більш мобільними працівниками, готовими займати робочі місця у різних сферах та місцевостях країни, що сприяло оптимізації розміщення робочої сили. Позитивний вплив мало також підвищення платоспроможного попиту за рахунок новоприбулих споживачів. Усе це дало змогу британському уряду оцінити прямий дохід від імміграції впродовж першого року після розширення у 500 млн. фунтів [9]. Прибуття східноєвропейців забезпечило додатково 0,2 % зростання ВВП [10].

Таким чином, досвід попередніх розширень ЄС дає підстави для припущення, що міграція українців в процесі євроінтеграції інтенсифікується, однак невдовзі стабілізується, а обмеження, які будуть вірогідно застосовані ЄС, щоб стримати масовий приплив українців, будуть лише тимчасовими: їх суворість залежатиме від соціально-економічної ситуації країн-членів, потреб їхніх економік у додаткових працівниках.

Разом з тим необхідно підкреслити, що через війну обставини, в яких нині розвивається міграційний процес в Україні, значно відрізняються від тих, в яких перебували на момент свого вступу до ЄС інші країни. Очевидно, що саме війна та її наслідки є і залишатимуться в найближчій перспективі основним чинником міграції українського населення. Крім іншого, від них великою мірою залежатиме демографічна ситуація в країні, чисельність та склад її населення, що є базисом формування міграційного потенціалу. Підрахунок воєнних втрат ще попереду, проте вже зрозуміло, що населення України в результаті війни різко скоротилося. Крім незворотних втрат, спаду народжуваності, ще й за рахунок масової вимушеної еміграції. Якщо напередодні російської агресії в Україні (без врахування анексованого Криму), за даними Державної служби статистики, проживали 41,1 млн осіб, то в бюджеті на 2023 р. Уряд заклав орієнтовну кількість населення у 34,5 млн (без урахування міста Києва та населених пунктів Донецької та Луганської областей, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження) [11], а за оцінками деяких експертів чисельність постійного населення України на травень 2023 р. могла становити 29 мільйонів [12]. Оскільки і серед загиблих, і серед вибулих за кордон переважна більшість осіб працездатного віку, а частка дітей серед біженців перевищує третину, зменшення чисельності населення відбувається передусім за рахунок найбільш активної та потенційно активної його частини. Разом із скороченням населення скорочується також міграційний потенціал. Цьому сприяє й той факт, що надання укра-

інням тимчасового захисту в Європі дало змогу виїхати та облаштуватися в країнах призначення багатьом співвітчизникам, які планували чи міркували щодо еміграції ще до початку війни. Хоча євроінтеграція інтенсифікує міграцію українців до Європи, її обсяги після приєднання до ЄС навряд чи різко зростуть.

У зв'язку з цим, а також тому, що європейці змогли дати собі раду з прибуттям мільйонів біженців війни з України і деяке збільшення їх чисельності після набуття права на вільне пересування навряд чи здатне помітно вплинути на їхні ринки праці чи системи соціального захисту, можна сподіватися, що обмеження вільного руху українців будуть незначними. Натомість вигоди для країн перебування від присутності громадян України вже зараз стають все більш очевидними, що є важливим аргументом на користь надання їм ширших можливостей пересування та працевлаштування в Європі. На кінець 2022 р., за підрахунками Організації з економічного співробітництва та розвитку (*OECD*), завдяки прибуттю українців робоча сила Європи зросла на 0,5 %, а в країнах, що прийняли найбільше біженців відносно чисельності свого населення, зокрема в Польщі, Чехії, Естонії, — на 2 %. Працездатний вік, високий освітній рівень більшості біженців війни дали змогу багатьом з них успішно адаптуватися в країнах перебування та знайти роботу. За даними дослідження, проведеного компанією *EWL*, що займається працевлаштуванням мігрантів у країнах Європи, через рік після початку російсько-української війни в Польщі працевлаштовано 82 % біженців [13]. У Великій Британії, за офіційними даними, у травні 2023 р. 52 % дорослих біженців з України працювали, хоча у червні 2022 р. частка працевлаштованих становила лише 19 % [14]. У середньому, за оцінками *OECD*, за рік після початку війни середній рівень працевлаштування українців у країнах перебування перевищив 40 %. Фахівці підраховали, що завдяки виходу українців на ринок праці та споживчий ринок їхній внесок у темпи зростання ВВП Чехії, Польщі та Естонії становитиме близько 1,2 в. п. на рік, а Угорщини, Латвії, Словаччини, Литви та Румунії — майже 0,8 в. п. Випуск товарів та послуг в Естонії, Польщі та Чехії у 2026 р. буде на 2,2—2,3 % більшим ніж у базовому сценарії без міграції, у Німеччині — на 0,6—0,65 % [15].

Враховуючи позитивні наслідки прибуття українців і значні витрати на їхню адаптацію та облаштування на тлі складної демографічної ситуації, природного скорочення національної робочої сили, європейські країни найвірогідніше будуть зацікавлені у затриманні на своїй території фахівців, молоді, працівників, яких потребує економіка. Так, доволі показово, що у спеціальній доповіді радника Європейської комісії з питань України рекомендовано уже тепер виробити спільні для країн-членів підходи до визначення правового статусу українців в Європі після завершення війни: продовжити дозволи на перебування на строк, необхідний для відбудови

країни, до 10 років. Одним із аргументів на користь цієї пропозиції є необхідність забезпечити впевненість українських біженців у надійності їхнього становища в країнах перебування, посилити тим самим мотивацію до працевлаштування, вивчення мови, професійного навчання [16]. Доклавши значних зусиль для інтеграції українців, держави Європи закономірно очікують отримати позитивний результат від поповнення свого населення та трудових ресурсів. Можна припустити, що вони не лише сприятимуть більш тривалому перебуванню українських біженців, які успішно адаптувалися, а й створюватимуть умови для возз'єднання їхніх сімей на своїй території, навчання молоді, стажування спеціалістів тощо.

Свобода пересування Європою створить для українців кращі умови прикладання праці, ширші можливості отримання освіти, знайомства з передовим виробничим досвідом, культурними здобутками, а в умовах війни — забезпечити безпекові гарантії, тобто матиме для окремих громадян однозначно позитивні результати. Заразом для держави та суспільства наслідки відпливу населення далеко неоднозначні. Ризик втрати новими країнами-членами необхідного для їхнього розвитку трудового та інтелектуального потенціалу був очевидний також і під час попередніх розширень Євросоюзу. Упродовж чотирьох років після приєднання до ЄС Литва втратила 3,1 % працездатного населення, Румунія — 2,5 %, Польща та Словаччина — по 2, Болгарія — 1,7 %. Разом з тим відплив населення з Угорщини та Чехії не досяг навіть півпроцента, тобто дорівнював або й поступався показникам внутрішньосоюзної мобільності для більшості держав ЄС-15 [6]. Таким чином, привабливість свободи пересування Європою була різною для громадян різних країн і залежала не лише від отриманої завдяки членству в ЄС можливості, а й, передусім, від становища на Батьківщині, структури економіки, ситуації на ринку праці тощо. Тобто відплив населення на Захід не виявився універсальним правилом. Звідси очевидний висновок стосовно європейського майбутнього нашої країни: після приєднання до ЄС вирішальним для інтенсивності виїзду громадян буде ситуація в Україні.

Для оцінки наслідків міграційних переміщень мають значення не лише кількісні, а й якісні характеристики. Важливо, що приєднання до ЄС викликало бум головним чином тимчасових поїздок, найперше з трудовими цілями, тоді як переселенська міграція зростала набагато повільніше. Так, 62 % працівників із ЦСЄ, зареєстрованих у Великій Британії, передбачали залишатися в країні менше трьох місяців. Причому частка короткотермінових мігрантів збільшувалася: в 2006 р. вона становила 55 %, а в 2007 р. — 59 % [17]. Саме за рахунок короткотермінових мігрантів відбувалося стрімке збільшення чисельності східноєвропейців в ЄС-15.

Наприклад, чисельність поляків, котрі перебували за кордоном менше 12 місяців, у 2007 р. була втричі більшою ніж в 2004 р. Після швидкого зро-

стання їхня чисельність стабілізувалась, а з настанням світової фінансово-економічної кризи скоротилася, проте знову зросла у посткризовий період. Водночас у населенні зростала частка осіб, які мали міграційний досвід, та повернулися на Батьківщину. За даними 2009 р. вони становили не менше 4 % населення [18]. Оскільки для населення довоєнної України найбільш типовою моделлю міграційної поведінки була циркулярна трудова міграція за кордон, тобто тимчасове працевлаштування в зарубіжних державах, періоди якого чергувались із періодами перебування на Батьківщині, можна припустити, що й після приєднання до ЄС така модель не втратить популярності. Тим більше, що домогосподарства потребуватимуть додаткових коштів для відновлення зруйнованого війною добробуту, а країни призначення задовольнятимуть потребу в робочій силі не витрачаючи додаткових зусиль на облаштування та інтеграцію мігрантів.

Завдяки приєднанню до ЄС відбулися зміни в географії та способі здійснення міграції громадян ЦСЄ, зокрема, спостерігалось урізноманітнення країн призначення, серед яких, крім традиційних для східноєвропейців Німеччини та Австрії, помітне місце посіли Велика Британія та Ірландія, інші країни-члени ЄС. Особливо важливо відзначити урізноманітнення регіонів походження мігрантів. Якщо раніше мігранти здебільшого рекрутувались з місцевостей, що мали значні міграційні традиції, передусім прикордоння країн ЦСЄ, то після розширення все частіше до переїзdv вдавались мешканці регіонів з менш мобільним населенням. На відміну від попереднього періоду, коли при переїзді мігранти традиційно спирались на допомогу родичів чи знайомих за кордоном, право на вільне пересування сприяло поширенню самостійних індивідуальних рішень про міграцію. Ефект розширення географії зарубіжних подорожей, як і охоплення міграцією все ширших верств населення, закономірно очікувати після приєднання до ЄС і в Україні. До того ж, унаслідок агресії РФ до міграції змушені були вдатися українці, які раніше жодних переміщень не планували, численні біженці опинилися в тих куточках континенту, де раніше присутність українців практично не спостерігалася.

Закономірно більш мобільними виявляються особи, що мають фізичні, психологічні, фінансові ресурси для переїзду, не обтяжені сімейними та іншими зобов'язаннями на Батьківщині. Це промовисто продемонстрував склад мігрантів із країн ЦСЄ після їх приєднання до ЄС: 63 % з них становили особи у віці 15—34 роки, здебільшого чоловіки, які мігрували з метою працевлаштування і яких не супроводжували члени їхніх сімей [19].

Зазначимо також, що традиційно із регіону ЦСЄ за кордон мігрували добре освічені громадяни. Проте після приєднання частка осіб з вищою освітою серед емігрантів скоротилася, а з середнім і низьким рівнем освіти зросла. У 2006 р., підбиваючи підсумки першого етапу перехідного періоду,

Єврокомісія зазначала, що 57 % іммігрантів з країн нових членів у ЄС-15 мають середню освіту, 21 % вважали низькокваліфікованими працівниками, тоді як інші 22 % — висококваліфікованими [9]. Така освітня структура мігрантів відображала потреби європейського ринку праці, де найкращі шанси на працевлаштування мали представники робітничих професій. Але частка професіоналів серед вибулих залишалася вищою ніж у робочій силі країн походження, що викликало побоювання негативних наслідків «відпливу мізків». Наприклад, за даними польської асоціації лікарів та дантистів, до 2006 р. майже 5 % носіїв професії заявили про бажання отримати сертифікат для роботи за кордоном (серед анестезіологів цей відсоток сягнув майже 16 %, пластичних хірургів — майже 15, рентгенологів — 8 %) [20]. Проте загалом еміграція фахівців була помірною і, за висновком експертів, не спричинила серйозних проблем: деякі автори вважали, що йшлося про економічно надлишкових спеціалістів [8].

Водночас не можна нехтувати тим фактом, що освітня міграція була додатковим каналом міграції молоді після набуття учнями і студентами з ЦСЄ вільного доступу до навчання по всій території ЄС. Так, одразу після розширення, у 2004/2005 навчальному році, кількість польських студентів, які навчалися за кордоном, зросла у порівнянні з попереднім роком на чверть [27]. Збільшення чисельності українських учнів та студентів у зарубіжних навчальних закладах, й дотепер доволі динамічне, прискорилось в умовах війни і завдяки вільному доступу до навчання в Європі, яке забезпечить вступ України до ЄС, очевидно продовжиться. З цієї причини, як і у зв'язку з виїздом спеціалістів, не можна виключати ризику «відпливу мізків» після приєднання України до ЄС.

Відплив населення з нових країн-членів після їх приєднання до ЄС мав також і позитивні результати. Зокрема, впродовж перших двох років після розширення виїзд за кордон сприяв зменшенню безробіття у Польщі та Словаччині на 0,5—0,7 %, а у Литві — майже на 1 %. Ще одним наслідком міграції було підвищення заробітної плати. Станом на 2007 р. проти 2004 р. заробітна плата зросла в усіх десяти нових членах ЄС, особливо помітно в Литві та Польщі [17]. Натомість виник дефіцит кадрів у певних галузях та регіонах, наприклад, у Литві наприкінці 2005 р. було близько 12 тис. незаповнених вакансій, передусім у промисловості та торгівлі [22]. У Польщі дефіцит працівників був особливо відчутним у промисловості, торгівлі, готелях і ресторанах, а також будівництві. Зокрема, урядовці сигналізували про дефіцит принаймні 150 тис. будівельників, що спонукало бізнес лобювати запрошення працівників з-за кордону [23]. Було б неправильно пояснювати такі зміни на ринку праці лише міграцією, бо головним чином вони завдячували реструктуризації та динамізації економіки, проте й відкидати вплив виїзду частини працездатного населення за кордон не варто. У випадку повоєнної України, де потреба в робочій силі для від-

будови зростатиме, дефіцит працівників, спричинений впливом до ЄС, може бути значно відчутнішим.

Ще одним наслідком міграційних процесів після розширення ЄС було збільшення обсягів грошових переказів мігрантів на Батьківщину, особливо помітне в Литві та Польщі, а також у Румунії та Болгарії. Зокрема, обсяги переказів мігрантів до Польщі лише впродовж року після приєднання до ЄС зросли на 60 % [21]. У 2007 р. вони сягнули рекордної цифри в 5 млрд євро. Проте згодом скоротилися і стабілізувалися на рівні 4 млрд, що було пов'язано як з поверненням, так і з орієнтацією частини мігрантів на возз'єднання сімей за кордоном [24]. Україна, де завдяки трудовій міграції обсяги приватних валютних переказів стабільно зростали і навіть 2022 р., в умовах повномасштабної війни, скоротились у порівнянні з довоєнним роком лише на 9 %, проте лишалися більшими, ніж у 2020 р., так само може отримати додаткові кошти для розвитку від громадян, працевлаштованих за кордоном. Тим більше, що набуття українцями, працевлаштованими за кордоном, усієї повноти прав відкриє їм доступ до більш престижних і вище оплачуваних робіт. Однак розраховувати на позитивну динаміку грошових переказів можна лише у разі збереження циркулярної моделі міграції, коли центр життєвих інтересів мігрантів залишатиметься на Батьківщині.

Приєднання до Євросоюзу мало наслідки не лише для еміграції з країн ЦСЄ, а й для імміграції на їхню територію. Хоча прибуття людей із «старого» ЄС було непорівняно меншим ніж виїзд у цьому напрямку, йшлося передусім про висококваліфікованих фахівців, менеджерів зарубіжних компаній, котрі розвивали свою діяльність на території нових країн-членів, експертів, радників, а також про репатріантів, вихідців з центрально-європейських країн, які поверталися на Батьківщину. У Польщі поверненці становили понад половину прибулих, а в дійсності, на думку фахівців, більше, бо частина мігрантів не реєстрували свого прибуття. В країнах ЦСЄ розроблялися заходи зі сприяння поверненню мігрантів. Наприклад, у Польщі 2008 р. було створено міжвідомчу робочу групу, яка розробила спеціальну державну програму, низка відповідних програм діяла на місцевому рівні. Так, Вроцлав, попри наявне безробіття, залучав поляків з-за кордону, не лише вихідців з міста, а й інших регіонів, оскільки для реалізації наявних інвестиційних проектів не вистачало працівників певних спеціальностей. Окрема увага приділялася заохоченню репатріації висококваліфікованих фахівців. Фондація польської науки запровадила стипендії для науковців-поверненців приблизно еквівалентні професорській зарплаті, що виплачувалася протягом двох років [23].

В умовах економічного зростання дефіцит робочої сили в певних галузях та регіонах компенсувався в країнах ЦСЄ за рахунок іноземних працівників. Приміром, уже 2007 р. у Польщі значно спрощено порядок тим-

часового працевлаштування громадян країн Східного партнерства, які набули можливості працювати в країні 6 місяців впродовж року без оформлення дозволу на працевлаштування, лише за заявою працедавця про готовність їх найняти. Було внесено низку змін до закону про іноземців, які спрощували процедури отримання дозволу на проживання для тих, хто працював чи навчався в Польщі. Політичним пріоритетом проголошено репатріацію співвітчизників. Її реалізації сприяв закон про репатріацію, запровадження «картки поляка», тобто документа, що підтверджував належність іноземця до польського народу і надавав низку привілеїв у працевлаштуванні, відкритті бізнесу, навчанні у Польщі, а також набутті польського громадянства. У разі нестачі робочих рук для відбудови зруйнованої війною країни, Україні так само доведеться звертатися до зовнішніх джерел робочої сили, що потребуватиме виваженої політики повернення біженців та трудових мігрантів, залучення діаспори, створення умов для прибуття іноземних фахівців, розвитку політики інтеграції прибулих, виховання суспільства у дусі толерантності.

Висновки. І теоретичні міркування, і фактичний досвід попередніх розширень Євросоюзу свідчать про закономірну у короткостроковій перспективі інтенсифікацію міграції населення країн, що вступають до ЄС. Під час кожного з розширень це викликало серйозні занепокоєння як у старих, так і нових членів європейської спільноти. Якщо викликом для первісного складу ЄС була перспектива неконтрольованого прибуття великої кількості іммігрантів завдяки отриманню «новими» європейцями права на вільне пересування, що спонукала до відтермінування та обмеження такого права, то побоювання нових членів ЄС були пов'язані із загрозою втрати необхідних для розвитку людських ресурсів.

Такі побоювання щодо міграційних наслідків євроінтеграції України є значно сильніші. Адже Україна має численне населення, війна і руйнування економіки призвели до його масового зубожіння, причому добробут частини українців зруйнований повністю. Безробіття катастрофічно зросло. Крім того, завдяки багаторічній трудовій міграції за кордон, в європейських країнах сформовані численні, доволі добре організовані та активні громади українців, які і кількісно і якісно зросли через масову вимушену міграцію, викликану російською агресією. Якщо напередодні повномасштабного вторгнення РФ, наприкінці 2021 р., за даними Євростат, чинні дозволи на перебування мали півтора мільйона українців, станом на 2023 р. у країнах ЄС та Європейської економічної зони (ЄЕЗ) зареєстровано понад 4 млн користувачів тимчасового захисту з України. Досвід трудової міграції, що з 1990-х років використовувалася українцями як стратегія виживання в кризових умовах, як і розвинуті міграційні мережі, що значно полегшують реалізацію рішення про міграцію, є додатковими чинниками, здатними активізувати міграційні настрої навіть тоді, коли безпекові умови

в країні після перемоги і встановлення миру будуть покращені. Водночас набуття українцями як громадянами країни-члена ЄС права на вільне пересування його територією сприятиме їх реалізації.

Крім того, інтенсифікація економіки, її технологічне переобладнання, що має стати безумовним пріоритетом відбудови зруйнованого війною господарства України, теоретично може знизити попит на робочу силу і посилити безробіття, а запровадження стандартів Європи, тобто додаткових вимог для вітчизняних виробників, — призвести до скорочення експорту, а отже виробництва, потреб у робочій силі, себто сприяти активізації міграції.

Водночас приєднання до ЄС, як це було доведено попередніми розширеннями, сприяє підвищенню продуктивності праці, активізації економіки, надходженню зовнішніх інвестицій і поступовому підвищенню заробітних плат та добробуту населення, що в контексті міграції зменшує мотивацію до виїзду і зумовлює повернення частини мігрантів на Батьківщину.

Враховуючи масштаби руйнувань та необхідність відновлення інфраструктури та житлового фонду, що потребуватиме величезної кількості робочих рук, нестача робочої сили, у т.ч. внаслідок її відпливу за кордон, видається цілком реальним ризиком. Україна демократична держава і як така не має прямих інструментів впливу на рішення особи чи залишатися в країні, чи виїхати з неї або повернутися на її територію. Держава може надати інституційну й інформаційну підтримку мігрантам, захищати інтереси своїх громадян за кордоном засобами зовнішньої політики, перетворити питання міграції на складову співпраці із зарубіжними державами. Беручи до уваги вірогідність дефіциту працівників, має бути розроблена адекватна політика залучення іноземної робочої сили відповідно до потреб економіки країни, заходи з інтеграції іноземців. Розроблення міграційної політики з урахуванням перспективи вступу України до ЄС уже зараз є вкрай актуальним не лише з наукової, а й з практичної точки зору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали робочої групи «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/return-of-temporarily-displaced-citizens.pdf> (дата звернення: 15.11.2023).
2. УНІАН. Заборонити чоловікам виїзд з країни після війни. URL: <https://www.unian.ua/society/vijizd-cholovikiv-za-kordon-treba-zaboroniti-i-pislya-viyni-vadim-denisenko-12352503.html> (дата звернення: 15.11.2023).
3. Виступ Президента України у Верховній Раді України до Дня Конституції України. Пресслужба Апарату Верховної Ради України. Опубліковано 28 червня 2023. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/238212.htm> (дата звернення: 15.11.2023).
4. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». Європейська інтеграція у вимірі громадської думки. URL: <https://dif.org.ua/article/evropeyska-integratsiya-u-vimiri-gromadskoi-dumki> (дата звернення: 15.11.2023).

5. UNHCR. Lives on hold: Intentions and Perspectives of Refugees and IDPs from Ukraine. Regional Intentions Report #4. URL: <https://reliefweb.int/report/world/lives-hold-4-intentions-and-perspectives-refugees-ukraine-regional-intentions-report-july-2023> (дата звернення: 15.11.2023).
6. European Commission. Employment in Europe. Luxembourg, 2008. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=681&langId=en> (дата звернення: 15.11.2023).
7. Dustmann K., Casanova M., Fertig M., Preston I., Schmidt C. The Impact on EU Enlargement on Migration Flows. Home Office Online Report. N 25/03. URL: https://www.ucl.ac.uk/~uctpb21/reports/HomeOffice25_03.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
8. Kahanec M., Zimmermann K. F. EU Labor Markets After Post-Enlargement migration. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-642-02242-5> (дата звернення: 15.11.2023).
9. Expansion and the Free Movement of Workers: Do Continued Restrictions Make Sense for Germany. <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/kurz dossiers/58165/the-results-two-years-after-enlargement-preliminary-results/> (дата звернення: 15.11.2023).
10. Iakova D. The Macroeconomic effects of Migration from the New European Union Members States to the United Kingdom. IMF Working Paper. 2007. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/The-Macroeconomic-Effects-of-Migration-from-the-New-> (дата звернення: 15.11.2023).
11. Проект Закону про Державний бюджет України на 2023 рік. Пояснювальна записка. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472> (дата звернення: 15.11.2023).
12. Постійне населення України становить 29 млн осіб. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/-stanom-na-traven-2023-roku-postijne-naselennja-ukrajini-stanovit-29-mln-osib-uim-.html> (дата звернення: 15.11.2023).
13. War refugees from Ukraine. A year in Poland. A survey. URL: https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2023/02/REPORT_REFUGEES_YEAR_IN_POLAND_ENG_WWW-1.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
14. Visa holders entering the UK under the Ukraine Humanitarian Schemes. Follow-up survey: April to 15 May 2023. URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/visaholdersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemes/27aprilto15may2023> (дата звернення: 15.11.2023).
15. Туча О., Співак І., Бондаренко О., Погарська О. Вплив українських мігрантів на економіку країн реципієнтів. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
16. Asscher L. Integration of people fleeing Ukraine in the EU. Note to European Commission. May 2023. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&furtherNews=yes...> (дата звернення: 15.11.2023).
17. Kahanec M., Zaiceva A., Zimmermann K. Lessons from Migration after EU Enlargement. IZA Discussion Paper No. 4230. URL: <https://docs.iza.org/dp4230.pdf> (дата звернення: 15.11.2023).
18. Okólski M., Topińska I. Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report. Poland. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=8839&langId=et> (дата звернення: 15.11.2023).
19. Labour mobility within the EU in the context of enlargement and the functioning of the transitional arrangements. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2506&langId=en> (дата звернення: 15.11.2023).
20. Kazsmarzyk P. Highly Skilled Migration from Poland and other CEE Countries: Myths and Realities. Center for International Relations. N 17/06. Reports & Analyses. URL: http://pdc.ceu.hu/archive/00004820/01/rar_i_an_1706a.pdf (дата звернення: 15.11.2023).

21. Iglicka K. Free Movement of Workers. Two years after the Enlargement: Myths and Reality. Center for International Relations. N 17/06. Reports & Analyses. URL: http://pdc.seu.hu/archive/00004813/01/rap_i_an_1106a.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
22. Kahanec M., Zimmermann K. Migration in an enlarged EU: A challenging solution? Economic Papers 363. URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication14287_en.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
23. Kupiszewski M. Demographic Developments, Labor Markets and International Migration in Poland — Policy Challenges. CEFMR Working Paper 3/2007. URL: http://www.cefmr.pan.pl/docs/cefmr_wp_2007-03.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
24. Babakova O. Socio-economic aspects of migrations in Poland (1989—2018). URL: https://www.academia.edu/40858032/Socio_economic_aspects_of_migrations_in_Poland_1989_2018_ (дата звернення: 15.11.2023).

REFERENCES

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022). Materials of the working group «Return of citizens temporarily displaced, in particular abroad, and their integration into the socio-economic life of the state». <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/return-of-temporarily-displaced-citizens.pdf> [in Ukrainian].
2. Ukrainian Information Agency (2023). Ban men from leaving the country after the war. <https://www.unian.ua/society/vijzd-cholovikiv-za-kordon-treba-zaboroniti-i-pislyaviyni-vadim-denisenko-12352503.html> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Speech of the President of Ukraine in the Verkhovna Rada of Ukraine on the Day of the Constitution of Ukraine. <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/238212.htm> [in Ukrainian].
4. Foundation “Democratic Initiatives” after Ilko Kucheriv. (2018). European integration in the dimension of public opinion. <https://dif.org.ua/article/evropeyska-integratsiya-u-vimiri-gromadskoi-dumki> [in Ukrainian].
5. UNHCR (2023). Lives on hold: Intentions and Perspectives of Refugees and IDPs from Ukraine. *Regional Intentions Report #4*. <https://reliefweb.int/report/world/lives-hold-4-intentions-and-perspectives-refugees-ukraine-regional-intentions-report-july-2023>
6. European Commission (2008). Employment in Europe. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=681&langId=en>
7. Dustmann, K., Casanova, M., Fertig, M., Preston, I., & Schmidt, C. (2003). The Impact on EU Enlargement on Migration Flows. Home Office Online Report — N 25/03. https://www.ucl.ac.uk/~uctpb21/reports/HomeOffice25_03.pdf.
8. Kahanec, M., & Zimmermann, K. F. (Eds.) (2010). EU Labor Markets After Post-Enlargement migration. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-642-02242-5>
9. Federal center of political education (2006). Expansion and the Free Movement of Workers: Do Continued Restrictions Make Sense for Germany. <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/kurzdossiers/58165/the-results-two-years-after-enlargement-preliminary-results/>
10. Iakova, D. (2007). The Macroeconomic effects of Migration from the New European Union Members States to the United Kingdom. IMF Working Paper. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/The-Macroeconomic-Effects-of-Migration-from-the-New->
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Draft Law on the State Budget of Ukraine for 2023. Explanatory note. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472> [in Ukrainian].
12. Mirror of the Week (2023). The permanent population of Ukraine is 29 million people. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/-stanom-na-traven-2023-roku-postijne-naselennja-ukrajini-stanovit-29-mln-osib-uim-.html> [in Ukrainian].

13. EWL Group (2023). War refugees from Ukraine. A year in Poland. A survey. https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2023/02/REPORT_REFUGEES_YEAR_IN_POLAND_ENG_WWW-1.pdf
14. Office for National Statistics (2023). Visa holders entering the UK under the Ukraine Humanitarian Schemes — Follow-up survey: 27 April to 15 May 2023. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/visaholdersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemes/27aprilto15may2023>
15. Tucha, O., Spivak, I., Bondarenko, O., & Poharska, O. (2022). Impact of Ukrainian migrants on the economies of recipient countries. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf [in Ukrainian].
16. Asscher, L. (2023). Integration of people fleeing Ukraine in the EU. Note to European Commission. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&furtherNews=yes...>
17. Kahanec, M., Zaiceva, A., & Zimmermann, K. (2009). Lessons from Migration after EU Enlargement. *IZA Discussion Paper No. 4230*. <https://docs.iza.org/dp4230.pdf>
18. Okólski, M., & Topińska, I. (2012). Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report. Poland <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=8839&langId=et>
19. European Integration Consortium (2009). Labour mobility within the EU in the context of enlargement and the functioning of the transitional arrangements. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2506&langId=en>
20. Kazsmarżsyk, P. (2006). Highly Skilled Migration from Poland and other CEE Countries: Myths and Realities. *Center for International Relations. N 17/06. Reports & Analyses*. http://pdc.ceu.hu/archive/00004820/01/rap_i_an_1706a.pdf
21. Iglicka, K. (2006). Free Movement of Workers. Two years after the Enlargement: Myths and Reality. *Center for International Relations. N 17/06. Reports & Analyses*. http://pdc.ceu.hu/archive/00004813/01/rap_i_an_1106a.pdf
22. Kahanec, M., & Zimmermann, K. (2009). Migration in an enlarged EU: A challenging solution? *Economic Papers* 363. https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication14287_en.pdf
23. Kupiszewski, M. (ed.) (2007). Demographic Developments, Labor Markets and International Migration in Poland — Policy Challenges. *CEFMR Working Paper 3/2007*. http://www.cefmr.pan.pl/docs/cefmr_wp_2007-03.pdf
24. Babakova, O. (2018). Socio-economic aspects of migrations in Poland (1989—2018). https://www.academia.edu/40858032/Socio_economic_aspects_of_migrations_in_Poland_1989_2018_

Стаття надійшла до редакції журналу 12.12.2023

Olena Malynovska, Dr. Sc. (Public Administration), Chief Researcher
National Institute for Strategic Studies
01030, Ukraine, Kyiv, Pyrogova str., 7a
E-mail: malynovska@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5305-0253
Scopus ID: 57190283069

PROBABLE CONSEQUENCES OF EUROPEAN INTEGRATION FOR THE DEVELOPMENT OF MIGRATION PROCESSES IN UKRAINE

Population losses caused by the war, in particular forced migration abroad, are an obvious challenge to the stability of Ukraine, and can become a serious brake on its post-war recovery and development. Future EU membership carries with it the risk of further departure of

citizens who will have the right to live, work, and study freely on the territory of a united Europe. In order to find adequate answers to possible problems in a timely manner, it is necessary to try to identify the most likely direction of the development of the migration situation in the context of European integration, which is the purpose of this article. Its novelty lies in the substantiation of the possible volumes of migration, its dynamics, composition and consequences under the influence of Ukraine's accession to the European Union. The analysis is based on the most widely used theoretical approaches to explaining migration, data on intra-European migration movements after previous EU enlargements, as well as the migration experience of Ukrainians in recent decades. When processing factual and analytical material, historical, logical, comparative methods, the method of scientific abstraction are used.

Both theoretical considerations and actual data indicate a natural short-term intensification of migration of the population of the countries joining the EU. As a result of the war, the destruction of the economy, unemployment and impoverishment of the population, the exodus from Ukraine may be even larger. Additional ground for such an assumption is the experience of labor migration, which has been used by Ukrainians since the 1990s as a strategy for survival in crisis conditions. At the same time, joining the EU, as it was proven by previous enlargements, contributes to the increase of labor productivity, the activation of the economy, the inflow of foreign investments and, as a result, the gradual increase of wages and the welfare of the population, which in the context of migration reduces the motivation to leave and determines the return. Citizens of Ukraine, as a democratic state, will independently decide whether to stay in the country, leave it or return to its territory. At the same time, the state can provide institutional and informational support to migrants, protect the interests of its citizens abroad, and create conditions for return. The development of migration policy taking into account the perspective of Ukraine's accession to the EU is extremely relevant not only from a scientific, but also from a practical point of view.

Keywords: Ukraine, European integration, migration.

Cite: Havryliuk, Oleksii (2024). Sotsialno-ekonomichni vyklyky intehratsii ta prostorovoho rozpodilu vnutrishno peremishchenykh osib vnaslidok viiny [Socio-Economic Challenges of Integration and Spatial Distribution of War-Induced Internally Displaced Persons]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (55), 114-132. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.114>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.01.114>

УДК 314.7.045; 314.72

JEL Classification: J11; O15; R23

ОЛЕКСІЙ ГАВРІЛЮК, доктор філософії, молодший наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: oleksii.havryliuk.ukr@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7567-0282

Scopus ID: 57225110721

Researcher ID: AAT-1050-2021

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ПРОСТОРОВОГО РОЗПОДІЛУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ УНАСЛІДОК ВІЙНИ

Повномасштабна російська військова агресія проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, призвела до масованого потоку вимушених мігрантів — зовнішніх і внутрішніх, що є безпрецедентним і наймасовішим вимушеним переміщенням в Європі після Другої світової війни. На сьогоднішній день існує суттєва нерівність уваги до соціально-економічних потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і біженців, адже більшість діяльності міжнародних інституцій та наукової уваги приділено саме потребам і вивченню біженців. Натомість потреби ВПО часто ігноруються або є недовивченими з точки зору диспропорційного просторового розміщення ВПО, викликів інтеграції до приймаючих громад, проблем консолідації ВПО та місцевого населення тощо. Аналіз наявного масиву літератури щодо українських ВПО показав, що вивчення їхнього поточного соціально-економічного становища, проблем з інтеграцією до приймаючих громад та особливостей просторового розподілу є слабо представленим для періоду повномасштабної російсько-української війни на фоні величезного масиву літератури до 2022 р. Беручи до уваги такий незначний масив літератури щодо українських ВПО після 2022 р., головним завданням пропонованої статті є заповнення

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

прогалин та розширення спектра знань про сучасне соціально-економічне становище українських ВПО та ключові проблеми їхньої інтеграції до приймаючих громад в умовах повномасштабної російсько-української війни.

Статтю присвячено аналізу тенденцій та визначенню основних соціально-економічних викликів інтеграції й просторового розподілу українських ВПО, а також розробленню пропозицій щодо використання їхнього міграційного потенціалу для резильєнтного розвитку України та приймаючих громад. Новизна дослідження полягає у висвітленні позитивних та негативних міжнародних практик інтеграції ВПО й, як результат, наголошено на необхідності формування довгострокових рішень нагальних соціально-економічних потреб українських ВПО та їхнього просторового розміщення. Джерельна база дослідження сформована на даних звітів різних міжнародних організацій та даних офіційної державної статистики. Для досягнення мети використано комплекс кількісних методів, зокрема, описову статистику, ранжування.

Встановлено, що в глобальному контексті Україна займає третє місце в світі за кількістю ВПО, а їхня кількість складає майже 6 млн осіб (у 7 разів більше ніж до повномасштабного російського вторгнення), що безумовно впливає на перебіг глобальних міграційних процесів. У національному контексті з'ясовано, що патерн просторового розподілу ВПО в межах країни вказує на те, що найбільше ВПО тягнуть до регіонів, де роль регіонального центру виконує один з п'яти метрополісів України (не враховуючи тимчасово окупований Донецьк) — Київ, Харків, Одеса, Дніпро та Львів, що є потужними соціально-економічними центрами та флагманами екстичної системи країни. Виявлено, що найбільшими викликами для соціально-економічної інтеграції ВПО до приймаючих громад є високий рівень безробіття, фінансові труднощі із забезпеченням базових потреб, житлові проблеми, соціальна стигматизація, а також конфлікти між ВПО та населенням приймаючих громад. Аналіз показав, що поточна ситуація з українськими ВПО вимагає від уряду України та влади приймаючих громад не короткострокових, а довгострокових рішень нагальних проблем ВПО: зокрема, соціальне житло та належні житлові умови, соціальний захист, уникнення ганебних міжнародних практик просторового розміщення ВПО та багато іншого.

Ключові слова: міграція, вимушена міграція, внутрішньо переміщені особи (ВПО), ВПО внаслідок конфлікту, ВПО внаслідок війни, російсько-українська війна, українські ВПО, інтеграція ВПО.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Вторгнення військ Російської Федерації 24 лютого 2022 р. на територію України, контролювану українським Урядом, призвело до суттєвого погіршення демографічного потенціалу країни. Відбувається помітне зниження народжуваності через відкладення народжень значними когортами населення у кризовий період: на додачу від надсмертності, викликаной Covid-19, з'явилася надсмертність унаслідок бойових дій, цілеспрямованого знищення цивільного населення окупантами та погіршення умов життя значних контингентів населення. Однак вирішальним чинником формування сучасних та потенційних демографічних втрат є міграційні процеси. Переміщення населення всередині України й за кордон є безпрецедентними, наймасовішими в Європі після Другої світової війни [1, с. 38].

Військова агресія РФ призвела до формування великого потоку зовнішніх вимушених мігрантів, і нової, більшої за розміром, хвилі внутріш-

ньо переміщених осіб (ВПО). Попри те, що більшість біженців в опитуваннях запевняє про намір повернутися до України після закінчення війни, навіть зараз зрозуміло, що суттєва їх частина не повернеться; більш того, їх закріплення на новому місці проживання може викликати нову хвилю міграції: виїзд чоловіків по завершенні війни для воз'єднання сім'ї. Крім того, відбувся суттєвий перерозподіл населення всередині країни за регіонами, який може закріпитися, якщо війна матиме довготривалий характер, що призведе до надлишкової робочої сили та перенавантаження соціальної інфраструктури у одних регіонах і громадах та нестачу її в інших. Враховуючи, що війна набуває затяжного характеру, соціально-економічна ситуація в Україні буде тільки погіршуватись у короткостроковій перспективі [2, с. 163—164].

Враховуючи зазначене вище, **актуальним** є вивчення поточного соціально-економічного становища ВПО та їхнього просторового розподілу й викликів щодо інтеграції у приймаючі громади, ба більше, як зазначає Гвендолін Сасс (Gwendolyn Sasse) [3, с. 347], внутрішньо переміщеним особам приділяється значно менше міжнародної уваги, аніж біженцям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження ВПО фокусуються в основному на вивченні таких їхніх типів:

- ВПО внаслідок конфлікту (*conflict-induced IDPs*) — наприклад, у Непалі [4], Колумбії [5], Філіппінах [6], Нігерії [7] тощо;
- ВПО через стихійні лиха (*disaster-induced IDPs*) — наприклад, доволі цікавий міжнародний аналіз того, як компоненти даних про ВПО пов'язані з наслідками природних катастроф у Сомалі, Афганістані, Маршаллових Островах і Бангладеш [8];
- або поєднання цих двох драйверів переміщення в межах однієї країни — наприклад, у Сомалі [9].

Аналіз досліджень українських ВПО показав, що їх умовно можна розділити на дві групи. Перша група стосується аналізу становища українських ВПО до початку повномасштабної російсько-української війни (наприклад, праці В. Михненко (V. Mykhnenko) та ін. (2022) [10], О. Гаврилюк (O. Havryliuk) (2022) [11], Б. Перелі-Харіс (B. Perelli-Harris) et al. (2022; 2023) [12;13], І. Курило (I. Kurylo) та ін. (2023) [14]). Другу, значно меншу за обсягом публікацій, групу становлять дослідження українських ВПО в умовах повномасштабної російсько-української війни (наприклад, праці А. Хименко (A. Khymenko) (2022) [15], В. Химинець та А. Головка (V. Khymynets & A. Holovka) (2023) [16], Г. Возняк (H. Voznyak) et al. (2023) [17]).

Основні завдання цього дослідження:

- 1) заповнити прогалину та розширити спектр знань про сучасне соціально-економічне становище українських ВПО та ключові проблеми їхньої інтеграції до приймаючих громад в умовах повномасштабної російсько-української війни;

2) проаналізувати позитивні та негативні міжнародні практики інтеграції ВПО та розробити рекомендації для України.

Метою статті є вивчення тенденцій та визначення основних соціально-економічних викликів інтеграції й просторового розподілу українських ВПО, а також розроблення пропозицій щодо використання їхнього міграційного потенціалу для резильєнтного розвитку України та приймаючих громад. **Новизна** дослідження полягає у висвітленні позитивних та негативних міжнародних практик інтеграції ВПО, ідентифікації поточних патернів просторового розподілу українських ВПО у глобальному і національному контексті: наголошено на необхідності формування довгострокових рішень нагальних соціально-економічних потреб українських ВПО та їхнього просторового розміщення.

Методи дослідження. Дослідження спирається на аналіз даних звітів різних впливових міжнародних організацій та даних офіційної державної статистики. Для досягнення мети використано комплекс кількісних методів, зокрема описову статистику, ранжування.

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів. Загалом можна виділити три великі хвилі внутрішнього переміщення в Європі після Другої світової війни (дві перших хвилі описав Габріель Кардона-Фокс (Gabriel Cardona-Fox) [18], остання хвиля — *авторське доповнення*): (I) перша велика хвиля внутрішнього переміщення відбулась у 1990-х рр. у результаті збройних конфліктів після розпаду Радянського Союзу та Югославії; (II) друга велика хвиля внутрішнього переміщення сталась у середині 2010-х рр., коли ареною військової агресії стала Україна в результаті сепаратизму територій на сході України та анексії Кримського півострова РФ в 2014 р.; (III) третя велика хвиля внутрішнього переміщення розпочалась із повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну взимку 2022 р. і досі триває.

Відповідно до даних Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН; *United Nations High Commissioner For Refugees — UNHCR*), наприкінці 2022 р. кількість ВПО, яким допомагає організація, сягнула 57,3 млн осіб, що на 12 % більше ніж наприкінці 2021 р. Водночас зросла і кількість країн, які стикнулися з більш ніж мільйонним потоком ВПО: 12 країн у 2021 р. проти 15 країн у 2022 р. за рахунок збільшення кількості ВПО в Україні, М'янмі та Мозамбіку [19, с. 23]. Цифри засвідчують той факт, що повномасштабна війна РФ проти України має глобальні наслідки для міграційних процесів та світової й регіональної демографічної і міграційної резильєнтності.

Станом на кінець 2022 р. загальна кількість ВПО досягла рекордної позначки — 71,1 млн осіб¹ у 110 країнах і територіях, що у понад 2 рази біль-

¹ ВПО за попередні роки + ВПО за досліджуваний рік згідно з методологією УВКБ ООН.

ше ніж наприкінці 2013 р. і на майже 12 млн більше ніж наприкінці 2021 р. Зокрема, за даними «2023 Global Report on Internal Displacement» [20], серед цих 71,1 млн ВПО більшість становлять саме внутрішньо переміщені через конфлікти та насилля — бл. 62,5 млн осіб (на 17 % більше ніж наприкінці 2021 р.) у 65 країнах та територіях (див. рис. 1). Водночас меншість складають внутрішньо переміщені в результаті стихійних лих — всього бл. 8,7 млн осіб (на 45 % більше аніж наприкінці 2021 р.) у 88 країнах і територіях.

Це різке зростання чисельності обох категорій ВПО у структурі загальної кількості ВПО у світі за 2022 р. відбулося внаслідок різкої ескалації конфлікту та насильства у таких країнах як Україна та Демократична Республіка Конго, а також через масштабні стихійні лиха, наприклад, повинь у Пакистані [20].

Наприкінці 2022 р. країни-лідери за кількістю ВПО в результаті конфліктів та насилля (див. рис. 1) були зосереджені переважно у країнах Африки (Демократична Республіка Конго — 5,7 млн осіб, Сомалі, Ефіопія, Нігерія, Судан — від 3,6 до 3,9) та Азії (Сирія — 6,9, Ємен — 4,5, Афганістан — 4,4 млн осіб). Окремі осередки напруги для Латинської Америки та Європи становлять такі країни як Колумбія (4,8 млн) та Україна (5,9 млн осіб) відповідно.

Наприкінці 2022 р. країни-лідери за кількістю ВПО через стихійні лиха (рис. 1) були зосереджені переважно у країнах Африки (Нігерія — 0,9 млн осіб, Ефіопія та Південний Судан — по бл. 0,7) та Азії (Афганістан — 2,2, Пакистан — 1,0, Філіппіни — 0,5 млн осіб). Також до списку цих країн можна додати і США, де внутрішньо переміщені через стихійні лиха становлять близько 0,5 млн осіб.

Як зазначено вище, повномасштабна російська збройна агресія, яка почалася 24 лютого 2022 року, призвела до переміщення однієї третини населення України (вимушені внутрішні та зовнішні мігранти) [21]. На основі даних з «UNHCR Global Trends 2022» [19], станом на кінець 2022 р. кількість ВПО в Україні становила 5,9 млн осіб, що у 7 разів більше ніж наприкінці 2021 р. Україна займає третє місце у світі за кількістю ВПО, поступаючись лише Сирії та Колумбії [19].

Важливим для покращення та стабілізації умов життя ВПО внаслідок конфлікту (*conflict-induced IDPs*) є переміщення у столичне місто або інші великі міста своєї країни [11]. Тому цілком природно, що як до 24 лютого 2022 р., так і після, більшість українських ВПО приваблюють великі міста, де зазвичай простіше знайти житло і роботу, — Київ, Харків, Дніпро, Запоріжжя, Львів, Одеса [22, с. 16; 23].

Варто підкреслити, що міські ВПО, як зазначають Енн Дейвіс (Anne Davies) та Карен Якобсен (Karen Jacobsen) [24, с. 13], «складають приховане населення, й агенціям підтримки та урядам важко ідентифікувати їх і зрозуміти їхній досвід в порівнянні з населенням приймаючих громад, серед

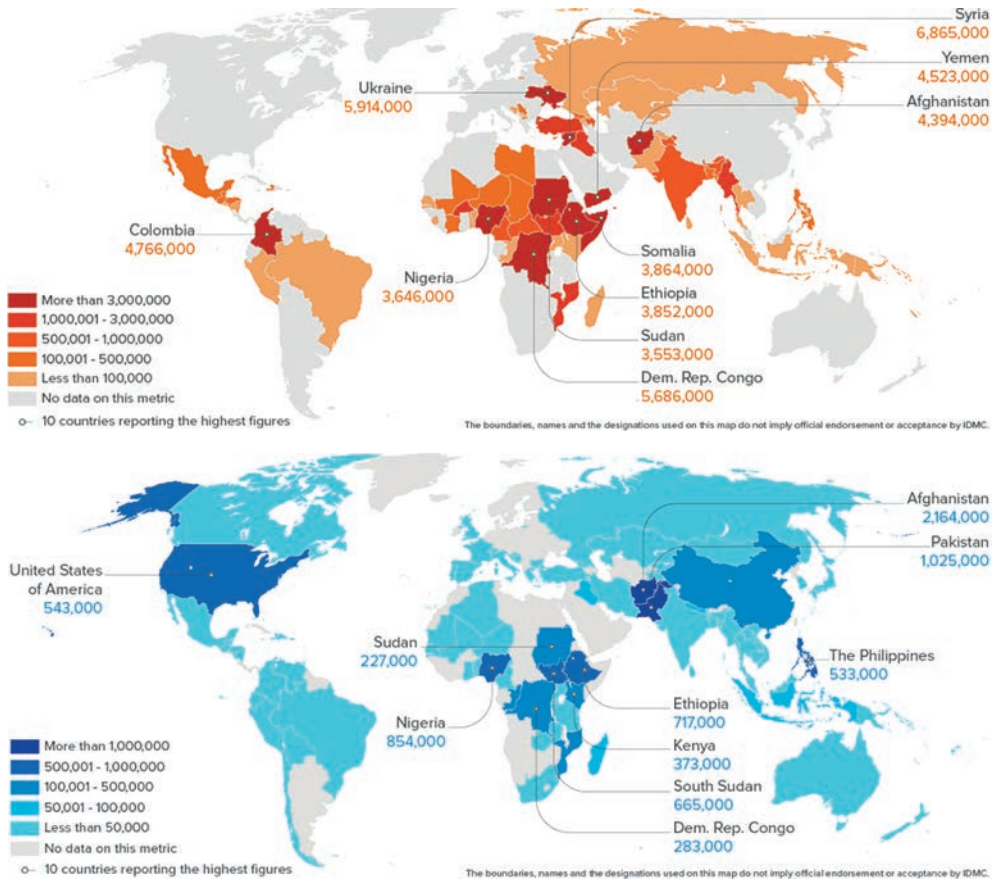

Рис. 1. Просторовий розподіл загальної кількості ВПО наприкінці 2022 р.: верхній рисунок — розподіл ВПО в результаті конфліктів та насильства; нижній рисунок — розподіл ВПО внаслідок стихійних лих
Джерело: «2023 Global Report on Internal Displacement» [20].

якого вони живуть», ба більше, «мало відомо про їхні демографічні характеристики, основні потреби та проблеми із захистом, проте вважають, що вони є одними з найбільш вразливих і найуразливіших груп у багатьох постраждалих від конфлікту країнах». Базуючись на цьому, видно, що така соціально-економічна нерівність між ВПО і не-ВПО може призвести до просторової та соціальної ізоляції ВПО у містах країн, які постраждали від конфліктів (наприклад, Грузія [25; 26; 27]).

На думку Александри Білак (Alexandra Bilak), директора *Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC)* [28]: «Існує зростаюча потреба в довгострокових рішеннях для вирішення масштабів проблем, з якими стикаються переміщені особи. Це охоплює розширення грошової допомоги та програм забезпечення засобів до існування, які покращують економічну безпеку

ВПО, аж до інвестицій у заходи зі зменшення ризиків, що зміцнюють стійкість їхніх громад». Станом на грудень 2022 р. 74 % українських ВПО вважали, що повернення до місць походження стане найкращою перспективою довгострокового вирішення проблеми їхнього переміщення. Натомість 12 % українських ВПО планують інтегруватися у поточному місці перебування та ще 3 % ВПО планують переселитися. Серед українських ВПО, які не прагнуть повертатися до місць свого попереднього проживання, головними причинами такого рішення є, по-перше, безпекова ситуація (її вказали 54 % осіб, котрі не мають наміру повертатися), по-друге, відсутність доступу до послуг у місцях свого постійного проживання (32 % ВПО цієї категорії), по-третє, проблема з тим, що їхні домівки перебувають під тимчасовим військовим контролем РФ [29].

За оцінками Міжнародної організації з питань міграції (МОМ), станом на 25 травня 2023 р. в Україні налічується 5,1 млн ВПО [30, с. 1—2]. За даними Мінсоцполітики, в Україні офіційно зареєстровано близько 4,9 млн ВПО [31], з яких понад 3,5 млн осіб перемістилися після 24 лютого 2022 р. [32] (більш актуальну інформацію про кількість ВПО у розрізі регіонів, статевих, вікових та соціальних груп можна переглянути на офіційній панелі управління від Мінсоцполітики України: URL: <https://www.ioc.gov.ua/dashboardVpo/>).

Спираючись на дані МОМ, зазначимо, що 50 % усіх ВПО зосереджено лише в п'яти регіонах України, причому найбільша розрахункова кількість фактично присутніх ВПО — у Харківській (689 тис. осіб), Дніпропетровській (625), Київській (474) областях та м. Київ (455 тис. осіб). Далі за цими регіонами йдуть Одеська (291 тис. осіб), Львівська (273) та Полтавська (256 тис. осіб) області [30, с. 1—2]. Отже, патерн просторового розподілу ВПО в межах країни вказує на те, що найбільше ВПО тяжіють до регіонів, де роль регіонального центру виконує один з п'яти метрополісів України (не враховуючи тимчасово окупований Донецьк) — Київ, Харків, Одеса, Дніпро та Львів, що є потужними соціально-економічними центрами та флагманами екстичної системи країни.

За даними 13-го раунду Опитування загального населення МОМ, 7 % серед усіх ВПО (бл. 350 тис. осіб) раніше виїжджали за межі України, зараз повернулися в країну, але залишаються переміщеними. Більше половини всіх ВПО (60 %) повідомили, що перебувають у статусі ВПО впродовж року або довше. Окрім того, в цьому раунді опитування МОМ уперше наведено дані щодо довгострокового розв'язання проблем переміщення. Зокрема, МОМ відомо, що 745 тис. ВПО в Україні прагнуть інтегруватися за місцем поточного перебування довгостроково (15 % ВПО по всій країні за доступними даними по областях), але 3,3 млн ВПО бачать довгостроковим рішенням своє повернення до місць походження, а ще 142 тис. ВПО шукають можливість релокейту в іншу місцевість і бачать це своїм довгостро-

ковим рішенням. Цікаво те, що більшість ВПО, котрі мають намір інтегруватися за місцем поточного перебування, живуть саме у містах (56 %) [30, с. 1; 30, с. 12], що звісно не є чимось неочікуваним з огляду на превалювання міського способу життя серед українців. Такі довгострокові рішення ВПО ставлять перед державою, місцевою владою, міжнародними інституціями, благодійними та волонтерськими організаціями ряд викликів, адже такі настрої неодмінно потягнуть за собою житлову кризу, високу навантаженість на соціальну, транспортну та інженерну інфраструктуру й призведе до напруги на ринку праці і ринку нерухомості, можливі конфлікти з місцевим населенням тощо. Якщо не приймати системних рішень щодо вирішення таких викликів, то людський розвиток (у т.ч. міграційний потенціал ВПО) в Україні буде рухатися по низхідній спіралі, особливо, якщо пустити на самоплив проблеми ВПО та місцевого населення в приймаючих громадах.

Відомо, що станом на червень 2023 р., окрім стурбованості щодо безпеки, найбільшими проблемами, які стають на заваді досягненню інтеграції як довгострокового рішення для ВПО, що перебувають на шляху інтеграції в Україні, є нездатність брати участь у громадських справах та проблеми із забезпеченням фінансового покриття базових витрат. Викликає тривогу й той факт (за результатами дослідження МОМ), що 65 % ВПО проживають у домогосподарствах з рівнем доходів на одного члена не більше 4666 грн або, іншими словами, нижче за реальний прожитковий мінімум (встановлений Мінсоцполітики у січні 2022 р.). Лише 38 % ВПО повідомляють, що здатні покладатися на регулярну заробітну плату як основне джерело доходів на противагу 51 % серед місцевих мешканців. Частка безробітних серед ВПО є значно вищою аніж серед не-ВПО — 15 % проти 6 % відповідно. Останні результати опитування МОМ демонструють те, що спостерігаються ознаки зростання міжгрупової напруги в громадах по всій території України у зв'язку з різницею в правах на отримання соціальної та гуманітарної допомоги [30, с. 1]. Для того щоб знизити рівень соціальної напруги у приймаючих громадах, можна скористатися рекомендаціями Валентини Отмачич (Valentina Otmacic), хорватської дослідниці у сфері миробудівництва, яка в одній зі своїх робіт називає низку факторів, що впливали на збереження миру в громадах на тлі війни: просування позитивних спогадів про минулі взаємодії між різними групами, а також розвиток мережі орієнтованих на порозуміння людей з ключовими посадами в громаді (наприклад, лідерів думок, представників поліції, армії та місцевої влади, ЗМІ) [33]. Усе це може допомогти в інтеграції ВПО до приймаючих громад, побороти соціальну стигматизацію ВПО й зняти рівень напруги у місцевих громадах.

Отже, важливим аспектом формування та використання міграційного потенціалу ВПО задля розбудови резильєнтної економіки є забезпе-

чення сприятливих умов інтеграції ВПО до приймаючих громад та забезпечення базових потреб для адаптації до нових суспільно-політичних та життєвих викликів. Однак варто зауважити, що ВПО по-різному адаптуються до нових геополітичних та життєвих реалій, оскільки здатність адаптуватись залежить від їхнього досвіду, статі, етнічного та культурного походження, економічного становища та соціальних мереж до та після їхнього переміщення [34]. «Прихованість» та «недовивченість» соціально-економічного становища українських ВПО генерує низку проблем, насамперед — ігнорування потреб (не лише гуманітарних) ВПО, з якими вони стикаються щодня (стигматизація, нерівність у правах не-ВПО та ВПО, дискримінація на ринку праці та житла, погане соціально-економічне становище та нестабільне житло тощо). Також важливим у вирішенні нагальних потреб українських ВПО є гендерний вимір. Як відомо, українські жінки-ВПО швидше адаптуються до нових геополітичних та життєвих реалій, пов'язаних з війною, ніж чоловіки-ВПО, зокрема, в таких аспектах, як пошук роботи, встановлення нових соціальних зв'язків та швидке відновлення після психологічних наслідків пережитої військової агресії. До того ж, жінки-ВПО (особливо у подружніх парах) швидше і глибше інтегруються в приймаючі міські громади, ніж чоловіки-ВПО [11]. Отже, важливо орієнтуватися на гендерний підхід у прийнятті управлінських та політичних рішень, щоб покращити загальний добробут домогосподарств ВПО та сприяти рівнозначній інтеграції окремих представників кожного домогосподарства ВПО до приймаючих громад.

Ще одним важливим елементом сприятливого використання міграційного потенціалу ВПО та поліпшення їхньої інтеграції у приймаючих громадах є контекстуалізація й доместикація міжнародних практик розміщення ВПО. Адже, як зазначає Лідія Куземська (Lidia Kuzemska) у своїй праці «What Works for IDPs? Mapping Good Practices on Internal Displacement Management in Europe and Central Asia Region» (2021) [35, с. 7]: *«права та свобода діяльності ВПО як громадян і мешканців своїх країн можуть покращити розробку та впровадження належних практик і довгострокових рішень, оскільки ВПО та приймаючі громади знають, які рішення найкраще працюватимуть у їхніх умовах»*. Зокрема, варто не запозичувати та не імплементувати в реалії України ганебних практик розміщення ВПО. Так, наприклад, українській владі слід уникати масового будівництва «грибних селищ»² («*mushroom villages*») поблизу великих міст, як це було у Грузії поблизу Тбілісі (наприклад, селище Церовані (2000 будинків) у 15 км від Тбілісі, див. фото Бадрі Вадачкорія (Badri Vadachkoria³)) в 2008 р., а також

² Великих ареалів компактного проживання ВПО (наприклад, великі модульні містечка тощо).

³ Badri Vadachkoria. Photo of Tserovani village. URL: <https://www.cyxymu.info/2020/11/tserovani.html> (дата звернення: 25.02.2024).

боротися з корупцією та зловживаннями на різних ієрархічних рівнях, адже відомо, що в тій же Грузії режим Едуарда Шеварднадзе цинічно тримав вимушених, у результаті війн 1990-х рр., ВПО у злиднях задля того, щоб нажитись на їхньому горі за рахунок коштів міжнародної допомоги [36, с. 172—173; 37; 38].

Масова розбудова «грибних селищ» несе пряму загрозу добробуту ВПО та є короткостроковим рішенням житлової проблеми, адже виразними особливостями таких поселень є, по-перше, погана якість конструкцій внаслідок форсованих темпів масового будівництва, по-друге, відсутність можливостей працевлаштування, по-третє, ізольованість від базових послуг, міст та інфраструктури, і, насамкінець, багато цих поселень є просторово ізольованими [39, с. 9]. Аналогічна ситуація з відносно нещодавно побудованими поселеннями для ВПО прослідковується й в Азербайджані, оскільки просторова та соціальна ізоляція в цих поселеннях продиктована віддаленістю поселень від регіональних центрів, міст та містечок, які в основному заселені не-ВПО, що послаблює зв'язки та взаємозв'язки між ВПО та не-ВПО [40, с. 43].

Масштабне будівництво «грибних селищ» погіршить і без того крихку соціально-економічну інтеграцію українських ВПО та призведе до тотальної пауперизації й маргіналізації ВПО. Ймовірно, такі процеси призведуть до гетоїзації українських ВПО у великих містах та посилять соціальну напруженість між локальними містянами та ВПО, а у масштабі країни — між ВПО та не-ВПО.

Як свідчить аналіз передових міжнародних практик інтеграції ВПО [35], вирішальне значення для успішної інтеграції ВПО напряду пов'язане із сильною політичною волею держави щодо цього питання, її тісної співпраці з міжнародними організаціями та донорами, рішеннями, заснованими на консультаціях з групами ВПО та приймаючими громадами, підтримані участю місцевого громадянського суспільства та організацій ВПО. Беручи за основи провідні міжнародні практики успішної інтеграції ВПО у місцеві громади⁴, Україна може значно покращити умови проживання та життєдіяльності українських ВПО, а також створити сприятливий клімат у приймаючих громадах. Наприклад, цікавим є досвід Азербайджану у сфері засобів існування та соціального захисту ВПО — проект підтримки економічного розвитку ВПО. Цей проект розроблено, аби допомогти покращити умови життя ВПО постраждалих від конфлікту та розширити їхні економічні можливості та перспективи соціальної інтеграції.

⁴ Приклади успішних міжнародних практик інтеграції ВПО, описаних у тексті, представлені за посиланням, наведеним у праці «What Works for IDPs? Mapping Good Practices on Internal Displacement Management in Europe and Central Asia Region» (2021). URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1mu3bdYN0PL_CIk15tkc7qh3VYGKPRIvqDM-X5douShk/edit#gid=317845607

Метою додаткового фінансування було покращення умов життя ВПО за допомогою мікропроектів, орієнтованих на потреби громад, інфраструктури та послуг. Загалом проект складався з трьох компонентів: (1) мікропроекти; (2) мікрокредити; та (3) підтримка реалізації для фінансування операційних витрат Соціального фонду розвитку ВПО. Ще однією успішною практикою у сфері трудової інтеграції ВПО може слугувати програма, що колись діяла у Боснії та Герцеговині, під назвою «Соціальне підприємництво для кращого діалогу та зміцнення економіки». Мета цієї програми полягала у тому, щоб зібрати разом безробітних або жінок, яким важко працевлаштуватися, з двох місцевих громад у країні — Тузли та Власениці, і допомогти цим двом категорії ВПО відвідати два тренінги, які б зробили їх більш конкурентоспроможними на ринку праці та забезпечили їм додатковий або (часто) основний дохід.

Також задля успішної інтеграції українських ВПО у приймаючі громади самі місцеві громади мають займати проактивну позицію щодо розбудови соціальної згуртованості та покращення загального соціально-економічного благополуччя. Насамперед потрібно шукати різні грантові програми підтримки від регіональних, національних та міжнародних (не) урядових організацій / фондів й розбудовувати співробітництво між різними громадами з метою передавання досвіду найкращих практик інтеграції ВПО. Важливим для напрацювання ефективних інструментів розбудови сприятливої інтеграції ВПО є безпосередня участь ВПО у розробці програм їхньої різноаспектної інтеграції, щоб розуміти загальну «мапу щастя-болі» ВПО у кожній конкретній громаді.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для України важливим завданням для забезпечення довгострокових рішень щодо розміщення та допомоги ВПО, а також ефективного використання їхнього потенціалу у розбудові резильєнтної соціально-економічної системи країни є гармонізація законодавства України з політичними рекомендаціями міжнародних інституцій з питань міграції (*International Organization for Migration, United Nations High Commissioner For Refugees, Internal Displacement Monitoring Centre* та інші). Поточна ситуація з українськими ВПО вимагає від уряду України та влади приймаючих громад не короткострокових, а довгострокових рішень нагальних проблем ВПО: зокрема, соціальне житло та адекватні / належні житлові умови, соціальний захист та багато іншого. Окрім того, Україні важливо вести більш детальну інформаційно-статистичну забезпеченість звітності щодо переміщених осіб. Адже, наприклад, як наголошує УВКБ ООН, надійні демографічні та субнаціональні дані оцінки кількості вимушено переміщених осіб у країні допомагають підвищити ефективність оперативного регування УВКБ ООН та його партнерів щодо захисту та допомоги ВПО [19, с. 27].

Щоб забезпечити людський потенціал ВПО (а як результат — і населення приймаючих громад та інших громадян України), варто комплексно підходити до вирішення нагальних середньо- та довгострокових потреб переселенців. Одним зі шляхів є диференціальний підхід для різних категорій ВПО, щоб комплексно охопити спектр їхніх потреб. Можливі пріоритетні **напрями** і *форми* інтеграції українських ВПО:

вирішення житлової проблеми:

- забезпечення належних житлових умов для сімей ВПО;
- будівництво / відновлення житла для ВПО (унікаючи «грибних селищ»);
- диференційована допомога з боку держави щодо сплати комунальних послуг та орендної плати (залежно від регіону та місцевості проживання);

соціальне забезпечення:

- безкоштовна професійна психологічна допомога та консультивання різних груп ВПО;
- стабільна та належна соціальна допомога від держави без бюрократичних перепон;
- безкоштовний доступ до якісного медичного обслуговування;

економічна інтеграція:

- професійна перепідготовка та навчання для здобуття нових кваліфікаційних навичок, затребуваних на місцевому ринку праці;
- програми сприяння відкриття і розвитку малого та середнього бізнесу;
- розвиток програм сприяння офіційному працевлаштуванню ВПО;

соціополітична / громадська інтеграція:

- залученість ВПО до процесу прийняття рішень щодо розвитку приймаючої громади;
- розвиток платформ та програм, які б сприяли співпраці ВПО та місцевих мешканців задля напрацювання спільних ініціатив у житті громади;
- організація та фінансова підтримка спільних культурних заходів, які б сприяли консолідації ВПО та місцевих мешканців.

На сьогоднішній день майбутні міграційні перспективи України є досить невизначеними і тому важко предиктивно оцінити майбутнє соціально-економічне становище ВПО та їхній міграційний потенціал як під час війни, так і під час післявоєнної відбудови. Існує декілька найважливіших чинників, що визначають майбутні сценарії міграційної ситуації в Україні. Один з них — обсяги та інтенсивність міжнародної економічної, гуманітарної та військової допомоги. Другий — тривалість війни та її результати, що певною мірою залежать від попереднього чинника. Важливим є й рівень ефективності ведення державної міграційної політики. Можна припустити, що чим більше триватиме російсько-українська війна, тим більша частка ВПО залишиться у регіонах свого поточного проживання (враховуючи їхню довготривалу соціально-економічну інтегрованість у приймаючих громадах), що посилить асиметрію міграційної і

демографічної резильєнтності в межах країни по осях «захід-схід» та «північ-південь».

Дослідження виконано в межах наукового проєкту «Інституційні інструменти повоєнної розбудови резильєнтної економіки України» (за цільовою програмою досліджень НАН України «Стійкий (резильєнтний) розвиток вітчизняної економіки у воєнний і повоєнний періоди») та НДР «Демо-соціальні наслідки COVID-19 та російсько-української війни».

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2 (48). С. 37—57. <https://doi.org/10.15407/dse.2022.02.037>
2. Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А. Г., Крикун О. І., Когатько Ю. та ін. Якість життя населення України та перші наслідки війни. 2023. / НАН України, Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ. URL: <http://surl.li/gwtun> (дата звернення: 25.02.2024).
3. Sasse G. War and displacement: The case of Ukraine. *Europe-Asia Studies*. 2020. Vol. 72(3). P. 347—353. <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1728087>
4. Singh S., Sharma S. P., Mills E., Poudel K. C., Jimba M. Conflict induced internal displacement in Nepal. *Medicine, Conflict and Survival*. 2007. Vol. 23(2). P. 103—110. <https://doi.org/10.1080/13623690701248088>
5. Holmes J. S., De Piñeres S. A. G. Conflict-induced displacement and violence in Colombia. *Studies in Conflict & Terrorism*. 2011. Vol. 34(7). P. 572—586. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2011.578552>
6. Collado Z. C. Conflict-induced displacement: lesson for the humanitarian community from the experiences of hosted Maranao IDPs in Southern Philippines. *Journal of Social Distress and Homelessness*. 2023. Vol. 32(1). P. 76—84. <https://doi.org/10.1080/10530789.2021.1995936>
7. Adekola P. O., Azuh D. E., Amoo E. O., Brownell G., Cirella G. T. Economic Drivers of Voluntary Return among Conflict-Induced Internally Displaced Persons in Nigeria. *Sustainability*. 2022. Vol. 14(4): 2060. <https://doi.org/10.3390/su14042060>
8. Thalheimer L., Oh W. S. An inventory tool to assess displacement data in the context of weather and climate-related events. *Climate Risk Management*. 2023. Vol. 40: 100509. <https://doi.org/10.1016/j.crm.2023.100509>
9. Oh W. S., Muneerpeerakul R., Rubenstein D. I., Levin S. Emergent Network Patterns of Internal Displacement in Somalia Driven by Natural Disasters and Conflicts. *SSRN Scholarly Paper No. 4340566*. 2023. <http://doi.org/10.2139/ssrn.4340566>
10. Mykhnenko V., Delahaye E., Mehdi N. Understanding forced internal displacement in Ukraine: insights and lessons for today's crises. *Oxford Review of Economic Policy*. 2022. Vol. 38(3). P. 699—716. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grac020>
11. Havryliuk O. Spaces of internal displacement: Understanding the hidden urban geographies of armed conflict in Ukraine. *Moravian Geographical Reports*. 2022. Vol. 30(1). P. 2—21. <https://doi.org/10.2478/mgr-2022-0001>
12. Perelli-Harris B., Zavisca J., Levchuk N., Gerber T. P. Internal displacement and subjective well-being: the case of Ukraine. Working Paper, ESRC Centre for Population Change. 2022. URL: https://eprints.soton.ac.uk/455967/1/WP99_Internal_displacement_and_well_being_in_Ukraine_2_.pdf (дата звернення: 25.02.2024).

13. Perelli-Harris B., Zavisca J., Levchuk N., Gerber, T. P. Internal Displacement and Subjective Well-Being: The Case of Ukraine in 2018. *Social Forces*. 2023. Vol. 102(3). P. 1157—1179. <https://doi.org/10.1093/sf/soad124>
14. Курило І. О., Аксьонова С. Ю., Думанська В. П., Корнійчук О. П., Крімер Б. О., Левчук Н. М. та ін. Населення України. Нариси про демографічний стан України у перше тридцятиріччя незалежності. Київ: Наукова думка. 2023. <https://doi.org/10.15407/978-966-00-1899-0>
15. Khymenko A. Social aspects of migration of Ukrainian youth in conditions of external threats. *SSRN 4293996*. 2022. <http://doi.org/10.2139/ssrn.4293996>
16. Химинець В. В., Головка А. А. Засади соціальної та економічної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. *Стратегічна панорама*. 2023. № 2 (2022). С. 68—75. <https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.06>
17. Voznyak H., Mulska O., Druhov O., Patytska K., Tymchko I. Internal migration during the war in Ukraine: Recent challenges and problems. *Problems and Perspectives in Management*. 2023. Vol. 21(1). P. 312—325. [http://doi.org/10.21511/ppm.21\(1\).2023.27](http://doi.org/10.21511/ppm.21(1).2023.27)
18. Cardona-Fox G. Internal Displacement in Europe and Central Asia: A Review of the Literature. *IDRP Working Paper No. 5*. 2020. URL: <https://sas-space.sas.ac.uk/9360/> (дата звернення: 25.02.2024).
19. United Nations High Commissioner For Refugees (UNHCR). UNHCR Global Trends 2022. 2023. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/101302#:~:text=The%20UNHCR's%20annual%20Global%20Trends,was%20the%20biggest%20ever%20increase> (дата звернення: 25.02.2024).
20. Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC) & Norwegian Refugee Council (NRC). 2023 Global Report on Internal Displacement. 2023. URL: https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/2023-05/IDMC_GRID_2023_Global_Report_on_Internal_Displacement_HQ.pdf (дата звернення: 25.02.2024).
21. ACAPS Thematic Report — Return movement dynamics of IDPs and refugees, 07 July 2022. ACAPS (Switzerland). 2022. URL: https://www.acaps.org/sites/acaps/files/products/files/20220707_acaps_thematic_report_ukraine_return_movement_dynamics_1.pdf (дата звернення: 25.02.2024).
22. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України. *Вісник НАН України*. 2014. № 12. С. 15—24. <http://doi.org/10.15407/visn2014.12.015>
23. Фещенко А. У яких містах найбільше переселенців: рейтинг (інфографіка). *Інформаційне агентство «Главком»*. 31.05.2023. URL: <https://glavcom.ua/country/society/u-jakikh-mistakh-najbilshe-pereselentsiv-rejtinh-931135.html> (дата звернення: 25.02.2024).
24. Davies A., Jacobsen K. Profiling urban IDPs. *Forced Migration Review*. 2010. Iss. 34. P. 13—15. URL: <https://www.fmreview.org/urban-displacement/davies-jacobsen> (дата звернення: 25.02.2024).
25. Salukvadze J., Sichinava D., Gogishvili, D. Socio-economic and Spatial Factors of Alienation and Segregation of Internally Displaced Persons in the Cities of Georgia. *Studia Regionalia*. 2014. 38. P. 45—60. URL: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/112927/edition/98187/content/socio-economicand-spatial-factors-of-alienation-and-segregation-of-internally-displaced-personsin-the-cities-of-georgia-salukvadze-joseph-sichinava-david-gogishvili-david?language=en> (дата звернення: 05.03.2024).
26. Gogishvili D. Urban Dimensions of Internal Displacement in Georgia: The Phenomenon and the Emerging Housing Policy. Gran Sasso Science Institute, CITIES Research Unit. 2015. <http://doi.org/10.2139/ssrn.2591291>
27. Gogishvili D., Harris-Brandts S. The social and spatial insularity of internally displaced persons: «neighbourhood effects» in Georgia's collective centres. *Caucasus Survey*. 2019. Vol. 7(2). P. 134—156. <https://doi.org/10.1080/23761199.2019.1617652>

28. Global Report on Internal Displacement. Alexandra Bilak, Director, IDMC. 2023. URL: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2023/> (дата звернення: 25.02.2024).
29. International Organization for Migration (IOM). DTM Ukraine — Internal Displacement Report — General Population Survey Round 11 (25 November — 5 December 2022). IOM, Ukraine. Dec 13 2022. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-11-25-november-5> (дата звернення: 25.02.2024).
30. International Organization for Migration (IOM). DTM Україна — Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням — Загальне опитування населення. Раунд 13 (11 травня — 14 червня 2023 року). IOM, Ukraine. Jul 25 2023. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naseleण्या> (дата звернення: 25.02.2024).
31. Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики). Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 25.02.2024).
32. Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики). Соціальний захист-2022 у цифрах і фактах: Підтримка ВПО (04.01.2023 р.). URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22495.html> (дата звернення: 25.02.2024).
33. Проскуренко Н. Інтеграція вимушених переселенців: європейський досвід і український контекст. *Європейська Правда*. 22.02.2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/22/7156509/> (дата звернення: 25.02.2024).
34. The Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). Global report on internal displacement. 2019. URL: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2019/> (дата звернення: 25.02.2024).
35. Kuzemska L. What Works for IDPs? Mapping Good Practices on Internal Displacement Management in Europe and Central Asia Region. *Researching Internal Displacement. Working Paper #3*. Nov 2021. URL: <https://researchinginternaldisplacement.org/working-papers/what-works-for-idps-mapping-good-practices-on-internal-displacement-management-in-europe-and-central-asia-region/> (дата звернення: 25.02.2024).
36. Bruckner T. Decision-Making and Georgia's Perpetual Revolution: The Case of IDP Housing. *Caucasian Review of International Affairs*. 2009. Vol. 3(2). P. 172—180. URL: https://www.researchgate.net/publication/26622991_Decision-Making_and_Georgia's_Perpetual_Revolution_The_Case_of_IDP_Housing (дата звернення: 25.02.2024).
37. Tarkhan-Mouravi G. Assessment of IDP Livelihoods in Georgia: Facts and Policies. Tbilisi: Danish Refugee Council, United Nations High Commissioner for Refugees, European Union. 2009. URL: <https://www.unhcr.org/en-ie/4ad827b12.pdf> (дата звернення: 25.02.2024).
38. Kabachnik P., Mitchneck B., Regulska J. Return or Integration? Politicizing Displacement in Georgia. In: G. Nodia, C.H. Stefes (Eds). *Security, Democracy and Development in the Southern Caucasus and the Black Sea Region*. Vol. 14. P. 183—204. Bern: Peter Lang, 2015.
39. Kabachnik P., Mitchneck B., Mayorova O. V., Regulska J. The Multiple Geographies of Internal Displacement: The Case of Georgia. *Refugee Survey Quarterly*. 2014. Vol. 33(4). P. 1—30. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdu012>
40. Gureyeva-Aliyeva Y., Huseynov T. «Can you be an IDP for twenty years?» A comparative field study on the protection needs and attitudes towards displacement among IDPs and host communities in Azerbaijan. Brookings Institution — London School of Economics Project on Internal Displacement, Baku. Dec 2011. URL: <https://www.brookings.edu/articles/can-you-be-an-idp-for-twenty-years-a-comparative-field-study-on-the-protection-needs-and-attitudes-towards-displacement-among-idps-and-host-communities-in-azerbaijan/> (дата звернення: 25.02.2024).

REFERENCES

1. Libanova, E. M., Pozniak, O. V., & Tsymbal, O. I. (2022). Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy*, 2(48), 37—57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037> [in Ukrainian].
2. Cherenko, L. M., Poliakova, S. V., Shyshkin, V. S., Reut, A. H., Krykun, O. I., & Kohatko, Yu. L. et al. (2023). Quality of life of the Ukrainian population and the first consequences of the war. Kyiv: NAS of Ukraine, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine. <http://surl.li/gwtun> [in Ukrainian].
3. Sasse, G. (2020). War and displacement: The case of Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 72(3), 347—353. <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1728087>
4. Singh, S., Sharma, S. P., Mills, E., Poudel, K. C., & Jimba, M. (2007). Conflict induced internal displacement in Nepal. *Medicine, Conflict and Survival*, 23(2), 103—110. <https://doi.org/10.1080/13623690701248088>
5. Holmes, J. S., & De Piñeres, S. A. G. (2011). Conflict-induced displacement and violence in Colombia. *Studies in Conflict & Terrorism*, 34(7), 572—586. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2011.578552>
6. Collado, Z. C. (2023). Conflict-induced displacement: lesson for the humanitarian community from the experiences of hosted Maranao IDPs in Southern Philippines. *Journal of Social Distress and Homelessness*, 32(1), 76—84. <https://doi.org/10.1080/10530789.2021.1995936>
7. Adekola, P. O., Azuh, D. E., Amoo, E. O., Brownell, G., & Cirella, G. T. (2022). Economic Drivers of Voluntary Return among Conflict-Induced Internally Displaced Persons in Nigeria. *Sustainability*, 14(4): 2060. <https://doi.org/10.3390/su14042060>
8. Thalheimer, L., & Oh, W. S. (2023). An inventory tool to assess displacement data in the context of weather and climate-related events. *Climate Risk Management*, 40, 100509. <https://doi.org/10.1016/j.crm.2023.100509>
9. Oh, W. S., Muneeppeerakul, R., Rubenstein, D. I., & Levin, S. (2023). Emergent Network Patterns of Internal Displacement in Somalia Driven by Natural Disasters and Conflicts. *SSRN Scholarly Paper No. 4340566*. <http://doi.org/10.2139/ssrn.4340566>
10. Mykhnenko, V., Delahaye, E., & Mehdi, N. (2022). Understanding forced internal displacement in Ukraine: insights and lessons for today's crises. *Oxford Review of Economic Policy*, 38(3), 699—716. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grac020>
11. Havryliuk, O. (2022). Spaces of internal displacement: Understanding the hidden urban geographies of armed conflict in Ukraine. *Moravian Geographical Reports*, 30(1), 2—21. <https://doi.org/10.2478/mgr-2022-0001>
12. Perelli-Harris, B., Zavisca, J., Levchuk, N., & Gerber, T. P. (2022). Internal displacement and subjective well-being: the case of Ukraine. Working Paper, ESRC Centre for Population Change. https://eprints.soton.ac.uk/455967/1/WP99_Internal_displacement_and_well_being_in_Ukraine_2_.pdf
13. Perelli-Harris, B., Zavisca, J., Levchuk, N., & Gerber, T. P. (2023). Internal Displacement and Subjective Well-Being: The Case of Ukraine in 2018. *Social Forces*, 102(3), 1157—1179. <https://doi.org/10.1093/sf/soad124>
14. Kurylo, I., Aksyonova, S., Dumanska, V., Korniychuk, O., Krimer, B., & Levchuk, N. et al. (2023). Population of Ukraine. Demographic situation during the first thirty years of independence. Kyiv: Naukova dumka. <https://doi.org/10.15407/978-966-00-1899-0> [in Ukrainian].
15. Khymenko, A. (2022). Social aspects of migration of Ukrainian youth in conditions of external threats. *SSRN 4293996*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4293996>

16. Khymynets, V., & Holovka, A. (2023). Principles of social and economic integration of internally displaced persons. *Strategic Panorama*, (2), 68—75. <https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.06> [in Ukrainian].
17. Voznyak, H., Mulska, O., Druhov, O., Patytska, K., & Tymechnko, I. (2023). Internal migration during the war in Ukraine: Recent challenges and problems. *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 312—325. [http://doi.org/10.21511/ppm.21\(1\).2023.27](http://doi.org/10.21511/ppm.21(1).2023.27)
18. Cardona-Fox, G. (2020). Internal Displacement in Europe and Central Asia: A Review of the Literature. *IDRP Working Paper No. 5*. <https://sas-space.sas.ac.uk/9360/>
19. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2023). UNHCR Global Trends 2022. <https://data.unhcr.org/en/documents/details/101302#:~:text=The%20UNHCR's%20annual%20Global%20Trends,was%20the%20biggest%20ever%20increase>
20. Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC) & Norwegian Refugee Council (NRC) (2023). 2023 Global Report on Internal Displacement. https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/2023-05/IDMC_GRID_2023_Global_Report_on_Internal_Displacement_HQ.pdf
21. ACAPS (July 2022). ACAPS Thematic Report — Return movement dynamics of IDPs and refugees. ACAPS (Switzerland). https://www.acaps.org/sites/acaps/files/products/files/20220707_acaps_thematic_report_ukraine_return_movement_dynamics_1.pdf
22. Libanova, E. M. (2014). Forced displacement from Donbas: scale and challenges for Ukraine. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.*, 12, 15—24. <https://doi.org/10.15407/visn2014.12.015> [in Ukrainian].
23. Feshchenko, A. (May 2023). Which cities have the most IDPs: ranking (infographic). *Glavkom information agency*. <https://glavcom.ua/country/society/u-jakikh-mistakh-najbilshepereselentsiv-rejtin-931135.html> [in Ukrainian].
24. Davies, A., & Jacobsen, K. (2010). Profiling urban IDPs. *Forced Migration Review*, 34, 13—15. <https://www.fmreview.org/urban-displacement/davies-jacobsen>
25. Salukvadze, J., Sichinava, D., & Gogishvili, D. (2014). Socio-economic and Spatial Factors of Alienation and Segregation of Internally Displaced Persons in the Cities of Georgia. *Studia Regionalia*, 38, 45—60. <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/112927/edition/98187/content/socio-economicand-spatial-factors-of-alienation-and-segregation-of-internally-displaced-personsin-the-cities-of-georgia-salukvadze-joseph-sichinava-david-gogishvili-david?language=en>
26. Gogishvili, D. (2015). Urban Dimensions of Internal Displacement in Georgia: The Phenomenon and the Emerging Housing Policy. Gran Sasso Science Institute, CITIES Research Unit. <http://doi.org/10.2139/ssrn.2591291>
27. Gogishvili, D., & Harris-Brandts, S. (2019). The social and spatial insularity of internally displaced persons: “neighbourhood effects” in Georgia’s collective centres. *Caucasus Survey*, 7(2), 134—156. <https://doi.org/10.1080/23761199.2019.1617652>
28. 2023 Global Report on Internal Displacement. Alexandra Bilak, Director, IDMC. <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2023/>
29. International Organization for Migration (IOM), Dec 13 2022. DTM Ukraine — Internal Displacement Report — General Population Survey Round 11 (25 November — 5 December 2022). IOM, Ukraine. <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-11-25-november-5>
30. International Organization for Migration (IOM), Jul 25 2023. DTM Ukraine — Internal Displacement Report — General Population Survey Round 13 (11 May — 14 June 2023). IOM, Ukraine. <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naselennya> [in Ukrainian].
31. Ministry of Social Policy of Ukraine (MSP). Internally Displaced Persons. <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> [in Ukrainian].

32. Ministry of Social Policy of Ukraine (MSP). Social protection 2022 in figures and facts: Support for IDPs (04.01.2023). <https://www.msp.gov.ua/news/22495.html> [in Ukrainian].
33. Proskurenko, N. (February 22, 2023). Integration of forced migrants: European experience and Ukrainian context. *European Pravda*. <https://www.euointegration.com.ua/articles/2023/02/22/7156509/> [in Ukrainian].
34. The Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC) (2019). Global report on internal displacement. <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/2019-IDMC-GRID.pdf>
35. Kuzemska, L. (November 2021). What Works for IDPs? Mapping Good Practices on Internal Displacement Management in Europe and Central Asia Region. *Researching Internal Displacement. Working Paper #3*. <https://researchinginternaldisplacement.org/working-papers/what-works-for-idps-mapping-good-practices-on-internal-displacement-management-in-europe-and-central-asia-region/>
36. Bruckner, T. (2009). Decision-Making and Georgia's Perpetual Revolution: The Case of IDP Housing. *Caucasian Review of International Affairs*, 3(2), 172—180. <https://www.ciaonet.org/record/16589>
37. Tarkhan-Mouravi, G. (2009). Assessment of IDP Livelihoods in Georgia: Facts and Policies. Tbilisi: Danish Refugee Council, United Nations High Commissioner for Refugees, European Union. <https://www.unhcr.org/en-ie/4ad827b12.pdf>
38. Kabachnik, P., Mitchneck, B., & Regulska, J. (2015). Return or Integration? Politicizing Displacement in Georgia. In: G. Nodia & C.H. Stefes (Eds). *Security, Democracy and Development in the Southern Caucasus and the Black Sea Region*, 14, 183—204. Bern: Peter Lang.
39. Kabachnik, P., Mitchneck, B., Mayorova, O. V., & Regulska, J. (2014). The Multiple Geographies of Internal Displacement: The Case of Georgia. *Refugee Survey Quarterly*, 33(4), 1—30. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdu012>
40. Gureyeva-Aliyeva, Y., & Huseynov, T. (December 2011). “Can you be an IDP for twenty years?” A comparative field study on the protection needs and attitudes towards displacement among IDPs and host communities in Azerbaijan. Brookings Institution - London School of Economics Project on Internal Displacement, Baku. http://mail.khazar.org/bitstream/20.500.12323/2269/1/12_idp_host_communities_azerbaijan.pdf

Стаття надійшла до редакції журналу 30.10.2023

Oleksii Havryliuk, PhD, Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: oleksii.havryliuk.ukr@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7567-0282
Scopus ID: 57225110721
Researcher ID: AAT-1050-2021

SOCIO-ECONOMIC CHALLENGES OF INTEGRATION AND SPATIAL DISTRIBUTION OF WAR-INDUCED INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The full-scale Russian military aggression against Ukraine launched on February 24, 2022 has led to a massive flow of forced migrants, both external and internal, which is unprecedented and the most massive forced displacement in Europe since World War II. So far, there is a significant inequality of attention to the socio-economic needs of internally displaced persons (IDPs) and refugees, because most activities of international institutions and scien-

tific attention are devoted to the needs and study of refugees, while the needs of IDPs are often “ignored” or understudied in terms of disproportionate spatial distribution of IDPs, challenges of integration into host communities, problems of consolidation of IDPs and local population, etc. The analysis of the existing body of literature on Ukrainian IDPs showed that the study of their current socio-economic situation, problems with integration into host communities and features of spatial distribution is poorly represented for the period of a full-scale Russo-Ukrainian war against the background of a huge body of pre-2022 literature. Taking into account such an insignificant body of literature on post-2022 Ukrainian IDPs, the main tasks of this study are twofold: (1) to fill the gap and expand the spectrum of knowledge about the current socio-economic situation of Ukrainian IDPs and the key problems of their integration into host communities in the conditions of a full-scale Russo-Ukrainian war; (2) analyze positive and negative international practices of IDP integration and develop recommendations for Ukraine. This article is devoted to the analysis of trends and the identification of the main socio-economic challenges of the integration and spatial distribution of Ukrainian IDPs, as well as the development of proposals for using their migration potential for the resilient development of Ukraine and host communities. The novelty of the research lies in the highlighting of positive and negative international practices of IDP integration and, as a result, the necessity of forming long-term solutions regarding the urgent socio-economic needs of Ukrainian IDPs and their spatial placement is emphasized. The dataset of the study was formed on the basis of data from reports of various international organizations and data from official state statistics. To achieve the goal of the article, quantitative methods are used, in particular, descriptive statistics and ranking.

It was established that in the global context, Ukraine ranks third in the world by the number of IDPs, and their number is almost 6 million people (7 times more than before the full-scale Russian invasion), which definitely impacts the course of global migration processes. In the national context, it was found that the pattern of the spatial distribution of IDPs within the country indicates that most IDPs gravitate to the regions where the role of the regional centre is performed by one of the five metropolises of Ukraine (not including temporarily occupied Donetsk) — Kyiv, Kharkiv, Odesa, Dnipro and Lviv, which are powerful socio-economic centres and flagships of the country’s settlement system. It was found that the biggest challenges for the socioeconomic integration of IDPs into host communities are high unemployment, financial difficulties in meeting basic needs, housing problems, social stigmatization, as well as conflicts between IDPs and the population of host communities. The analysis showed that the current situation with Ukrainian IDPs requires from the government of Ukraine and the authorities of the host communities not short-term, but long-term solutions to the urgent problems of IDPs: in particular, social housing and proper housing conditions, social protection, avoiding shameful international practices of spatial placement of IDPs and much more.

Keywords: migration, forced migration, internally displaced persons (IDPs), conflict-induced IDPs, war-induced IDPs, Russo-Ukrainian war, Ukrainian IDPs, IDP integration.

КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ В СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

QUANTITATIVE METHODS IN SOCIO-DEMOGRAPHIC RESEARCH

DSE | DEMOGRAPHY
AND
SOCIAL ECONOMY

Cite: Rozbytskyi, Mykhailo (2024). Vykorystannia velykykh danykh dlia informatsiinoho zabezpechennia rynku pratsi [Usage of Big Data for Information Support of the Labor Market]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (55), 133-147. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.133>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.01.133>

УДК: [004.738.5: 331.5]-043.86

JEL Classification: J21, C55, O33

РОЗБИЦЬКИЙ МИХАЙЛО, голов. економіст

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: rozbytskyi.m@gmail.com

ORCID: 0009-0007-4102-0912

ВИКОРИСТАННЯ ВЕЛИКИХ ДАНИХ ДЛЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РИНКУ ПРАЦІ

Проблеми збору актуальних даних щодо ринку праці в умовах глобальних змін та геополітичних коливань потребують нових підходів та альтернативних методів збору і аналізу інформації. Це підкреслює актуальність досліджень, спрямованих на розвиток та адаптацію методів формування інформаційного забезпечення ринку праці до сучасних викликів. Перспективним підходом є використання великих даних (Big Data) для оцінки ринку праці, що включає збір інформації з таких джерел як онлайн-портали з пошуку роботи та вакансій. Підхід дає змогу глибше аналізувати ринкові тенденції та забезпечувати більш точну й своєчасну оцінку потреб і можливостей на ринку праці. Метою даної статті є висвітлення підходів до формування інформаційного забезпечення ринку праці на основі використання великих даних, зокрема онлайн даних з сайтів вакансій. Розглянуто особливості використання великих даних для аналізу ринку праці, на основі бази даних, яка вміщує понад чотири мільйони вакансій, розміщених на українських порталах пошуку роботи за останні п'ять років, наданих Європейським фондом освіти — European Training Foundation (ETF). Здійснено оцінку ефективності цих підходів для сприяння пошуку роботи для усіх зацікавлених осіб, зокрема шляхом надання інформації про динаміку попиту та пропозиції на ринку праці на основі даних, отриманих з порталів. Проаналізовано можливість та обмеження використання великих даних, включаючи аналіз їх впливу на розвиток політики

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

зайнятості та планування ринку праці. Окреслено потенційні переваги великих даних у забезпеченні глибшого і більш точного аналізу ринкових умов, а також розглянуто технічні аспекти та виклики, пов'язані з їх обробкою та інтерпретацією. У статті проаналізовано методологічні підходи до збору даних та аналітичного оброблення у контексті прискорених трансформацій, волатильності та обмеженого доступу до традиційних інформаційних ресурсів. Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні можливості та доцільності використання відкритих даних з онлайн-порталів вакансій для інформаційного забезпечення ринку праці в сучасних умовах. У дослідженні застосовано методи аналізу, синтезу та узагальнення для визначення основних сучасних проблем інформаційного забезпечення ринку праці України. Здійснено оцінку ефективності застосування методів збору даних на основі методів веб-скрейпінгу та парсингу, а також застосування інтегрованої платформи Snowflake з метою виявлення ключових тенденцій та патернів на ринку праці. У висновках узагальнено основні положення та обґрунтовано напрями подальших досліджень, указано на значення великих даних для розвитку стратегій зайнятості та оптимізації ринку праці.

Ключові слова: великі дані, ринок праці, веб-скрейпінг, парсинг, зайнятість, тенденції, вакансії, попит.

Постановка проблеми та актуальність. Від початку повномасштабної війни в Україні, відповідно до Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03 березня 2022 р., використання традиційних методів збору статистичних даних щодо ситуації на ринку праці, що застосовувалися Державною службою статистики України (далі — Держстат), як-от вибіркові обстеження домогосподарств, статистична звітність, унеможливились. Через воєнні дії та руйнування інфраструктури, доступ до інших офіційних даних, зокрема адміністративних даних, став більш обмеженим. У цьому контексті з'явилася нагальна потреба у використанні альтернативних джерел даних. Зокрема, це передбачає доцільність застосування технологій використання великих даних з метою оцінки показників ринку праці. Термін «великі дані» був вперше сформульований в 1990-х рр. Джоном Маші (John Mashey), віцепрезидентом *Silicon Graphics*. У своїй презентації на щорічній технічній конференції *USENIX* 1999 р. в Каліфорнії [1] він описував масивні набори даних, які не можуть бути ефективно оброблені звичайними базами даних або методами обробки інформації. Використання великих даних у сучасному контексті дозволяє аналізувати інформацію з різних джерел, включаючи соціальні медіа, супутникові знімки, мобільні дані та інші [2]. Відомий американський економіст Радж Четті (Raj Chetty) використовував великі дані для аналізу соціальної мобільності та нерівності доходів. Однією з його ключових робіт є дослідження «The Impacts of Neighborhoods on Intergenerational Mobility» [3], де проаналізовано вплив місця проживання на економічні перспективи дітей.

Необхідно зазначити, що в контексті сучасної ери цифрових технологій обсяги доступної інформації зростають експоненціально, що сприяє розширенню можливостей для проведення всебічних наукових досліджень.

Використання передових методик обробки даних стає критичним для ефективного аналізу великомасштабних даних та виведення значущих висновків. Це, зі свого боку, накладає певні вимоги до забезпечення високого рівня конфіденційності оброблюваних даних та дотримання етичних норм у їх обігу. Сучасні дослідники та аналітики зіштовхуються з необхідністю постійного удосконалення технічних компетенцій та зростаючою соціальною відповідальністю у контексті роботи з цифровими даними, що має вирішальне значення для розвитку наукового поступу. Враховуючи нагальну потребу в актуальній інформації, цей напрямок досліджень стає особливо важливим для розвитку стратегій управління ринком праці та формування ефективної економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В рамках авторського дослідження було проведено ретельний аналіз масиву літератури, що стосується предмета дослідження та аналогічних досліджень у дотичних сферах. Прикладними дослідженнями займається *ETF*, аналітика на основі їх бази великих даних набуває все більшого поширення в наукових роботах останніх років. На мій погляд, найзначущими є висновки, сформульовані в роботах: В. Саріогло (V. Sarioglo), О. Цимбала (O. Tsymbal) [4], А. Ваккаріно (A. Vaccarino) [5, 6], М. Боузала (M. Boughzala) [7], С. Дусі (S. Dusi), К. Граціані (C. Graziani), М. Меццанцаніка (M. Mezzanzanica) та М. Пелуччі (M. Pelucchi) [8], Ф. Джамбона (F. Giambona), А. Халаві (A. Khalawi), Л. Буцціголі (L. Buzzigoli), Л. Грассіні (L. Grassini), К. Мартеллі (C. Martelli) [9].

Мета дослідження — розробка підходів до інформаційного забезпечення ринку праці на основі використання великих даних з урахуванням наявних обмежень. Це передбачає аналіз обмежень та створення детальної інформації про ключові аспекти ринку праці, як-от попит, пропозиція, зайнятість та тенденції тощо.

Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні доцільності використання відкритих даних з онлайн-порталів вакансій для інформаційного забезпечення аналізу ринку праці в сучасних умовах. Важливим аспектом дослідження є оцінка ефективності цих підходів у контексті сприяння пошуку роботи для шукачів, зокрема через аналіз динаміки попиту та пропозиції на ринку праці на основі даних, отриманих з цих порталів. У роботі використовувалась структурована база даних щодо вакансій, яка була зібрана організацією *ETF*. Дані були сформовані на базі онлайн-порталів вакансій для України впродовж останніх п'яти років.

Методологічна основа дослідження полягає в застосуванні комбінації теоретичних та емпіричних методів. Теоретичні методи включають аналіз, синтез та узагальнення, на основі яких визначено основні сучасні проблеми інформаційного забезпечення ринку праці України та роль великих даних. Емпіричні методи, такі як веб-скрейпінг та парсинг, а також застосування платформи *Snowflake* забезпечили можливість виявлення ключових

тенденцій та патернів на ринку праці, детального висвітлення практичних підходів до використання великих даних для заповнення прогалів у інформаційному забезпеченні ринку праці. Табличний і графічний методи застосовано для візуалізації результатів аналізу.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, що характеризується стрімкими змінами та цифровою трансформацією, роль інформації як ключового ресурсу стає дедалі значущішою. Великі дані становлять собою великі об'єми інформації, які перевищують здатність звичайних програмних інструментів до їх обробки та аналізу, набуваючи важливості у сферах, що потребують глибокого дослідження, точності та оперативності рішень [10]. Це особливо стосується інформаційного забезпечення ринку праці, де великі дані уможлиблюють виявлення тенденцій у попиті на певні професії та навички, відіграючи ключову роль у розвитку політик зайнятості та сприянні економічному зростанню. В умовах глобалізації та швидких технологічних змін дослідження великих даних стає необхідним для прогнозування майбутніх тенденцій ринку праці.

Наукове співтовариство демонструє щораз більший інтерес до можливостей, які надають великі дані у контексті дослідження ринку праці. Використання великих даних зумовлено їхнім потенціалом у виявленні трендів та закономірностей, які традиційні методи можуть не відслідковувати або ігнорувати. Використання великих даних дає змогу дослідникам змінити підходи до оцінки стану ринку праці, зокрема до формування релевантного інформаційного забезпечення, з метою оперативної оцінки попиту на робочу силу, визначення впливу технологічних інновацій, глобалізації економіки, демографічних змін, а також оцінки впливу соціально-економічних криз, включаючи військові конфлікти.

Широкі перспективи використання великих даних для інформаційного забезпечення ринку праці відкриває використання структурованої бази даних вакансій з онлайн-порталів з пошуку роботи в Україні, сформованої *ETF* перед самим початком війни. Зусилля *ETF* орієнтовані на підтримку країн, які межують з ЄС, у поліпшенні систем професійної освіти та навчання, а також в аналізі потреб у навичках, що є критичним для розвитку ринку праці. Важливість діяльності *ETF* полягає у зміцненні соціальної згуртованості та сприянні сталому економічному розвитку, що теж позитивно впливає на економічні відносини між державами-членами ЄС та їх сусідами.

При формуванні бази даних *ETF* використано метод (технологію) веб-скрейпінгу (*Web Scraping*), що дало можливість об'єднати понад чотири мільйони записів про вакансії в Україні, зібрані за період з 2018 по 2023 рр. зі всіх значущих сайтів вакансій. Таким чином, база даних відображає динаміку ринку праці, що може бути корисним для дослідження змін, зокрема викликаних повномасштабною війною, пандемією *Covid-19* та іншими

економічними і соціальними факторами. Обсяг бази даних перевершує обсяг стандартних статистичних даних, потенційно забезпечуючи достатньо широкі можливості для аналізу тенденцій щодо вакансій, необхідних кваліфікацій та навичок, затребуваних на сучасному ринку праці. Наприклад, детальний аналіз вакансій щодо навичок за класифікацією *ESCO*, яка забезпечує можливість деталізованої оцінки навичок у різних секторах економіки, відображає відповідні тенденції у зміні потреб ринку праці.

До бази *ETF* включено широкий спектр ознак вакансій: загальні ідентифікатори вакансій (*GENERAL_ID*), дати оновлення інформації (*REFRESH_DATE*) та категорії джерел даних (*IDSOURCE_CATEGORY*, *SOURCE_CATEGORY*), індексації дат (*INDEX_DATE*), які охоплюють рік, місяць та день публікації вакансій, а також дати їх включення до бази даних (*GRAB_DATE*) та закінчення терміну дії вакансій (*EXPIRE_DATE*). База даних також містить інформацію про мову оголошення (*LANG*) та рівні кваліфікацій за класифікацією *ESCO*, які поділяються на чотири рівні (*IDESCO_LEVEL_1* до *IDESCO_LEVEL_4*). Додатково фіксується інформація про географічне розташування вакансій, зокрема місто (*IDCITY*, *CITY*), провінцію (*IDPROVINCE*, *PROVINCE*), регіон (*IDREGION*, *REGION*), макрорегіон (*IDMACRO_REGION*, *MACRO_REGION*) та країну (*IDCOUNTRY*, *COUNTRY*).

Щодо характеристик самої роботи: база даних включає тип контракту (*IDCONTRACT*, *CONTRACT*), рівень освіти (*IDEDUCATIONAL_LEVEL*, *EDUCATIONAL_LEVEL*), сектор економіки (*IDSECTOR*, *SECTOR*), макросектор (*IDMACRO_SECTOR*, *MACRO_SECTOR*) та категорію сектору (*IDCATEGORY_SECTOR*, *CATEGORY_SECTOR*). Інформація про заробітну плату (*IDSALARY*, *SALARY*, *SALARYVALUE*), графік роботи (*IDWORKING_HOURS*, *WORKING_HOURS*) та необхідний досвід (*IDEXPERIENCE*, *EXPERIENCE*) дозволяє глибше аналізувати умови праці. Також включені дані про країну джерела (*SOURCECOUNTRY*) та назви компаній (*COMPANYNAME*, *COMPANYRAW*), що надають вакансії. Загалом база налічує 55 змінних.

Використання даних щодо вакансій допомагає не лише ідентифікувати найбільш затребувані професії та ключові навички для успішного працевлаштування, але й визначити актуальні напрями адаптації освітніх програм до сучасних потреб ринку праці. За нинішніх умов існує нагальна потреба в оновленні освітніх програм університетів та коледжів, зосередженні уваги на розвитку навичок, які відповідають потребам сучасного ринку праці. Це також означає, що система професійної освіти та навчання має враховувати швидкість змін у попиті на робочу силу та бути готовими до оперативного впровадження актуалізованих курсів та спеціалізацій, що відповідають новим трендам змін професій та кваліфікацій.

В умовах посилення глобальних викликів, зокрема в Україні, адаптація нових методів аналізу даних стає вирішальною. Традиційні методи збору інформації часто виявляються недостатньо ефективними через обмежений

доступ або ненадійність джерел. У такому контексті методи парсингу (*Parsing*) та веб-скрейпінгу набувають особливої актуальності як альтернативні підходи до збору даних. Точне визначення винахідника цих технологій є складним, оскільки вони розвивалися поступово з появою Інтернету. Однак важливо відзначити, що веб-скрейпінг та парсинг зазнали значного розвитку завдяки роботі багатьох програмістів та інженерів у сфері комп'ютерних наук.

Веб-скрейпінг є процесом автоматизованого збору даних безпосередньо з інтернету. Він включає використання скриптів або програм для автоматичного витягування інформації з вебсторінок. Цей метод особливо ефективний для збору даних з великої кількості вебсайтів. Наприклад, веб-скрейпер може використовувати мову запитів — *XPath*, або спеціальну мову стилю вебсторінок — *CSS* селектори, для визначення конкретних елементів на сторінці, які потрібно витягнути. Приклад *XPath* селектора, з офіційної бібліотеки *XML Path Language* [11], може мати форму:

$$\text{xpath} = '//\text{div}[\text{@class} = \text{"content"}]//\text{text}()' \quad (1)$$

де: *xpath* — змінна, яка зберігає *XPath* вираз, *//* — символ *XPath* використовується для пошуку елементів у будь-якому місці документа, *div[@class=»content»]* — частина вказує на елемент 'div' з атрибутом 'class', який має значення «content», тобто вираз шукає всі 'div' елементи, чий клас дорівнює «content». *//text()* — функція *XPath*, яка вибирає всі текстові вузли дочірніх елементів вибраного 'div' елемента, це означає, що вираз поверне весь текст, що міститься всередині кожного вибраного 'div' елемента.

Парсинг передбачає використання спеціальних алгоритмів для екстракції та структурування даних з різноманітних неструктурованих та напівструктурованих джерел, у той час як веб-скрейпінг зосереджений на автоматизованому зборі даних із вебсторінок. Наприклад, парсинг *HTML* дає можливість ефективно вилучати інформацію з вебсторінок за допомогою регулярних виразів, описаних в офіційній бібліотеці мови *Python* [12]. Найпростіший вираз може мати вигляд:

$$\text{regex} = \text{r}'\langle \text{tag} \rangle (.*) \langle \text{tag} \rangle' \quad (2)$$

де: *regex* — змінна, яка зберігає регулярний вираз, *r* — «сирі рядки» в *Python*, які використовуються для спрощення запису регулярних виразів, оскільки вони не обробляють спеціальні символи як екрановані, *<tag>* — символізує початок *HTML*-тега, *(.*)* — це особлива конструкція в регулярних виразах, яка використовується для знаходження і захоплення будь-якого тексту, що знаходиться між вказаними тегами, *</tag>* — символізує закінчення *HTML*-тега.

Сучасні технології парсингу включають розпізнавання тексту, обробку природної мови та аналіз даних, що уможлиблює виявлення значимих

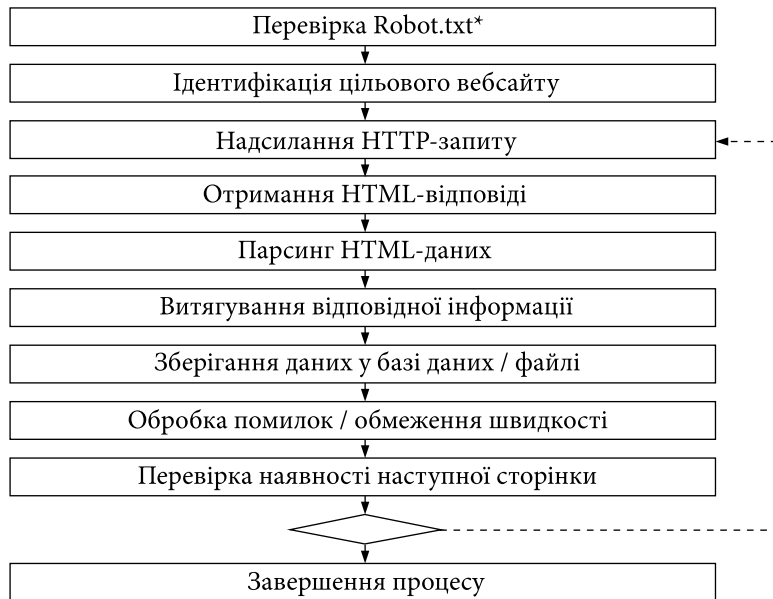

Рис. 1. Процес веб-скрейпінгу

Джерело: авторська розробка на основі детального алгоритму [12].

шаблонів та закономірностей у великих масивах інформації. Основним і базовим процесом веб-скрейпінгу є парсинг обраної сторінки і витягування потрібної інформації (рис. 1).

Діаграму побудовано відповідно до загальноприйнятої практики веб-скрейпінгу. *Robot.txt — це файл веброзробників, що знаходиться в кореневому каталозі сайту і містить інструкції для веброботів, у яких вказується, які частини сайту не можна сканувати або обробляти. Під час використання парсингу та веб-скрейпінгу важливо враховувати, що збір даних відбувається відповідно до законодавства про захист даних та авторські права. Це включає в себе використання надійних методів анонімізації даних та забезпечення, що зібрані дані використовуються виключно у дослідницьких або аналітичних цілях. Крім того, важливо враховувати технічні виклики, пов'язані з парсингом та веб-скрейпінгом: обробку великих обсягів даних, вирішення проблем з сумісністю форматів та забезпечення точності та актуальності інформації.

Для дослідження зібраних даних використовуються технологічні платформи, зокрема, хмарна платформа *Snowflake*. Ця платформа забезпечує потужні інструменти для зберігання, управління та аналізу великих обсягів даних, що дає змогу ефективно використовувати можливості великих даних для аналізу ринку праці. Робота зі *Snowflake* передбачає кілька ключових етапів. Початковим кроком є реєстрація облікового запису та налаштування середовища. Наступним етапом є завантаження даних, яке

The screenshot shows the Snowflake SQL editor interface. At the top, there is a 'Run' button and a status bar indicating 'All Queries' and 'Saved 2 hours ago'. The main area contains a SQL query with line numbers 1 through 21. The query is as follows:

```

1 SELECT
2     ESCO_LEVEL_4 AS Profession,
3     YEAR_INDEX_DATE AS Year,
4     COUNT(*) AS JobCount,
5     AVG(SALARYVALUE) AS AverageSalary
6 FROM
7     "LIGHTCAST"."VIEWS_FOR_SHARES"."ETF_UA_EUROPEAN_POSTING"
8 WHERE
9     ESCO_LEVEL_4 IN (
10        'Applications programmers',
11        'Database and network professionals not elsewhere classified',
12        'Database designers and administrators',
13        'Research and development managers',
14        'Software developers',
15        'Web and multimedia developers'
16    )
17    AND SALARYVALUE > 1000 AND SALARYVALUE < 1500000
18 GROUP BY
19     ESCO_LEVEL_4, YEAR_INDEX_DATE
20 ORDER BY
21     ESCO_LEVEL_4, YEAR_INDEX_DATE;

```

Рис. 2. Поле для введення SQL-запитів з прикладом запиту до бази даних
Джерело: скріншот робочого інтерфейсу Snowflake.

може бути здійснене через пакетне завантаження або потокову передачу даних у реальному часі з різноманітних джерел. Організація даних у *Snowflake* включає використання схем, таблиць та переглядів, а також реалізацію заходів управління даними та безпеки.

Запити до даних виконуються за допомогою *SQL* [13], що дозволяє ефективно витягувати необхідні зв'язки. *Snowflake* надає інструменти для аналізу даних, а також можливість інтеграції зі сторонніми аналітичними інструментами. Однією з ключових можливостей платформи є спільне використання даних, що сприяє безпечному обміну даними з іншими користувачами *Snowflake* або зовнішніми споживачами.

В основі інтерфейсу лежить принцип «що бачиш, те й отримуєш» (*WY-SIWYG*), який забезпечує візуальну консистенцію між тим, як запити відображаються в редакторі та як вони будуть виконані системою. Центральне місце в інтерфейсі займає поле для введення *SQL*-запитів (рис. 2), оснащене підсвічуванням синтаксису, що робить процес написання коду більш інтуїтивним. Підсвічування синтаксису допомагає уникнути помилок, виділяючи ключові слова, функції та оператори, що забезпечує швидке виявлення та виправлення помилок у запитах.

Результатом запиту є структурована таблиця, яка відображає вибрані дані в організованому форматі для подальшого аналізу та обробки (табл. 1).

Snowflake оптимізує процес обробки *SQL*-запитів, використовуючи передові алгоритми та кешування результатів. Це забезпечує швидке ви-

конання запитів, навіть коли мова йде про великі обсяги даних. Така ефективність обробки запитів є критично важливою для аналітичних операцій, оскільки вона дозволяє користувачам швидко отримувати зв'язки та виявляти значущі відомості з їхніх даних, підвищуючи загальну продуктивність аналітичних процесів.

Масштабування та оптимізація є важливими аспектами роботи з *Snowflake*, де користувачі можуть регулювати свої обчислювальні ресурси (склади) для адаптації до вимог робочого навантаження. Регулярний моніторинг *Snowflake* дозволяє оптимізувати продуктивність, безпеку та витрати. Важливим елементом є також реалізація стратегій резервного копіювання та відновлення після збоїв для забезпечення доступності та цілісності даних.

Аналітика на основі даних *ETF*, здійснювана через *Snowflake*, дає можливість не лише аналізувати поточний стан ринку праці, але й виявляти тренди та передбачати майбутні зміни. Це важливо для розробки ефективних стратегій у сфері зайнятості та професійного навчання, а також для адаптації до змінюваних ринкових умов. Зокрема, аналіз даних може виявити зростаючі сектори економіки, що потребують додаткової робочої сили, а також сектори, що зазнають спаду. Крім того, *Snowflake* сприяє розумінню змін у вимогах до кваліфікацій та навичок, що є критично важливим для планування освітніх ініціатив та розвитку навчальних програм, орієнтованих на реальні потреби ринку праці.

Таблиця 1. Приклад отриманих даних у сфері інформаційних технологій за останні 4 роки

Професія	Рік	Кількість вакансій	Середня заробітня плата (EUR)
Прикладні програмісти	2020	2389	3495,31
Прикладні програмісти	2021	3064	3619,99
Прикладні програмісти	2022	1862	5433,68
Прикладні програмісти	2023*	1391	6915,59
Менеджери з досліджень та розробок	2020	7687	4530,84
Менеджери з досліджень та розробок	2021	10 206	4973,55
Менеджери з досліджень та розробок	2022	6341	5585,46
Менеджери з досліджень та розробок	2023*	3025	10 168,15
Веб- та мультимедійні розробники	2020	10 722	3896,88
Веб- та мультимедійні розробники	2021	14 747	4062,21
Веб- та мультимедійні розробники	2022	8927	5015,54
Веб- та мультимедійні розробники	2023*	1590	7434,84

Джерело: розрахунки автора за даними бази *ETF*; *дані в процесі скрейпінгу та структурування, тому інформація є неповною.

Використання *Snowflake* в контексті аналізу великих даних *ETF* є прикладом ефективного застосування сучасних технологічних рішень для глибокого розуміння та адаптації до динамічних умов ринку праці. Це демонструє важливість інтеграції передових аналітичних інструментів та технологій у процеси дослідження та розробки політик, спрямованих на підвищення ефективності ринку праці та реагування на його поточні та майбутні виклики. Інформація, отримана в ході аналізу даних *ETF* за допомогою *Snowflake*, може бути використана для підтримки рішень у сфері політики зайнятості.

Спираючись на результати аналізу бази даних *ETF*, можна помітити, що деякі професії на сучасному ринку праці України стикаються зі зменшенням попиту на фахівців у сфері бізнес-адміністрування та комерції, і це є важливим індикатором ширших соціально-економічних змін (табл. 2). Така тенденція може бути пов'язана з наслідками воєнної агресії з боку РФ, яка викликала серйозні зміни у різних сферах професійної діяльності, включаючи широкомасштабне переміщення бізнесів. Водночас сфера інформаційних технологій (ІТ) продовжує утримувати стабільну кількість вакансій, порівняно з попередніми роками, відзначається зростання середнього рівня заробітних плат у цій галузі. Це вказує на зростаючий попит на висококваліфікованих фахівців у сфері ІТ, що може бути зумовлено збільшенням потреби в інформаційних ресурсах та технологіях. Тенденція відображає зміни на ринку, де якість та спеціалізація працівників стають вирішальними у контексті цифрової трансформації.

Швидке зростання сектору ІТ в Україні, підтверджене результатами аналізу даних з онлайн-порталів пошуку роботи, вказує на збільшення попиту на висококваліфікованих фахівців у цій галузі. Це зумовлено не лише

Таблиця 2. Вибіркове порівняння професій в сфері бізнес-адміністрування та комерції за останні 4 роки

	Вакансії за роками				Усього вакансій за 4 роки
	2020	2021	2022	2023*	
Бухгалтери	2455	2123	805	360	5743
Молодші спеціалісти з бухгалтерського обліку	11 571	11 693	8418	10 380	42 062
Адміністративні та виконавчі секретарі	2745	2688	811	974	7218
Фахівці з реклами та маркетингу	2255	2344	1616	1249	7464
Менеджери з реклами та зв'язків з громадськістю	2117	2052	551	200	4920
Комерційні торгові представники	5312	4798	2060	3672	15 842

Джерело: розрахунки автора за даними бази *ETF*; * дані в процесі скрейпінгу та структурування, тому інформація є неповною

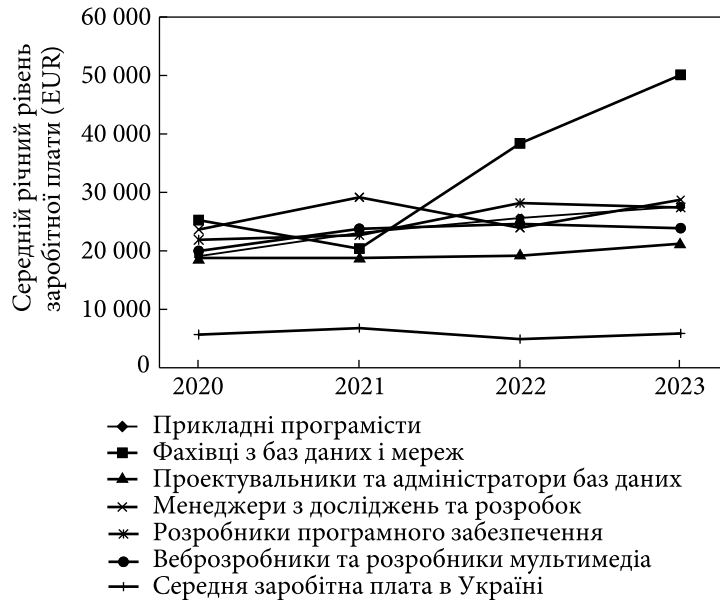

Рис. 3. Оголошена динаміка заробітних плат в ІТ-секторі за даними сайтів вакансій
Джерело: розрахунки автора за даними бази ЕТФ. Для порівняння наведена річна середня заробітна плата в Україні за обраними роками за середньобанківським валютним курсом.

потребами внутрішнього ринку, але й глобальними трендами, які диктують активну цифровізацію та автоматизацію бізнес-процесів. Важливим фактором, який підсилює цю тенденцію, є стрімкий розвиток технологічних інновацій, зокрема в таких областях, як штучний інтелект, машинне навчання, розробка програмного забезпечення та кібербезпека. Крім того, зростання чисельності працівників у інноваційних галузях (наприклад, в ІТ), свідчить про активну адаптацію України до викликів глобальної цифрової економіки. Це зростання відображає зусилля країни у відповіді на потребу в нових навичках та компетенціях, необхідних для розвитку сучасного інформаційного сектору.

У сфері інформаційних технологій в Україні, разом зі зростанням попиту на кваліфікованих фахівців, спостерігається також значне покращення фінансових показників, зокрема в розмірі заробітних плат (рис. 3). Ця позитивна динаміка є результатом зростаючої вартості ІТ-навичок у глобальній цифровій економіці та відображає збільшення внеску галузі в економіку країни. Високі зарплати в ІТ-секторі є віддзеркаленням не тільки підвищеного попиту на ці спеціалізації, але й визнання значення цих професій у сучасному технологічному світі.

Заробітні плати в ІТ-галузі часто значно перевищують середні показники по країні, що зумовлено високою конкуренцією за кваліфіковані

кадри, а також необхідністю винагороджувати складні та високотехнологічні навички, які є критичними для успіху в галузі. Також це свідчить про інвестиції бізнесу в розвиток своїх технологічних потужностей, адже кваліфіковані ІТ-фахівці відіграють ключову роль у реалізації інноваційних проєктів та цифровій трансформації бізнесу.

Такі зміни на ринку праці сприяють розвитку стартап-екосистеми в Україні, де інноваційні ідеї та проєкти мають можливість отримати підтримку та інвестиції. Це стимулює економічний розвиток країни, сприяє створенню нових робочих місць та посилює її конкурентоспроможність на міжнародній арені.

Отже, динаміка ринку праці України в області ІТ та інших інноваційних секторів є яскравим свідченням того, як країна адаптується до змінюваних умов глобального ринку, розвиваючи технологічні навички та сприяючи економічному прогресу.

Висновки. Для сучасного ринку праці можливість використання та значення релевантних великих даних невинно зростає, стаючи фундаментальним джерелом для розробки інформаційних систем та стратегій. База даних, сформована *ETF*, уміщує великий обсяг даних про вакансії в Україні за останні п'ять років і постає важливим джерелом інформації для аналізу та прогнозування майбутніх тенденцій, відображаючи динаміку попиту на актуальні професії та навички.

Використання сучасних технологій у сфері збору великих даних (веб-скрейпінг та парсинг), відіграє критичну роль у підвищенні ефективності досліджень ринку праці. Ці методи забезпечують можливість ефективного формування великих обсягів даних щодо поточного стану ринку праці.

Платформа *Snowflake*, разом з іншими подібними сервісами, надає інструменти для обробки та аналізу великих даних. Завдяки унікальній архітектурі, яка дає змогу незалежно масштабувати обчислювальні та зберігаючі ресурси, *Snowflake* забезпечує високу продуктивність і оптимальне управління даними. Це значно полегшує процес аналізу великих обсягів інформації, дозволяючи дослідникам та аналітикам отримувати важливі інсайти з даних, що є неоціненним для розуміння та прогнозування тенденцій ринку праці.

Подальші дослідження повинні зосередитись на розширенні можливостей аналізу великих даних, зокрема через розробку нових моделей машинного навчання та штучного інтелекту, що можуть допомогти в адаптації стратегій зайнятості до швидкозмінних умов ринку. Такі дослідження мають на меті не лише вдосконалення інструментів аналізу, але й розробку комплексних рекомендацій для політики зайнятості, що відповідає потребам сучасного ринку праці.

Зростання попиту на фахівців у сфері інформаційних технологій та високі показники заробітної плати в ІТ-секторі в Україні вказують на збіль-

шення цінності ІТ-навичок у глобальному масштабі. Це підкреслює необхідність інвестицій у розвиток технологічних потужностей та підготовку кадрів, які відповідають сучасним вимогам ринку праці.

Слід констатувати, що інтеграція сучасних інструментів та технологій збору та обробки даних щодо стану ринку праці необхідна для підвищення ефективності політики регулювання ринку праці та ринку освітніх послуг, а також їх адаптації до сучасних динамічних умов. Важливим аспектом подальших досліджень є розуміння соціально-економічного впливу великих даних на ринок праці, аналіз змін у навичках та кваліфікаціях, необхідних для новітніх професій, та розробка стратегій для підвищення гнучкості та інклюзивності ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mashey J.R. Big data and the next wave of {InfraStress} problems, solutions, opportunities. In: *1999 USENIX annual technical conference (USENIX ATC 99)*. 1999. URL: https://static.usenix.org/event/usenix99/invited_talks/mashey.pdf (дата звернення: 24.01.2024).
2. Sario glo V., Ogy M. Approach to population estimation in Ukraine using mobile operators' data. *Statistics in Transition new series*, 2023. Т. 24 (1). P. 131—144. <https://doi.org/10.59170/stattrans-2023-008>
3. Chetty R., Hendren N. The impacts of neighborhoods on intergenerational mobility: Childhood exposure effects and county-level estimates. *Harvard University and NBER*, 2015. Vol. 133 (3). P. 14—16.
4. Sario glo V., Cymbal O. Labour market landscaping Ukraine. *Big Data for labour market intelligence*. 2020. 29 p.
5. Vaccarino A. Big Data For Labour Market Information (Lmi) In Ukraine. Methodological overview and analytics insights on Ukrainian Web Labour Market Working Paper. 2020. P. 6—33. URL: https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-05/ukraine_big_data_lmi_analysis_2020_web.pdf (дата звернення: 24.01.2024).
6. Vaccarino A. Big Data For Labour Market Information (Lmi) In Tunisia. Methodological overview and Analytics insights on Tunisian Web Labour Market. Working Paper. 2020. P. 11—30. URL: https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-05/tunisia_big_data_lmi_analysis_2020_web.pdf (дата звернення: 24.01.2024).
7. Boughzala M. Big Data for labour market intelligence. Web labour market of Tunisia. Landscaping and brief overview. 2020. P. 3—6. https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2020-11/big_data_lmi_tunisia_landscaping_ojv_sources_2020_web.pdf (дата звернення: 24.01.2024).
8. Dusi S., Graziani C., Mezzanzanica M., Pelucchi M. Informal Employment: Can Big Data Improve Knowledge on This Phenomenon? *Assessing Informal Employment and Skills Needs*. Rainer Hampp Verlag, 2019. P. 197—230. <https://doi.org/10.5771/9783957103598-197>
9. Giambona F., Khalawi A., Buzzigoli L., Grassini L., Martelli C. Big data analysis and labour market: an analysis of Italian online job vacancies data. In: *ASA 2021 Statistics and Information Systems for Policy Evaluation: book of short papers of the on-site conference*. Firenze University Press, 2021. P. 117—120.
10. Офіційна бібліотека XML Path Language (XPath). URL: <https://www.w3.org/TR/xpath-10/> (дата звернення: 24.01.2024).
11. Офіційна бібліотека мови Python. URL: <https://docs.python.org/3/faq/library.html> (дата звернення: 24.01.2024).

12. Thapelo T.S., Namoshe M., Matsebe O., Motshegwa T., Bopape M.-J.M. SASSCAL WebSAPI: A Web Scraping Application Programming Interface to Support Access to SASSCAL's Weather Data. *Data Science Journal*. 2021. Vol. 20. P. 5. <https://doi.org/10.5334/dsj-2021-024>
13. Chamberlin D. D., Boyce R. F. SEQUEL: A Structured English Query Language. Proceedings of the 1974 ACM SIGFIDET (Now SIGMOD) Workshop on Data Description, Access and Control (SIGFIDET' 74). 1974. ACM Press, Ann Harbor. P. 249—264. URL: <https://s3.us.cloud-object-storage.appdomain.cloud/res-files/2705-sequel-1974.pdf> (дата звернення: 24.01.2024).

REFERENCES

1. Mashey, J. R. (1999). Big data and the next wave of {InfraStress} problems, solutions, opportunities. *1999 USENIX annual technical conference (USENIX ATC 99)*. https://static.usenix.org/event/usenix99/invited_talks/mashey.pdf
2. Sarioglo, V., & Ogay, M. (2023). Approach to population estimation in Ukraine using mobile operators' data. *Statistics in Transition new series*, 24 (1), 131—144. <https://doi.org/10.59170/stattrans-2023-008>
3. Chetty, R., & Hendren, N. (2015). The impacts of neighborhoods on intergenerational mobility: Childhood exposure effects and county-level estimates. *Harvard University and NBER*, 133 (3), 14—16.
4. Sarioglo, V., & Cymbal, O. (2020). Labour market landscaping Ukraine. *Big Data for labour market intelligence*, 29 p.
5. Vaccarino, A. (2020). Big Data For Labour Market Information (Lmi) In Ukraine. Methodological overview and analytics insights on Ukrainian Web Labour Market Working Paper, 6—33. https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-05/ukraine_big_data_lmi_analysis_2020_web.pdf
6. Vaccarino, A. (2020). Big Data For Labour Market Information (Lmi) In Tunisia. Methodological overview and Analytics insights on Tunisian Web Labour Market. Working Paper, 11—30. https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-05/tunisia_big_data_lmi_analysis_2020_web.pdf
7. Boughzala, M. (2020). Big Data for labour market intelligence. Web labour market of Tunisia. Landscaping and brief overview, 3—6. https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2020-11/big_data_lmi_tunisia_landscaping_ojv_sources_2020_web.pdf
8. Dusi, S., Graziani, C., Mezzanzanica, M., & Pelucchi, M. (2019). Informal Employment: Can Big Data Improve Knowledge on This Phenomenon? *Assessing Informal Employment and Skills Needs*, 197—230. Rainer Hampp Verlag. <https://doi.org/10.5771/9783957103598-197>
9. Giambona, F., Khalawi, A., Buzzigoli, L., Grassini, L., & Martelli, C. (2021). Big data analysis and labour market: an analysis of Italian online job vacancies data. *ASA 2021 Statistics and Information Systems for Policy Evaluation: book of short papers of the on-site conference, Vol. 132*, 117—120. Firenze University Press.
10. Official XML Path Language (XPath) Library (2023). <https://www.w3.org/TR/xpath-10/>
11. Official library of the Python language (2023). <https://docs.python.org/3/faq/library.html>
12. Thapelo, T. S., Namoshe, M., Matsebe, O., Motshegwa, T., & Bopape, M.-J. M. (2021). SASSCAL WebSAPI: A Web Scraping Application Programming Interface to Support Access to SASSCAL's Weather Data. *Data Science Journal*, 20, 5. <https://doi.org/10.5334/dsj-2021-024>

13. Chamberlin, D. D., & Boyce, R. F. (1974). SEQUEL: A Structured English Query Language. Proceedings of the 1974 ACM SIGFIDET (Now SIGMOD) Workshop on Data Description, Access and Control (SIGFIDET' 74), ACM Press, Ann Harbor, 249—264. <https://s3.us.cloud-object-storage.appdomain.cloud/res-files/2705-sequel-1974.pdf>

Стаття надійшла до редакції журналу 09.01.2024

Mykhailo Rozbytskyi, Chief economist
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: rozbytskyi.m@gmail.com
ORCID: 0009-0007-4102-0912

USAGE OF BIG DATA FOR INFORMATION SUPPORT OF THE LABOR MARKET

The challenges of collecting current labor market data amidst global changes and geopolitical fluctuations increasingly necessitate new approaches and alternative methods of data collection and analysis. This highlights the relevance of research aimed at developing and adapting labor market information provision methods to contemporary challenges. A promising approach in this context is the use of Big Data for labor market assessment, which involves collecting information from sources such as online job search and vacancy portals. This method allows for a deeper analysis of market trends and provides a more accurate and timely assessment of labor market needs and opportunities. The aim of this article is to discuss approaches to developing labor market information systems using Big Data, particularly online data from job vacancy websites. It examines the use of Big Data in labor market analysis based on a database containing over four million job vacancies posted on Ukrainian job search portals over the last five years, provided by the European Training Foundation (ETF). The effectiveness of these approaches in facilitating job search for all interested parties is evaluated, particularly through providing insights into the dynamics of supply and demand in the labor market based on data from these portals. The opportunities and limitations of using Big Data in this context are analyzed, including their impact on employment policy development and labor market planning. The potential benefits of Big Data in providing deeper and more accurate market condition analyses are outlined, along with technical aspects and challenges associated with their processing and interpretation. The article examines methodological approaches to data collection and analytical processing in the context of accelerated transformations, volatility, and limited access to traditional information resources. The scientific novelty of the article lies in the substantiation of the feasibility and appropriateness of using open data from online job portals for labor market information provision under current conditions. In conducting the research, methods of analysis, synthesis, and generalization were applied to identify the main contemporary issues of labor market information provision in Ukraine. The effectiveness of data collection methods based on web scraping and parsing techniques was evaluated, as well as the use of the integrated Snowflake platform to identify key trends and patterns in the labor market. The conclusions summarize the main points and substantiate directions for further research, highlighting the significance of Big Data in developing employment strategies and optimizing the labor market.

Keywords: big data, labor market, web scraping, parsing, employment, trends, vacancies, demand.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

До опублікування у фаховому журналі «Демографія та соціальна економіка» приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів — **без оплати**. Стаття подається за адресою на сайті журналу.

Науковий журнал відповідає вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, а саме статті 22 «Державна мова у сфері науки». Наукові статті та матеріали готуються і друкуються державною — українською та англійською мовами.

Стаття, подана без дотримання вимог, опублікуванню не підлягає. Рукопис не повинен перевищувати обсяг 25 сторінок (разом з літературою, анотаціями) формату А4, набір тексту через 1,5 інтервали. Поля: всі — по 2 см, абзац — відступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір — 14, виконані на комп'ютері у редакторі Word for Windows (*.doc). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською чи англійською мовами.

Разом зі статтею автор повинен надати підписаний Ліцензійний договір на використання твору (форма розміщена на сайті журналу).

Кожна стаття повинна мати коди УДК, JEL Classification, кожний автор — ідентифікатор ORCID, Scopus ID, Researcher ID.

Стаття має складатись із таких розділів: постановка проблеми, актуальність обраної теми, новизна, аналіз останніх досліджень і публікацій, постановка мети і завдань, методи дослідження, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У кінці статті розташовують переліки посилань: Література, References, анотацію англійською мовою.

Обсяг анотації українською та англійською мовами — 300—400 слів (не менше 1800 знаків без пробілів).

Обов'язкові вимоги до анотацій. Вони мають бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст статті; описувати актуальність дослідження, основну мету, новизну, методи дослідження; підсумовувати найбільш значущі результати); містити конкретизацію авторського внеску (що проаналізовано, розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, впроваджено тощо).

Авторська анотація має: містити пояснення, як було проведено дослідження, без методологічних деталей; не містити посилання та абрєвіатури.

Список **літератури** має бути оформлено відповідно до чинного Національного стандарту України (ДСТУ 8302:2015).

Назви праць у списку літератури розміщують у порядку цитування в тексті.

References. Україномовні та російськомовні джерела слід перекласти англійською мовою максимально точно. Усі джерела мають бути оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010. Якщо джерелу призначено номер DOI, автор статті зобов'язаний його вказати в кінці посилання на джерело. Якщо джерело має інтернет-посилання, то його обов'язково необхідно вказати. Посилатись на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно. Міжнародний бібліографічний стандарт Правила для авторів APA-2010 необхідно також використовувати при посиланні на будь-які праці в тексті статті.

Список літератури та **References** має становити не менше **18—20 джерел**. Автор може робити посилання в Літературі на свої наукові твори, але **тільки на одну роботу**.

Матеріали, що публікуються в журналі, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) надані матеріали та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатись із позицією редакційної колегії.

Термін подання статей до журналу:

№ 1 — 20 грудня (подання журналу до друку у березні наступного року);

№ 2 — 10 березня (подання журналу до друку у червні поточного року);

№ 3 — 20 травня (подання журналу до друку у вересні поточного року);

№ 4 — 10 вересня (подання журналу до друку у листопаді поточного року).

До тексту статті обов'язково додається **авторська довідка**.

Детально всі вимоги висвітлено на сайті журналу <https://ojs.dse.org.ua>

ПРОХОДЖЕННЯ РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

I. Наукові статті, що надійшли та зареєстровані у редакції журналу, проходять рецензування, яке виконують висококваліфіковані фахівці з відповідних наукових напрямів. Вони мають наукові ступені доктора або кандидата наук, дослідження і публікації за відповідною спеціальністю та тематикою. За необхідністю голова редколегії журналу додатково залучає фахівців за відповідною спеціальністю. У разі виявлення різних позицій рецензентів і автора стаття направляється третьому рецензенту та додатково розглядається на засіданні редколегії журналу. Рецензентів запрошують до співпраці з конкретними матеріалами голова редколегії журналу та його заступники.

У журналі запроваджено двостороннє конфіденційне (сліпе) рецензування.

II. Рецензент має розглянути статтю упродовж 10—12 робочих днів з моменту її отримання та направити рецензію до редакції журналу особисто чи електронною по-

штою. У випадку неможливості прорецензувати статтю (наприклад, через конфлікт інтересів) рецензент надсилає мотивовану відмову упродовж трьох днів із дня отримання листа від редакції журналу.

Строки рецензування в кожному випадку визначаються з урахуванням необхідності забезпечення умов для максимально оперативної публікації статті та не можуть перевищувати двох тижнів.

III. Рецензія має однозначно характеризувати теоретичну або прикладну значущість дослідження, співвідносити назву статті, мету статті і висновки автора з відомими науковими концепціями. Необхідним елементом рецензії є оцінка рецензентом особистого внеску автора статті в рішення розглянутої проблеми, її актуальності та новизни; а також визначення категорії, до якої належить стаття: містить наукові результати, науково-методична чи оглядова. Доцільно відзначити в рецензії відповідність стилю, логіки й доступності викладу наукового характеру матеріалу, повноту і достатність розкриття теми у викладі статті, в розширених анотаціях, оцінити достовірність і обґрунтованість висновків автора, повноту, достатність і актуальність цитувань, здійснених автором, дотримання ним наукової етики, зокрема відсутність у рецензованій статті плагіату.

Висновок рецензента, укладений за запропонованою редакцією формою, має бути підписаний рецензентом із зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, дати завершення рецензування.

IV. У разі отримання рецензії з зауваженнями та рекомендаціями, стаття із анонімною копією рецензії направляється авторам на доопрацювання.

Під час доопрацювання статей за зауваженнями рецензентів автор виділяє у доопрацьованому електронному варіанті статті змінений текст, додані речення, таблиці, рисунки чи інший матеріал для оперативної перевірки рецензентом врахованих зауважень за наданими рецензіями.

Після отримання висновків рецензентів про придатність до опублікування доопрацьованих авторами статей редакційна колегія журналу ухвалює остаточне рішення щодо укладання змісту номерів журналу.

Вчена рада Інституту демографії та проблем якості життя НАН України затверджує до друку та опублікування в мережі Інтернет кожен номер наукового журналу.

V. Оригінали рецензій зберігаються в редакції журналу два роки.

VI. За наявності критичних зауважень рецензента до статті по суті, але за загальної позитивної рекомендації, редколегія може віднести матеріал до розряду полемічних і друкувати статтю з позначкою «Наукова дискусія».

GUIDELINES FOR AUTHORS

To be considered for a publication in the journal, only research papers that have never been published before are accepted. The article should be devoted to the relevant subjects, present the results of a thorough study, be characterized by innovations and scientific conclusions in accordance with article's goals (specified tasks). The publication is **free of charge** for the authors.

The scientific journal meets the requirements of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language" from 25.04.2019 № 2704-VIII Article 22 "State language in the field of science". Scientific articles and materials are prepared and published in the state — Ukrainian and English languages.

The length of accepted manuscripts should be 21 pages (including references and extended summaries) of A4 format, 1.5 spacing. All margins — 2 cm, indent — 1.27 cm, font: Times New Roman 14 pt saved in Word for Windows (*.doc). The articles are accepted in Ukrainian or English.

The author should also sign the License Agreement to agree with publication in the Journal (the Form of Agreement is available at the web-site).

Every manuscript should be classified with UDC, JEL Classification Codes, each author is an ORCID, Scopus ID, Researcher ID. **The scheme of situation of abbreviations**, font sizes, intervals, structure of paragraphs and subparagraphs, as well as references.

At the beginning of the article, authors' name and surname should be placed, as well as their academic degree and rank, position, affiliation, postal and electronic address, the publication's title, summary and the key words — **in two languages**.

The article should consist of the next structural components: description of the research problem, relevance of the theme, innovative character, analysis of the recent studies and publications, research methods, setting of the article's goal and tasks, the main findings of the study, conclusions and prospects of future studies in the field. The references are placed in the end of the article.

The Summary in Ukrainian and English should be within 300-400 words (not less than 1,800 printed signs).

Mandatory guidelines for the Summary: informing character (no general words); well-developed structure (successive logic of description of the article's findings: relevance of the study, the main purpose, novelty, research methods, should be assured); relevant (description of article's main contents; define the study's main tasks; summarize the key findings and their importance); detailed definition of the author's contribution (which positions are developed, proposed, defined, justified, made, revealed, etc.); compact character.

Author's summary should: explain the study's approaches, but without methodological details; provide no references and abbreviations.

The author can do the social work in Literature once for his own scientific work. All sources must be registered according to the international bibliographic standard APA-2010.

All manuscripts are subjects for internal and external review by the members of the Editorial Board, and experts from the respective research fields. The Editorial Board should receive at least one external review and at least one internal review. To ensure the fair examination of scientific value of manuscript, an independent blind review can be used (without mentioning the names of authors and reviewers).

The Editorial Board has a privilege to review, edit, abridge (not changing author's opinion), and select the manuscripts. In case of a negative review or important remarks, the manuscript can be returned to the author (authors) for working out. Declined manuscripts should not be returned. The manuscripts submitted with no consideration of the mentioned requirements, cannot be published in the Journal. The reviewed manuscripts are examined by the Editorial Board of the Journal and recommended by the Scientific Council of the Institute.

The author is responsible for authenticity of the information, data, references, names and translation.

The materials that are being published in the journal reflect the view of their authors, and not necessarily are agreeing with the position of Editorial Board.

Deadline for submission of articles to the journal:

No 1 — 20th of December (journal submission for publication in March of next year);

No 2 — 10th of March (journal submission for publication in June of this year);

No 3 — 20th of May (journal submission for publication in September of this year);

No 4 — 10th of September (journal submission for publication in November of this year).

The manuscript should be attached with the author's reference.

Is described at the web-site in details <https://ojs.dse.org.ua>

THE PROCESS OF REVIEWING THE ARTICLES SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC JOURNAL DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

I. Academic papers submitted to the Editorial Office have to pass through the process of reviewing by highly qualified experts in the relevant research fields. The experts hold the academic degrees (Doctors of Science or Candidates of Science (PhD) and have experience in the related studies, as well as academic publications. In case of a need, the Chairman of the Editorial Board invites additional scientific experts.

If authors' views significantly differ from the reviewer's views, the article is submitted to the third party reviewer, while it is also discussed at the meeting of the Editorial Board. The reviewers are invited by the Chairman of the Editorial Board and the Deputy Chairman.

The blind peer review of two experts is conducted for all papers.

II. The reviewer should work on the article within 10-12 business days since the date of receipt and submit his/her review to the Editorial Board in person or by e-mail. If the reviewer is unable to review this article (for example, due to a conflict of interest), he/she should send the motivated rejection within 3 days.

The length of reviewing is identified individually in order to ensure the most expeditious publication of the article, but must not exceed two weeks.

III. The review should clearly identify the theoretical or practical significance of the study, and estimate the links between the article's title, objectives and conclusions with the existing scientific concepts. The reviewer should evaluate author's personal contribution to the study of research problems, its relevance and novelty; determination of which category the article belongs to: contains scientific results, scientific-methodical or review. It is purpo-

seful to mention the conformity of style, logics and comprehensibility of the presentation of research findings, as well as completeness and adequacy of representation in the title and the extended abstracts. Authors' conclusions might be evaluated in terms of reliability and validity, as well as ethical considerations, including plagiarism.

The review should be based on the proposed form, signed by the reviewer with identifying his affiliation, position, academic degree and title, date of signing the review.

IV. In the review provides additional comments and suggestions for the author, the paper is sent to the author with a confidential review.

When finalizing the articles with regard to the comments of reviewers, the author should mark the revised text, as well as amendments in the text, tables, figures and other additional information in order to enable the timely informing of the reviewer about the accepted suggestions.

After article's updating, the texts are sent to the reviewer to verify the accuracy of the revisions and amendments.

The final decision on publishing of the article is made by the Editorial Boars after receipt of the reviewer's conclusion.

Academic Council of the Institute for Demography and Life Quality Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine approve for publication and publication on the Internet of each issue of the scientific journal.

V. The original texts of reviews are kept in the Editorial Office of the Journal for two years.

VI. In case of the reviewer's multiple critical comments, but general positive recommendations for publishing, the article might be placed in the category of polemical studies and marked with the note "Scientific discussion".

Розміщення журналу «Демографія та соціальна економіка» в міжнародних і вітчизняних наукометричних базах, репозитариях і пошукових системах:

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (липень, 2016).
- **Index Copernicus** (Польща) <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> (грудень, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польща) — наукова база даних польського Міністерства науки и Вищої Ради. PBN є частиною POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (квітень, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США) www.ulrichweb.serialssolutions.com (липень, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demografija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (листопад, 2013).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, (Німеччина), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (серпень, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (грудень, 2015).
- **IBSS: International Bibliography of the Social Sciences** (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (липень, 2016).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (грудень, 2015).
- **Наукова періодика України**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (лютий, 2013).

«Demography and social economy» in international
and domestic scientometric databases, repositories and search engines

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (2016).
- **Index Copernicus** (Poland), <http://journals.indexcopernicus.com/+++,p5172,3.html>.
- **Polish Scholarly Bibliography** (PBN) (Poland) - a scientific database of the Polish Ministry of Science and the Supreme Council. The PBN is part of POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (April, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (CIIIA), www.ulrichweb.serialssolutions.com (2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (2015).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, (Germany), <http://ezb.uniregensburg.de/?2815935> (2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (2015).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (2015).
- **Academic Periodicals of Ukraine**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Information and analytical system «Bibliometrics of the Ukrainian Science»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).

Адреса редакції:

Україна, 01032, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60
Тел.: (044) 486-62-37, 482-17-45, 486-04-97
E-mail: j_dse@ukr.net,
<http://ojs.dse.org.ua>

Редакційна підготовка до друку *О. М. Чадюк*
Технічний секретар редакційної колегії *Л. О. Григор'єва*
Редактор-перекладач англ. тексту *А. О. Чепиленко*
Комп'ютерна верстка *Н. М. Коваленко*

Підп. до друку 10.04.2024 р. Формат 70 × 100/16.
Гарн. Minion Pro. Ум. друк. арк. 00,00. Обл.-вид. арк. 00,00.
Тираж 000 пр. Зам. № 0000

Видавець і виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001